

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsa-ṭikā

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. Dibbanti (2.0211) kāmaguṇehi kiḷanti, laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasama-tthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti; issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṃ taṃtaṃ-atthānusāsanañca karontā voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyaṃ jotenti vāti **devā vuccanti rājāno**. Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ rañjāyantaṃ sayāṃ yathāvuttehi visesehi rājanti dibbanti sobhantīti ca, “**rājāno**”ti vuccanti. **Tatthāti** tasmīṃ nigamadese. **Sāti** pokkharāṇi. **Tanti** taṃ, “devadahan”ti laddhanāmaṃ pokkharāṇiṃ upādāya, tassa adūrabhavattāti keci. **Sabbaṃ** sukhā-dibhedāṃ vedayitaṃ. **Pubbeti** purimajātiyaṃ. **Katakammapaccayāti** katassa kammaṃ paccayabhāvato jātaṃ kammaṃ paṭicca. Tena sabbāpi vedanā kammaphalabhūtā eva anubhavitabbāti dasseti. Tenāha “**iminā**”ti-ādi. **Aniyamētvā vuttanti**, “santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino”ti evaṃ ime nāmāti avisesetvā vuttamatthaṃ. **Niyamētvāti**, “evaṃvādino, bhikkhave, nigaṇṭhā”-ti evaṃ visesetvā dasseti.

Kalisāsananti parājayaṃ. Kalīti hi anatto vuccati, kalīti sasati vippharatīti **kalisā-sanaṃ**, parājayo. Kalīti vā kodhamānādikilesajāti, tāya pana ayuttavāditā **kalisā-sanaṃ**. Taṃ **āropetukāmo** vibhāvetukāmo (2.0212). **Ye** kammaṃ kataṃ akataṃ vāti **na jānanti, te kathaṃ** taṃ edisanti **jānissanti**. Ye ca kammaṃ pabhedato na jānanti, te kathaṃ tassa vipākaṃ jānissanti; vipākapariyositabhāvaṃ jānissanti, ye ca pāpassa kammaṃ paṭipakkhameva na jānanti; te kathaṃ tassa pahānaṃ kusalakammaṃ ca sampādanavidhiṃ jānissantīti imamatthaṃ dassento, “**uttari pucchāyapi eseva nayo**”ti āha.

2. Kiñcāpi **cūḷadukkhakkhandhepi**, (ma. ni. 1.180) “**evaṃ sante**”ti iminā tesāṃ nigaṇṭhānaṃ ajānanabhāvo eva ujukaṃ pakāsito heṭṭhā desanāya tathā pavattattā. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.180) vuttaṃ- “evaṃ santeti tumhākaṃ evaṃ ajānanabhāve satī”ti, tathāpi tattha uparidesanāya sambaddho evamattho vuccamāno yujjati, na aññathāti dassetuṃ idha, “**mahānigaṇṭhassa**

vacane sacce santeti attho”ti vuttaṃ. **Ettakassa ṭhānassāti** yathāvuttassa pañca-parimāṇassa kāraṇassa.

3. Anekavāraṃ visarañjanaṃ idha gāḷhāpalepanaṃ, na sāṭakassa viya littatāti āha- “**bahalūpa ...pe... littena viyā**”ti. **Vuttameva**, Na puna vattabbaṃ, tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

Imesaṃ nigaṇṭhānaṃ tādissassa tesam abhāvato, “**jānanakālo siyā**”ti parikkappavasena vadati. Tena evaṃ jānitum tehi sakkā siyā, tesañca dassanaṃ saccaṃ siyā. Yasmā tesam dassanaṃ asaccaṃ, tasmā te na jāniṃsūti dasseti. **Catūsu kālesūti** vaṇamukhassa parikantanakālo, sallassa esanakālo, abbuhanakālo, vaṇamukhe agadaṅgāra-odahanakāloti imesu catūsu kālesu. **Suddhanteti** suddhakoṭṭhāse, dukkhassa anavasesato nijjiraṇaṭṭhena niddukkhabhāveti attho. **Ekāya upamāyāti**, “sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākaṭakālo viyā”ti imāya ekāya upamāya. **Tayo atthāti** pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṃ akarimhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akarimhāti ime tayo atthā. **Catūhi upamāhīti** vaṇamukhaparikantanādīhi catūhi upamāhi. **Eko atthoti**, “ettakaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇan”ti-ādinā (2.0213) vutto eko attho. So hi dukkhanijjiraṇabhāvasāmaññā eko atthoti vutto.

4. Ime pana nigaṇṭhā. Āsaṅkāya **viddhosmīti saññaṃ uppādetvā. Paccāhari-**tunti paccāvattitum, pariharitunti attho.

5. Atitavādaṃ saddahantānanti, “atthi kho, bho, nigaṇṭhā pubbe pāpakammaṃ katan”ti evaṃ atitaṃsaṃ ārabba pavattaṃ mahānigaṇṭhassa vādaṃ saddahantānaṃ. **Bhūtattāti** yathābhūtattā kiṃ aviparītameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko** yathā “venayiko”ti (a. ni. 8.11; pārā. 8). “Dhammo”ti ettha kāraṇaṃ adhippetanti āha- “**sahetukaṃ sakāraṇaṃ**”ti. Paṭiharati paṭivatteti paṭihāro, vādo eva paṭihāro **vādapaṭihāro**; taṃ, uttaranti attho. Tenāha- “**paccāgamana-kavādan**”ti, codanaṃ parivattetvā paṭipākatikakaraṇanti attho. **Tesanti** idaṃ āvuttivasena gahetabbaṃ, “tesaṃ saddhāchedakavādaṃ nāma tesam dasseti”ti.

6. Avijjā aññaṇā sammohāti pariyāyavacanameṭaṃ. **Avijjāti** vā avijjāya karaṇabhūtāya. **Aññaṇenāti** ajānanena. **Sammohenāti** sammuyhanena mahāmuḷhatāya. Sāmaṃyeva opakkamikā etarahi attano upakkamahetu dukkhavedanaṃ vediya-mānaṃ- “yaṃkiñcāyaṃ ...pe... pubbekatahetū”ti **viparītato saddahatha**. Pubbekatahetuvādasaññaṇitaṃ **vipallāsaggāhaṃ gaṇhatha**.

7. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto, tattha veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedaniyaṃ**. Tenāha- “**imasmimyeva attabhāve vipākadāyakan**”ti. **Payogenāti** kāyikena payogena vā vācasikena vā payogena. **Padhānenāti** padahanena cetasikena ussāhanena. Āsanne bhavantare vipācetum na sakkā, pageva dūreti dassetum, “**dutiye vā tatiye vā attabhāve**”ti vuttaṃ. Nibbattakabhāvato sukhavedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Sā pana vipākavedanābhāvato ekantato iṭṭhārammaṇā eva hotīti āha “**iṭṭhārammaṇavipākadāyakan**”ti. **Viparītanti** (2.0214) aniṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ. **Nipphaneti** saddhiṃ aññaṇena kammena nibbatte. **Samparāyavedaniyassāti** upapajjavedaniyassa aparāpariyavedaniyassa. **Evaṃ**

santepīti kāmam paripakkavedaniyanti diṭṭhadhammavedaniyameva vuccati, tathāpi atthettha atisayo diṭṭhadhammavisesabhāvato paripakkavedaniyassāti dassetuṃ, “**ayametthā**”-ti-ādi vuttaṃ. Yasmiṃ divase kataṃ, tato **sattadivasabbhantare**.

Tatrāti tasmim paripakkavedaniyakammasa sattadivasabbhantare vipākadāne. **Ekavāram kasivā nisīdi** chātajjhatto hutvā. **Āgacchanti āha**– “ussūre bhattam āharīyitthā”-ti domanassam anuppādetvā yathā katapuññaṃ anumodati. **Vijjotamānam disvā**, “kiṃ nu kho idampi tappakāro, mama cittavikappamattaṃ, udāhu suvaṇṇamevā”-ti vīmaṃsanto **yaṭṭhiyā paharivā**.

Vālayakkhasañcaraṇattā rājagahūpacārassa **nagare sahasabbhaṇḍikam cāresuṃ**. Uppannarāgo **cūlāya ḍamsi. Rañño ācikkhitvā**ti taṃ pavattim rañño ācikkhitvā. **Mallikāya vatthu** dhammapadavatthumhi (dha. pa. aṭṭha. 2.mallikādevīvatthu) āgatena nayena kathetabbaṃ.

Maraṇasantikepi kataṃ, pageva tato puretaraṃ atītatabhāvesu ca kataṃ. **Idha nibbattitavipākoti vutto** avassam bhāvibhāvato. **Samparāyavedaniyameva** bhavāntare vipākadāyakabhāvato. **Idha nibbattitaguṇotveva vutto**, na idha nibbattitavipākoti vimuttibhāvato. **Paripakkavedaniyanti veditabbaṃ** heṭṭhā vuttaparipakkavedaniyalakkhaṇānativattanato. **Sabbalahuṃ phaladāyikāti** etena phaluppādanasamattatāyogena kammasa paripakkavedaniyatāti dasseti.

Catuppañcakkhandhaphalatāya **saññābhavūpagaṃ** kammaṃ **bahavedaniyanti** vuttaṃ. Ekakhandhaphalattā **asaññābhavūpagaṃ** kammaṃ **appavedaniyaṃ**. Keci pana, “arūpāvacarakammaṃ bahukālaṃ veditabbaphalattā bahavedaniyaṃ, itaraṃ appavedaniyaṃ. Rūpārūpāvacarakammaṃ vā bahavedaniyaṃ, parittakammaṃ appavedaniyaṃ”-ti vadanti. **Savipākaṃ kammanti** paccayantarasamavāye vipākuppādanasamatthaṃ, na āradhāvipākameva. **Avipākaṃ kammanti** paccayavekallena vipaccituṃ asamatthaṃ ahosikammādibhedam.

8. Diṭṭhadhammavedaniyādīnanti (2.0215) diṭṭhadhammavedaniyādīnaṃ dasannaṃ kammānaṃ upakkamena kammānaṃ aññāthābhāvassa anāpādanīyattā yathāsabhāveneveva kammāni tiṭṭhanti. Tattha nigaṇṭhānaṃ upakkamo nippayojanoti āha “**aphalo**”-ti. Nigaṇṭhānaṃ padahanassa micchāvāyāmassa nipphalabhāvappavedano **padhānacchedakavādo. Parehi vuttakāraṇehīti** yehi kāraṇehi nigaṇṭhānaṃ vādesu dosaṃ dassenti. Tehi parehi vuttakāraṇehi. Na hi lakkhaṇayuttena hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā. Tenāha “**sakāraṇā hutvā**”-ti. **Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā cāti** nigaṇṭhehi vuccamānā sakasakasamaya-ppavedikā vādāceva sāvakehi vuccamānā tesam anuvādā ca. **Viññūhi garhitabbaṃ kāraṇam āgacchantīti**, “ayamettha doso”-ti tattha tattha viññūhi paṇḍitehi garahārahaṃ kāraṇam upagacchanti, pāpuṇantīti attho. **Tassatthoti-ādīsu** ayaṃ saṅkhepattho, “vuttanayena parehi vuttana kāraṇena sakāraṇā hutvā dosadassanavasena nigaṇṭhānaṃ vādā anuppattā, tato eva taṃ vādaṃ appasādanīyabhāvadassanena sosentā hetusampattivohārasukkhānena milāpentā dukkaṭakammakārinoti-ādayo dasa gārayhāpadesā upagacchantī”-ti.

9. Saṅgatibhāvahetūti tattha tattha yadicchāya samuṭṭhitasāṅgatinimittaṃ. Sā

pana saṅgati niyatilakkhaṇāti āha “**niyatibhāvakaṇā**” ti. Acchejjasuttāvuta-abhejjamaṇi viya hi paṭiniyatatā niyatipavattīti. **Chaḷabhijāti**hetūti kaṇhābhijāti nilābhijāti lohitaḷbhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti imāsu abhijātīsu jātinimittam. **Pāpasāṅgatikā**ti nihīnasaṅgatikā.

10. Anaddhabhūtanti ettha adhi-saddena samānattho **addha**-saddoti āha- “**anaddhabhūta**nti **anadhibhūta**” ti. Yathā āpāyiko attabhāvo mahatā dukkhena abhibhuyyati, na tathā ayanti āha- “**dukkhena anadhibhūto nāma manussattabhāvo vuccati**” ti. “Acelako hoti” ti-ādinā (dī. ni. 1.394) vuttāya **nānappakārāya dukkarakārīkāya** kilamathena. Yadi evaṃ (2.0216) katham dhutaṅgadharāti āha “**ye panā**” ti-ādi. **Niyyānikasāsanasmīhi vīriya**nti vivaṭṭasannissitam katvā pavattiyamānaṃ vīriyaṃ sarīraṃ khedantampi **sammāvāyāmo nāma hoti** ñāyāraddhabhāvato.

Theroti ettha āgatamahārakkhitatthero. **Tisso sampattiyo** manussadevanibbāna-sampattiyo, sīlasamādhipaññāsampattiyo vā. **Khuraggeyevā**ti khure sīsagge eva, khure sīsaggato apanīte evāti adhippāyo. **Ayanti**, “issarakule nibbatto” ti-ādinā vutto. Na sabbe eva sakkārapubbakam pabbajitvā arahattam pāpuṇantīti āha “**yo dāsikucchiya**” ti-ādi. **Rajata**muddikanti rajatamayaṃ aṅgulimuddikam. **Gorakapiya-**ṅgumattenapīTi kapitthachallikaṅgupupphagandhamattenapi.

Dhammena ñāyena āgatasukham dhammasukhanti āha- “**saṅghato vā ...pe... paccayasukha**” ti. **Amucchitoti** anajjhāpanno. Idāni tam anajjhāpannataṃ tassa ca phalaṃ dassetuṃ “**dhammikaṃ hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Imassā**ti samudayassa. So hi pañcakkhandhassa dukkhassa kāraṇabhūtatā āsanno paccakkho katvā vutto. Tenāha “**paccuppanāna**” ti-ādi. **Saṅkhāra**nti yathāraddhāya sātīsayam karaṇato saṅkhāraṇti laddhanāmaṃ balavavīriyaṃ ussoḷhiṃ. **Padaha**toti payuṅjantassa pavattentassa. **Maggena virāgo** hotīti ariyamaggena dukkhanidānassa virajjanā hoti. Tenāha “**idaṃ vuttaṃ hoti**” ti. **Iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā**

akasireneva sīghataraṃ maggapajānatāya bodhitattā. **Majjhattatākāro**ti vīriyūpekkhamāha. **Saṅkhāraṃ tattha padahatī**ti padhānasaṅkhāraṃ tattha dukkhanidānassa virajjananimittam virajjanattham padahati. Katham? **Maggappadhānena** catukiccappadhāne ariyamagge vāyāmena **padahati** vāyamati. **Ajjupekkhatoti** vīriyassa anaccāraddhanātisithilatāya vīriyasamatāyojane byāpārākaraṇena ajjupekkhato. Tenāha “**upekkham bhāventassā**”ti. Upekkhābhāvanā ca nāmettha tathāpavattā ariyamaggabhāvanā evāti āha- “**maggabhāvanāya bhāveti**”ti.

Ettha ca evam pāḷiyā padayojanā veditabbā,- “so evam pajānāti. Katham? Saṅkhāraṃ me padahato saṅkhārapadahana imassa dukkhanidānassa virāgo hoti (2.0217), ajjupekkhato me upekkhanā imassa dukkhanidānassa virāgo hoti”-ti. Paṭipajjamānassa cāyam pubbhāgavīmaṃsassaṭi gahetabbam. Tattha **saṅkhārappadhānā**ti sammasanapadena sukheveva khippataraṃ bhāvanā-ussukkāpana-vīriyam dassitanti sukhāpaṭipadā khippābhiññā dassitā. **Ajjupekkhatoti** ettha kassaci nātidahaṃ katvā pavattitavīriyenapi dukkhanidānassa virāgo hoti vipassanamanuyuñjatīti dassitam. Ubhayatthāpi catutthīyeva paṭipadā vibhāvitāti daṭṭhabbam. Idāni, “yassa hi khvāssa ...pe... upekkham tattha bhāveti”ti vārehi tāsamyeva paṭipadānam vasena tesam puggalānam paṭipatti dassitā. Vaṭṭadukkhanidānassa pariññam imehi vārehi dukkhakkhaya vibhāvito.

11. Baddhacittoti sambaddhacitto. **Bahalacchandoti** bahalataṇhāchando. **Aticari-tvā**ti atikkamitvā. Naṭasatthavidhinā naccanakā **naṭā**, **naccakā** itare. **Somanassam uppajjati**, “īdisam nāma itthim pariccajin”ti. **Chijjāti** dvidhā hotu. **Bhijjāti** bhijjatu. “Chijja vā bhijjavā”ti padadvayenapi vināsameva vadati. **Ñatvāti** pubbhāgañānena jānitvā. **Tadubhayanti** saṅkhārapadahana-upekkhābhāvanam.

12. Pesentassāti vāyamantassa. **Tam sandhāyāti** dukkhāya paṭipadāya niyyānataṃ sandhāya.

Usukāro viya yogī tejanassa viya cittassa ujukaraṇato. Gomuttavaṅkam, canda-lekhākuṭilam, naṅgalakoṭijimham cittam. **Alātā viya vīriyam** ātāpana-paritāpanato. **Kaṅcikatelaṃ viya saddhā** sinehanato. **Namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo** nibbānārammaṇe cittassa nāmanato. **Lokuttaramaggena** cittassa **ujukaraṇam** bhāvanābhisamayato daṭṭhabbam. Antadvayavajjitā majjhimā paṭipattīti katvā **kilesagaṇavijjhanam** pahānābhisamayo. Itarā pana paṭipadā dandhābhiññāti imesam dvinnam bhikkhūnam **imāsu dvīsu** yathāvuttāsu khippābhiññāsu **kathitāsu**, **itarāpi kathitāva honti** lakkhaṇahāranayena paṭipadāsāmaññato. **Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathitāva**, “na heva anaddhabhūtam atthānan”ti-ādinā pubbhāgapaṭipadāya kathitattā. “Āgamanīyapaṭipadā pana na kathitā”ti (2.0218) idam savi-sesam ajjupekkhassa akathitataṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbam. **Nikkhamanadesananti** nikkhamanupāyam desanam. Sesam suviññeyyameva.

Devadahasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. Eketi ettha eka-saddo aññattho, na gaṇanādi-atthoti taṃ dassento “**ekacce**”ti āha. Yaṃ pana pāḷiyaṃ “santi”ti vuttaṃ. Tena tesam diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinatā; tato ca nesam micchāgahaṇato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritā avitathatā ca dīpitā hoti. Paramatthasamaṇabrāhmaṇesu aparantakappikatāya lesopi natthīti āha “**paribbajupagatabhāvenā**”ti-ādi. Sassatādivasena aparantaṃ kappentīti aparantakappino, te eva **aparantakappikā**. Yasmā tehi aparantaṃ purimatarasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā āsevana-balavatāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti; tasmā vuttaṃ- “**aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhanti**”ti. Taṇhupādānavasena kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Vuttampi cetam mahāniddese uddānato** saṅkhepato. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhāya diṭṭhiyā ca vasena. Diṭṭhiyā vā upanissayabhūtāya saḥajātāya abhinandanakāya ca taṇhāya sassatādi-ākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Anāgatadhammavisayāya adhippetattā anāgatakālavācako idha **apara-saddo**. Rūpādikhandhavinimuttassa kappanavatthuno abhāvā **a-saddo bhāgavācakoti āha- “anāgataṃ khandhakoṭṭhāsan”**ti. **Kappetvā**ti ca tasmim aparante taṇhāya nābhinivesānaṃ samattanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijhanaṃ.

Anugatāti ārammaṇakaraṇavasena anu anu gatā aparante pavattā. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā aparanto. Visayabhāvato (2.0219) eva hi so tassā āgamaṇaṭṭhānaṃ ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ “**āgamma paṭiccā**”ti. **Adhivacanapadānī**ti paññattipadāni, dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddo viya vacanamatta-meva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ **adhivacanaṃ**, upādānabhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho. Paññattimattañhetam vuccati, yadidaṃ, “attā loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā **adhimuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti**. Adhikañhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakati-ādiṃ drabyādiṃ jīvādiṃ kāyādiñca abhūtamattham ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. **Abhivadantī**ti, “idameva saccaṃ moghamaññan”ti abhinivisitvā vadanti, “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”ti-ādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanattam vattamānakālavacanaṃ.

Saññā etassa atthīti saññīti āha “**saññāsamaṅgī**”ti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogoti** arogasaddassa niccapariyāyatā veditabbā. Rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha “**arogoti nicco**”ti. **Imināti**, “saññī attā arogo paraṃ maraṇā”ti iminā vacanena. **Soḷasa saññivādā**ti- rūpīcatukkaṃ, arūpīcatukkaṃ, antavācatukkaṃ, ekantasukhīcatukkanti- imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa saññivādā kathitā. Imesuyeva purimānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena aṭṭha saññivādā aṭṭha ca nevasaññināsaññivādā veditabbā. **Satta ucchedavādā**ti manussatthābhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhārūppattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena

satta ucchedavādā kathitā. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedavādōti vuttaṃ **“satoti vijjamānassā”**ti. Yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāva vijjati evāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti āha **“upacchedan”**-ti. Visesena nāso **vināso**, abhāvo, so pana maṃsacakkhu-paññācakkhu-dassana-pathātikkamovāti āha **“adassanan”**ti. Adassane (2.0220) hi nāsa-saddo loke niruḷho. **Bhavavigamanti** sabhāvāpagamaṃ yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāveneva tiṭṭhati.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇasukhamanubhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbānappattipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammoti** dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha **“diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccati”**ti. Teneva ca, **“tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetam adhivacanan”**ti vuttaṃ. **Saññīti ādivasena tihākārehi santanti** saññī asaññī nevasaññīnāsaññīti imehi ākārehi vijjamānaṃ, sadā upalabbhamānaṃ sassatanti attho. **Saññī attāti**-ādīni tiṇi dassanāni. **Santa-atthavasena ekanti** sassatassa attano vasena ekaṃ dassanaṃ. **Itarāni dveti** ucchedavāda-diṭṭhadhammanibbānavādasaññītāni dve dassanāni. **Tiṇi hutvā pañca hontīti** idaṃ, “santa-atthavasena ekan”ti saṅghavasena vuttassa saññīti ādivibhāgavasena vuttattā suviññeyyanti aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭaṃ.

22. Rūpīṃ vāti ettha (dī. ni. ṭi. 1.76-77) yadi rūpaṃ assa atthīti rūpīti ayamattho adhippeto. Evaṃ sati rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi saññī attāti ettha saññā attā. Tathā hi vuttaṃ **sumaṅgalavilāsinīyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.76-77) “tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvāti vuttan”ti. Evaṃ sante, “kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī”ti idaṃ kathanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ- “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasīlo rūpī”ti. Ruppanañcetta rūpasarikkhātāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca natthīti na sakkā vuttaṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yujjati? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ **“arogo paraṃ maraṇā”**ti. Atha vā “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti vuccamānepi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena sāmīniddesadassanato yathā “silāputtakassa sarīran”ti (2.0221) Ruppanaṃ vā ruppanasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī**, attā “rūpino dhammā”ti-ādīsu (dha. sa. 11 dukamātikā) viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano “rūpaṃ attā”ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti **“kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī”**ti vuttaṃ. **Arūpīnti** ettāpi vuttanayānusārena yathārahaṃ attho vattabbo. Santasukhamaṃ muñcitvā tabbiparītassa gahaṇe kāraṇaṃ natthīti lābhī, “kasiṇarūpaṃ attā”ti gaṇhātīti lābhītakino ṭhapetvā, sesatakkī lābhiggahaṇeneva gahitā. Anussutitakkikopi suddhatakkikopi vā niraṅkusattā takkanassa kasiṇarūpampi attāti kadācīpi gaṇheyyāti vuttaṃ- **“ubhopi rūpāni gaṇhātiyevā”**ti. Suddhatakkikassa ubhayaggahaṇaṃ na kataṃ, tasmā sāsāṅkavacanaṃ.

Kasiṇuggahāṭimākāsa-paṭhamārūppaviññāṇa-natthibhāva-ākīñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittaṃ**. **Ṭhapetvā saññākkhandhanti** idaṃ saññāya attaniyataṃ

hadaye katvā vuttaṃ. “Rūpiṃ vā”ti ettha vuttanayena pana atthe vuccamāne saññākkhandhaṃ bahiddhā akatvā **“arūpadhamme”** icceva vattabbaṃ siyā. **Missa-kaggāhavasena**ti rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā, “eko attā”ti, tattha pavattasaññañcassa, “saññā”ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya taṇnimittaṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca gahetvā upatiṭṭhati, tasmā, “rūpī arūpī cā”ti abhinivesaṃ janeti ajjhattavādino viya takkamatte neva vā rūpārūpadhamme missakavasena gahetvā, “rūpī ca arūpīca attā hotī”ti. **Takkagāhenevā**ti sañkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā viya ca accanta-sukhumabhāvapattiyā sakiccasādhanāsamatthātāya thambhakuṭṭahatthapādānaṃ saṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānavattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Lābhivasenapi vā antānantikacattutthavāde vakkhamānanayena aññaṃaññaṇapaṭipakkhavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacattutthavādā icchitā; idha kālavatthu bhedavasena ti ayameva viseso. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato; cattutthavādassa pana vatthubhedavasena (2.0222) pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato, “eko attā”ti takkavasena ti tattha vakkhamānanayānusārena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññānānattasambhavato dutiyadiṭṭhipi samāpannakavasena labbhati; tathāpi samāpattiyā ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato, **“paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā”**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpatti bhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññīti, **“dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārenā”**ti āha. Avaḍḍhitakasiṇavasena parittasaññitaṃ, vaḍḍhitakasiṇavasena appamāṇasaññitaṃ dassetuṃ, **“tatiyadiṭṭhi**

suppamattena vā sarāvamattena vā”ti-ādi vuttaṃ. “Aṅguṭṭhappamāṇo vā attā yavappamāṇo, aṇumatto vā attā”ti-ādidassanavasena (udā. aṭṭha. 54; dī. ni. 1.76-77) paritto saññīti **parittasaññī**. Kapilakaṇḍādayo (vibha. anuṭi. 189) viya attano sabbagatabhāvapaṭijānavasena appamāṇo saññīti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Etanti, “rūpiṃ vā”ti-ādinā yathāvutta-attavādaṃ. **Ekesanti** ekaccānaṃ. **Upātivattanti** atikkamantānaṃ. Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. Viññāṇakasiṇameke abhivadanti yojanā. Tenāha- “saññaṃ ...pe... abhivadanti”ti. Tattha “saññaṃ ṭhapetvā sesāni tīṇi”ti idaṃ saññāya catukkampi paripuṇṇameva gahetvā, **apare aṭṭhakanti vadanti**. **Tadubhayanti** taṃ saññā-aṭṭhakanti vuttaṃ ubhayaṃ. **Parato āvi bhavissati**ti, “catasso rūpasaññī”ti-ādinā upari pakāsessati. Vakkhati hi- “koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā honti”ti (ma. ni. aṭṭha. 3.22). **Etthāti**, “etaṃ vā panā”ti etasmiṃ vākye. **Samatikkamituṃ sakkonti** tattha ādīnavadassanena taduddham ānisaṃsadassanena ca brūhitasaddhādi guṇattā, vipariyāyena asakkuṇaṃ veditabbam. **Ye sakkonti, teva gahitā** tesamyeva vasena vakkhamānassa visesassa vuttam sakkuṇeyyattā. Sakkontānañca nesam upātivattanaṃ attano ñāṇabalānurūpanti imamattaṃ upamāya dassetuṃ, “**tesam panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **appamāṇanti** appamāṇārammaṇo (2.0223), appamāṇārammaṇatā cassa āgamanavasena veditabbā anantārammaṇato vā. Na hi ārammaṇe anantanti paramānantassa pamāṇam vā gaṇhāti. Sukhadukkhehi aniñjanato rūpavirāgabhāvanāvisesatāya ca āneñjam patvā tiṭṭhati, ayaṃ no attāti abhivadantā tiṭṭhanti. **Viññāṇakasiṇameketi** viññāṇaṅcāyatanaṃ eke diṭṭhigatikā attāti vadanti. Tenāha- “**viññāṇaṅcāyatanaṃ tāva dassetuṃ**”ti. Tassa pana ārammaṇabhūtaṃ kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇanti apare. Tañhi kasiṇam manasikāravasena, “viññāṇakasiṇaṃ”ti, viññāṇaṅca taṃ ārammaṇaṭṭhena āyatanaṅcāti, “viññāṇaṅcāyatanaṃ”ti ca vuccati. **Ākiñcaññāyatanaṃ**eketi etthāpi eseva nayo.

Tayidanti ya-kāro padasandhikaroti āha “**taṃ idan**”ti. **Diṭṭhigatanti** yathā vuttaṃ “saññī attā”ti evaṃ vuttaṃ diṭṭhiṃ. Diṭṭhiyeva hi **diṭṭhigataṃ** “muttagataṃ (ma. ni. 2. 119; a. ni. 9.11), saṅkhāragatan”ti-ādīsu (mahāni. 41) viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ **diṭṭhigataṃ**, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhipakāro vā **diṭṭhigataṃ**. Lokiyā hi vidhayuttagatapakārasadde samānatthe icchanti. **Diṭṭhipaccayo** diṭṭhikāraṇam, avijjādi diṭṭhiṭṭhānanti attho. Tattha avijjāpi hi **diṭṭhiṭṭhānam** upanissayādibhāvato. Yathāha- “assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādi (dha. sa. 1007). **Phassopi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha “tadapi phassapaccayā”ti (dī. ni. 1.118-124). **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti (su. ni. 880; mahāni. 109). **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha- “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāhū”ti (su. ni. 892; mahāni. 121). **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha- “tassevaṃ manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti (ma. ni. 1.19). **Diṭṭhārammaṇanti** diṭṭhi-ārammaṇabhūtaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ. Tenāha- “rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādi (paṭi. ma. 1.130). Rūpavedanādivinimuttassa diṭṭhiyā

ārammaṇassa abhāvato anādiyitvā idameva (2.0224) dasseti- “**iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahitaṃ**” ti. **Iminā paccayenāti** vā ettha paccayaggahaṇena ārammaṇampi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tadevāti diṭṭhigatañceva diṭṭhipaccayañca. **Rūpasaññānanti** ettha **iti-saddo** ādi-attho. **Evam-saddo** pakārattho, “**yadi rūpasaññānan**” ti-ādinā pakārena vuttasaññānanti attho. **Nirupakkilesā** nīvaraṇādi upakkilesavimuttito. **Uttamā** paṇitabhāva-ppattito, tato eva **seṭṭhā**, seṭṭhattā eva uttaritarābhāvato **anuttariyā**. **Akkhāyatīti** upaṭṭhāti. **Ākiñcaññāyatanasaññāya** visuṃ vuccamānattā catutthāruppasaññāya ca imasmiṃ saññivāde anotaraṇato, “**yadi āruppasaññānanti iminā ākāsānañcāyatana-viññāṇaṅcāyatanasaññā**” icceva vuttaṃ. **Itarehi pana dvīhīti**, “yadi ekattasaññānaṃ, yadi nānattasaññānan” ti imehi dvīhi padehi. **Samāpannakavāro ca** tathā idha kathitoti adhippāyo. **Koṭṭhāsato aṭṭha saññā** catukkadvayasaṅgahato. Ekattasaññīpadaṃ ṭhapetvā **atthato pana satta saññā honti** aggahitaggahaṇenāti adhippāyo. Tenāha- “**samāpannaka ...pe... saṅgahitoyevā**” ti.

Saññāgatanti saññāvasena gataṃ, saññāsaṅgahaṃ gataṃ vā. Tassa pana adi-ṭṭhigatassapi upalabbhamānattā, “**saddhiṃ diṭṭhigatenā**” ti vuttaṃ. **Paccayehi samāgantvā katanti** saha kāraṇabhūtehi paccayehi teneva saha kāraṇabhāvena samāgantvā nibbattitaṃ; paṭiccasamuppannanti attho. **Saṅkhatattā oḷārikaṃ** uppādava-yaññathattasabbhāvato. Yassa hi uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati, taṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabbhāvato passantassa pākaṭa-bhūtavikāraṃ oḷārikaṃ siyā. Na cettha maggaphaladhammā nidassetabbā tesam tathā ananupassitabbato; tesampi saṅkhatabhāvena itarehi samānayogakkhamatāya dunnivārayabhāvato. Tathā hi “asesavirāganirodhā” ti (udā. 3) vacanato maggassapi nissaraṇabhāvena “**atthi kho pana saṅkhāraṇaṃ nirodho**” ti nibbāna-mevettha paṭiyogabhāvena uddhaṭaṃ “nirujjhanti etthā” ti katvā. **Nirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ nāma atthīti** ettha,- “atthi, bhikkhave, ajātaṃ (2.0225) abhūtaṃ asaṅkhatan” ti suttapadaṃ (udā. 73) ānetvā vattabbaṃ. **Nibbānadassīti** sacchikiriyābhisamayavasena nibbānadassī, tato eva itarābhisamayatthasiddhiyā **taṃ saṅkhatam atikkanto**.

23. Aṭṭhasu asaññivādesūti idaṃ brahmajāle (dī. ni. 1.78-80) āgatanayena vutta-meva hi sandhāya heṭṭhā, “saññīti iminā aṭṭha asaññivādā kathitā” ti vuttaṃ. Idha pana cattāro vādā eva uddhaṭā. Tenāha “**asaññī**” ti-ādi. Esa nayo parato “**aṭṭhasu nevasaññīnāsaññivādesū**” ti etthāpi. Saññāya sati tāya vedanāgāhasabbhāvato “**ābādhanatṭhena saññā rogo**” ti vuttaṃ. **Dukkhatāsūlayogato** kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkapabhijjanato ca **saññā gaṇḍo**; svāyamattho dosaduṭṭhatāya eva hotīti āha- “**sadosatṭhena gaṇḍo**” ti. Piḷājananato antotudanato duruddharaṇato ca saññā sallam; svāyamattho attabhāvaṃ anupavisitvā avatṭhānenāti āha “**anupavitṭhatṭhena sallan**” ti. Paṭisandhiggahaṇe viññāṇaṃ kutoci āgataṃ viya hotīti vuttaṃ “**paṭisandhivasena āgatin**” ti. **Gatinti** pavattiṃ. Sā pana tāsū tāsū gatīsu vutti hotīti vuttaṃ- “**cutivasena gatin**” ti; vaḍḍhanavasena ghanapabandhavasenāti attho. Tenāha “**aparāparan**” ti. Aparāparañhi pabandhavasena pavattamānaṃ viññāṇaṃ nandūpasecanaṃ; itaraṃ khandhattayaṃ vā

nissāya abhivuddhiṃ patiṭṭhaṃ mahantañca pāpuṇātīti. Pavaḍḍhavasena vā gatiṃ, nikkhepavasena cutiṃ, tato aparāparañca rūpapavattanavasena upapattiṃ, indriyaparipākavasena vuḍḍhiṃ tassa tassa kammaṃ katūpacitabhāvena viruḷhiṃ; tassa kammaṃ phalanibbattiyā vepullanti yojetabbaṃ.

Kāmañcāti-ādinā “aññatra rūpā”ti-ādikā codanā lakkhaṇavasena vuttāti dassetvā ayañca nayo codanāya avasiṭṭhavisayatāya siyā; visiṭṭhavisayā panāyaṃ codanāti dassetuṃ, “**ayaṃ pana pañho**”ti-ādi vuttaṃ. **Ettake khandheti** yathāvutte rūpavedanādike cattāro khandhe. **Aññatra rūpā**ti iminā yattha katthaci rūpena vinā viññāṇassa pavatti natthi dīpitaṃ hoti. Bhavavisesacodanāya sabhāvato (2.0226) eva viññāṇena vinā rūpassapi pavatti natthi dīpitaṃ hoti āha- “**arūpabhavēpi rūpaṃ, asaññābhavē ca viññāṇaṃ atthi**”ti. **Nirodhasamāpannassā**ti saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassapi viññāṇaṃ atthi. **Byañjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasī**ti yadi saddatthameva gahetvā adhippāyaṃ na gaṇhasi neyyatthaṃ suttanti. Ettha ca asaññābhavē nibbattasattavasena paṭhamavādo; saññaṃ attato samanupassatīti ettha vuttanayena saññaṃyeva attāti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato asaññīti pavatto dutiyavādo; tathā saññāya saha rūpadhamme sabbe eva vā rūpārūpadhamme attāti gahetvā pavatto tatiyavādo; takkaggāhavaseneva pavatto catutthavādo. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Nevasaññānāsaññāvādepī asaññābhavē nibbattassa sattassa cutipaṭisandhīsu; sabbattha vā paṭusaññākkiccaṃ kātuṃ asamaṭṭhāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo; asaññāvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena sañjānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti. Evamettha etesaṃ vādānaṃ sabbhāvo veditabbo. Sesāṃ vuttanayameva.

24. Yattha na saññā, tattha ñāṇassa sambhavo eva natthi āha- “**asaññā sammoho**”ti, asaññābhāvo nāma sammohappavattīti attho. Yathā niyyantīti niyyāniyāti bahulaṃ vacanato kattusādhanā niyyāniyasaddo, evaṃ idha viññātabbasaddoti āha- “**vijānātīti viññātabban**”ti, vijānanaṃ viññāṇanti attho. Tena **diṭṭhasutamutaviññātabbamattenā**ti diṭṭhasutamutaviññāṇappamāṇenāti attho daṭṭhabbo. Tenāha- “pañcadvārikasaññāpavattimattenā”ti, nibbikappabhāvato pañcadvārikasaññāpavattisamena bhāvanābhinihārenāti attho. **Oḷārikasañkhārappavattimattenā**ti oḷārikānaṃ sañkhārānaṃ pavattiyā. **Oḷārikasañkhārā**ti cettha ākiñcaññāyatanapariyosānā samāpattidhammā adhippetā. **Upasampadanti** ye saññāya, asaññābhavē ca dosaṃ disvā nevasaññānāsaññāyatanāṃ vaṇṇentāpi rūpajjhānapaṭilābhamattena tassa sampādanaṃ paṭilābhaṃ adhigamaṃ paññāpenti, tesāṃ tassa byasanaṃ akkhāyati anupāyabhāvato. Tenāha “**vināso**”ti-ādi. **Vuṭṭhānanti** sadisasamāpajjanapubbakaṃ parivuṭṭhānaṃ. Samāpatti eva tesāṃ natthi anadhigatattā. **Oḷārikasañkhārappavattiyā** antamaso ākiñcaññāyatanasañkhārappavattiyāpi **pattabbanti na akkhāyati** (2.0227) tepi samatikkamivā pattabbato. **Sañkhārānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Avasesā**ti ito paraṃ sukhumabhāvo nāma natthi sukhumabhāvāpattiyā avasesā. Tenāha- “**bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā sañkhārā**”ti. **Etanti** nevasaññānāsaññāyatanāṃ, **pattabbaṃ nāma hoti** tādisasañkhārappa-

ttiyaṃ tabbohārato. **Saṅkhatam** samecca sambhuyya paccayehi katattā.

25. “Ye te samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti”ti (ma. ni. 3.25) vakkhamānattā sabuddhiyaṃ viparivattamāne ekajjhaṃ gahetvā, “tatrā”ti bhagavatā vuttanti āha- **“tatrāti sattasu ucchedavādesu bhumman”**ti. **Uddhaṃ saranti** uddhaṃ gataṃ sarantāti taṃ dassento āha **“uddhaṃ vuccati”**ti-ādi. **Sarantā**Ti yattha patthenti na labhanti, taṃ jānantā. **Āsattinti** āsī-sanaṃ. **Peccāti** paraloke. **Vāṇijūpamā viyāti** bhavapariyāpannaphalavisesāpekkhāya paṭipajjanato. **Sakkāyassa bhayāti** santo kāyoti sakkāyo, paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti katvā upādānakkhandhapañcakaṃ, tato bhāyanena. **Mā khiyi mā** Parikkhayaṃ agamāsi. **Mā osīdi** mā heṭṭhā bhassi. **Abbhanti** ākāsaṃ **mā undriyi** mā bhijjitvā pati. Gaddulena baddho **gaddulabaddho**. **Daḷhathambho viya khīlo viya ca** sakkāyo dummocaniyato. **Sā viya diṭṭhigatiko** tassa anuparivattanato. **Daṇḍako viya diṭṭhi** chedanakaraṇāya asamatthabhāvakaraṇato. **Rajju viya taṇhā** bandhanato ca, ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca sambaddhabhāvato. Tena vuttaṃ- **“diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā”** ti.

26. Bhagavā attano desanāvilāsenā veneyyajjhāsayavasena (catucattārīsa aparantakappikavādā tattha tattha antogadhāti) uddesavasena pañceva saṅgahetvā yathuddesaṃ nigamento, **“imāneva pañcāyatanāni”**ti (2.0228) āha. Tattha dukkhassa nimittabhāvato diṭṭhigatānaṃ kāraṇaṭṭhena āyatanatthoti vuttaṃ- **“imāneva pañca kāraṇāni”**ti. Saññī-ādivasena tīṇi ucchedavādoti **cattāri bhājitāni**. Itaraṃ pana **diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ pavitṭhaṃ?** Sarūpato abhājitattā

yathābhājitesu vādesu kattha antogadhanti pucchati. Uddese pana sarūpato gahitameva, “diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti”ti. Itaro ekattasaññivāde nānattasaññivāde antogadhanti dassento “**ekatta ...pe... veditabban**”ti āha yathā-sukhañcetamaṃ vuttamaṃ. Paṭhamao hi diṭṭhadhammanibbānavādo nānattasaññivāde antogadho, itare cattāro ekattasaññivāde.

27. Atitakoṭṭhāsasaṅkhātanti atitamaṃ khandhakoṭṭhāsasaṅkhātamaṃ pubbantaṃ. Pubbe nivutthadhammavisayā kappanā idhādhippetā, tasmā atitakālavācako idha pubbasaddo, rūpādikhandhavinimuttañca kappanāvattu natthi, antasaddo ca koṭṭhāsavācako. Tena vuttamaṃ “**atitakoṭṭhāsasaṅkhātamaṃ pubbantaṃ kappetvā**”ti. “Kappetvā”ti ca tasmimṃ pubbante taṇhāyanābhinivisānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanaṃ vadati. **Sesampīti** “pubbantānudiṭṭhi”ti evamādikaṃ. **Pubbe vuttappakā-ranti** “aparantānudiṭṭhino”ti-ādīsu vuttappakāraṃ. Ekekaśmiñca **attā**ti āhito ahaṃ-māno etthāti katvā, **lokoti** lokiyanti ettha puññapāpāni tabbipākā cāti katvā, taṃ taṃ gahaṇavisesamaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha- “**rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā**”ti. Sabbadābhāvena **sassato**. **Amaro nicco dhuvoti** tasseva vevacanāni. Maraṇābhāvena **amaro**, uppādābhāvena sabbakālaṃ vattanato **nicco**, thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvo**, **yathāhāti**-ādīnā yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpālīhi vibhāveti. Ayañca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attato samanupassati”ti (paṭi. ma. 1.130-131) imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ”ti-ādīkāya (paṭi. ma. 1.130-131) pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe, “attā”ti gahetvā tadaññaṃ- “loko”ti paññapentīti ayampi attho labbhati, tathā ekaṃ khandhaṃ, “attā”ti gahetvā tadaññe “loko”ti paññapentīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Eseva nayoti** iminā yathā “rūpādīsu aññataraṃ attāti (2.0229) ca lokoti ca gahetvā sassato ...pe... dhuvo”ti attho vutto; evaṃ asassato anicco adhuvo ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā; nicco ca anicco ca nevanicco nāniccoti evamādimatthaṃ atidisati.

Cattāro sassatavādāti lābhivasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro. Pubbe-nivāsaññāṇalābhī titthiyo mandapañño anekajātisatasahassamattaṃ anussarati, majjhimapañño dasa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattārīsa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṃ. So evaṃ anussaranto attā ca loko cāti abhivadati. Takkī pana takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayampaṭibhānaṃ sassato attā ca loko cāti abhivadati. Tena vuttamaṃ- “lābhivasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā”ti. Eteneva ca adhiccasamuppattikavādo viya sassatavādo kasmā duvidhena na vibhattoti ce? Paṭikkhittattāti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca, “sassato attā ca loko cā”ti vāde ayamayuttatāvibhāvanā- yadi hi parena parikappito attā, loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvija-hanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ hite ca paṭipatti-atthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattiyati vikārābhāvato; evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādiki-riyā hiṃsādikiyā ca na sambhavati; tathā sukhasa dukkhasa ca anubhavana-nibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jāti-ādīnaṃ asa-

mbhavato kuto vimokkho. Atha pana dhammamattam tassa uppajjati ceva vina-
ssati ca, yassa vasenāyam kiriyādivohāroti vadeyya. Evampi purimarūpāvijaha-
nena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetum; te vā panassa
dhammā avatthābhūtā tato aññe vā siyum anaññe vā, yadi aññe, na tāhi tassa
uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti
icchitam. Tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, kiñca dhammakappanāpi nira-
tthakā siyā. Atha anaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi (2.0230) anaññassa
attano tāsam viya uppādavināsasambhavāpattito kuto niccatāvakāso. Tāsampi vā
attano viya niccatāti bandhanavimokkhānam asambhavo evāti na yujjati eva
sassatavādo; na cettha koci vādī dhammānam sassatabhāve parisuddham yuttim
vattum samattho atthi; yuttirahitañca vacanam na paṇḍitānam cittamārādhētī
viññūhi chaḍḍito evāyam sassatavādoti.

Satta ucchedavādāti ettha te sarūpamattato heṭṭhā dassitā eva, tattha dve janā
ucchedadiṭṭhim gaṇhanti lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī nāma dibbacakkhuñña-
lābhī dibbena cakkhunā arahato cutim disvā upapattim apassanto. Yo vā puthujja-
nānampi cutimattameva daṭṭhum sakkoti, pubbayogābhāvena parikammākara-
ṇena vā upapātam daṭṭhum na sakkoti. So “tattha tattheva attā ucchijjati”ti ucche-
dadiṭṭhim gaṇhāti. Alābhī- “ko paralokam jānāti, ettako jīvavisayo, yāva indriyago-
caro”ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmasukhagiddhatāya vā,
“yathā rukkhapaṇṇāni rukkhato patitāni na paṭisandhiyanti, evam sabbepi sattā
appaṭisandhikamaraṇameva gacchanti, jalabubbulaḥkūpamā sattā”ti takkamattava-
sena vā ucchedadiṭṭhim gaṇhāti. Tattha yaṃ heṭṭhā vuttam- “manussatabhāve
kāmvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidha-arūpattabhāve
cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā”ti. Tattha
yuttam tāva purimesu tisu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttam; pañcavokārabhava-
pariyāpannam attabhāvam ārabha pavattattā tesam vādānam, na yuttam catuvo-
kārabhavapariyāpannam attabhāvam nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu
vādesu, “kāyassa bheda”ti vuttam. Na hi arūpīnam kāyo atthīti? Saccametaṃ,
rūpabhāve pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpabhāvepi kāyavohāramāropetvā
āha “kāyassa bheda”ti. Yathā diṭṭhigatikehi diṭṭhiyo paññattā, tattheva bhagavā
dassesīti. Arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhabhūte arūpattabhāve
kāyaniddeso daṭṭhabbo.

Etthāha- “kāmvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānam duti-
yavādādīnam yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesam (2.0231)
vādānam; na pana diṭṭhigatika-paccakkhabhūta-manussatabhāva-samuccheda-
patiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā”ti. Yadi evam yathā hi
dutiyaḍḍivādānam, purimapurimavādasaṅgahitasseva attano uttaruttarabhavopapa-
tīyā samucchedanato yujjati aparantakappikatā, tathā ca “no ca kho, bho, ayam
attā ettāvattā sammā samucchinno hotī”ti-ādi vuttam. Evam anāgatasseva manu-
ssatabhāvasamucchedassa adhippetattā paṭhamavādassapi aparantakappikatā
yujjati. Evam sabbassapi pubbantato āgatassa ucchedapaññāpanavasena idha
pubbantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu

desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu tattha tattheva ucchijjati, na tato uddham pavatti atthīti dassanattam vuttā. Jalabubbulaḷakūpamā hi sattāti tassa laddhi.

Idhāti pubbantakappikesu. **Idheva** manussattabhāvādikē **ucchijjati** vinaṭṭhavināsavasena. Evaṃ anāgate anuppattidassanaparānaṃ ucchedavādānaṃ aparantakappikesu gahaṇaṃ; pubbantato pana āgatassa attano idheva ucchedadassanaparānaṃ pubbantakappikesu gahaṇaṃ. **Ito paraṃ na gacchatīti** pana idaṃ atthato āpannassa atthassa dassanaṃ. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccasassatanti pavatto ekaccasassatavādo. So pana brahmakāyika-khiḍḍāpadosika-manopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṃ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha **“cattāro ekaccasassatavādā”** ti. “Saṅkhārekaccasassatikā” ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yathāsabhāvadassanavasena vuttaṃ, na panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṃ asaṅkhata-mevāti laddhi. Tathā hi vuttaṃ (dī. ni. 1.49) **brahmajāle**– “cittanti vā manoti vā viññāṇanti vā ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī” ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti; tasseva niccadhuvādibhāvo anumattakena na sakkā paṭiññātuṃ. Etena, “uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā, siyā na vattabbā” ti-ādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ (2.0232) (dī. ni. ṭī. 1.38) ayuttatāvibhāvanā- yadi, “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī” ti-ādinā vucceyya, siyā anekantavādo; atha aññaena, siyā na anekantavādo; na cettha desantarādisambaddhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā vivādābhāvato. Ye pana vadanti- “yathā suvaṇṇaghaṭe makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhatī” ti. Te vattabbā- kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avatṭhitaṃ? Yadi rūpādi, so saddo viya anicco, atha rūpādisamūho, samūho nāma sammutimattaṃ. Tassa vohāramattassa atthitā natthitā niccatā vā na vattabbā. Tassa paramatthasabhāvena anupalabbhanatoti anekantavādo na siyā. Dhammā ca dhammito añña vā siyuṃ anañña vā. Yadi añña, na tesam aniccatāya dhammī anicco aññattā. Na hi rūpā cakkhuvīññāṇaṃ aññattā, na ca rūpe cakkhuvīññāṇasaddo hoti; kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā dhammino niccāniccatāya asijjhanato atha anañña; uppādavinaśavantehi anañña dhammino tesam viya uppādavinaśasabbhāvato kuto niccatāvakaśo, tesampi vā dhammino viya niccatāpatti siyā. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā ca loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakkā vattuṃ jīvassa niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbāti.

Ettha ca, “issaro nicco, añña sattā aniccā” ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatavādā; seyyathāpi issaravādādayo. “Paramāṇavo niccā dhuvā, dvi-aṇukādayo

aniccā”ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatavādā; seyyathāpi kaṇḍavādā-
dayo. Nanu ca “ekacce dhammā sassatā, ekacce (2.0233) asassatā”ti; etasmiṃ
vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ
kathaṃ micchādassananti, ko evamāha- “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanni-
ṭṭhānaṃ micchādassanan”ti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassa-
tabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ; tena pana ekavāre pavattamānena
cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato; visasaṃsaṭṭho
viya sappimaṇḍo sakiccakāraṇāsamattatāya sammādassanapakke ṭhapeta-
bbataṃ nārahati. Atha vā asassatabhāvena nicchitāpi cakkhu-ādayo samāropitajī-
vasabhāvā eva diṭṭhigati kehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo
na sakkā nivāretuṃ. Tathā hi vuttaṃ **brahmajāle** (dī. ni. 1.49)- “cakkhanti vā
...pe... kāyoti vā ayaṃ me attā”ti-ādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca
dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā; ekacce asassatāti evaṃ
pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anokāsā
hoti aviparītadhammasabhāvasampañjipattibhāvato.

Na maratīti amarā. Kā sā? “Evantipi me no”ti-ādinā (dī. ni. 1.62) nayena pariya-
ntarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ca vācā ca, amarāya diṭṭhiyā vācāya vividho
khepoti amarāvikkhepo. So etassa atthīti **amarāvikkhepo**. Atha vā amarāti ekā
macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṃ na
gacchati; evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ nāgacchati amar-
āvikkhepo, so eva **amarāvikkhepiko**. Svāyaṃ vādo musāvāda-anuyogachandarā-
gamohahetukatāya catudhā pavattoti āha- “**cattāro amarāvikkhepikā vuttā**”ti.
Nanu cettha (dī. ni. ṭī. 1.65-66) catubbidhopi amarāvikkhepiko kusalādi-
ke dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno, tattha tattha pañhaṃ puṭṭho
pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjatīti tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi ava-
ttukāmassa viya pucchitamattaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigati-
katā yuttāti? Na hevaṃ pucchāvikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā icchitā,
atha kho micchābhinivesena. Sassatavasena micchābhinivīṭṭhoyeva hi mandabu-
ddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni (2.0234) ca, yāthāvato appaṭipajja-
māno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asamattatāya musāvādā-
dibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā hissa vādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho
vutto. Atha vā puññapāpānaṃ,

tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca, “tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva yuttaṃ sundarañcā”ti, khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisa-
ntassa uppānā visuṃyevēkā esā diṭṭhi sattabaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā. Tathā
ceva vuttaṃ- “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.
61). Kathaṃ panassā sassatadiṭṭhisāṅgaho? Uccedavasena anabhinivesato.
“Natthi koci dhammānaṃ yathābhūtavēdī vivādabahulattā lokassa; ‘evamevan’ti
pana saddantarena dhamme nijjhānanā anādikālikā loke”ti gāhavasena sassatale-
sopettha labbhatiyeva.

Amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādo, so etassa atthīti **antavā**.
Tenāha “**sapariyanto**”ti. Avaḍḍhitakasiṇassa puggalassa evaṃ hotīti yojanā. **Duti-
yavādo** “anantavā loko”ti vādo. **Tatiyavādo** “antavā ca anantavā cā”ti vādo. **Catu-
tthavādo** “nevantavā nānantavā”ti vādo. Ete eva cattāro vādino sandhāya **brahma-
jāle** (dī. ni. 1.53)- “antānantikā antānantāṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhi”ti
vuttaṃ. Tattha (dī. ni. ṭī. 1.53) yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca
anantattañca antānantattañca ārabha pavattavādattā antānantikattaṃ. Pacchi-
massa pana tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti?
Tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā eva. Yasmā paṭisedhavādopi antāna-
ntavisayo eva taṃ ārabha pavattattā. Apare āhu- “yathā tatiyavāde sambhedava-
sena etasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkivādepi kālabheda-
vasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati.
Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca
antavantatā, antānantānañca tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṃ
vuttaṃ hoti yasmā ayaṃ lokasaññito attā jhāyīhi adhigatavisesehi ananto kadāci
sakkhi diṭṭho anusuyyati; tasmā nevantavā. Yasmā pana tehi (2.0235) eva kadāci
antavā sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantavā”ti. Yathā ca anussutita-
kkivasena, evaṃ jātissaratakki-ādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ.
Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimitānaṃ vaḍḍhitabhā-
vassa vaḍḍhitakālavasena apaccakkhakaritāya anussavādimatte ṭhatvā- “neva-
ntavā”ti paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana “nānanto”ti. Na pana antavantatā-
nantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññināsaññī”ti, avassañca etaṃ
evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na
hi antavantatānantatā tadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkivādī ca yuttima-
ggako, kālabhedavasena ca tadubhayampi ekasmiṃ na na yujjatīti. **Anantaracatu-
kkanti** ekattasaññīti āgatasaññīcatukkaṃ.

Ekantasukhīti ekanteneva sukhī. Taṃ panassa sukhaṃ dukkhena avomissaṃ
hotīti āha “**nirantarasukhī**”ti. **Ekantasukhamevā**ti idaṃ sukhabahulataṃ sandhāya
vuttaṃ. **Atītāsu sattaṃ jātīsū**ti idaṃ tato paraṃ jātissarañāṇena anussaritaṃ na
sakkāti katvā vuttaṃ. **Tādisamevā**ti sukhasamaṅgimeva attabhāvaṃ. “Evaṃ
sukhasamaṅgī”ti taṃ **anussarantassa jātissarassa** Atītajātiyampi idha viya dukkha-
phuṭṭhassa taṃ anussarantassa.

Sabbesampīti lābhīnaṃ takkīnampi. **Tathā**ti iminā “sabbesampī”ti idaṃ padaṃ
ākaḍḍhati. Kāmāvacaraṃ nāma adukkhamasukhaṃ anuḷāraṃ avibhūtanti āha

“**catutthajjhānavasenā**” ti. Catutthajjhānaṃ kāraṇabhūtaṃ etassa atthi, tena vā nibbattanti **catutthajjhānikaṃ**. **Majjhataṃ** attano majjhataṃ bhūtapubbaṃ anussarantassa. **Ekaccasassatikā**ti ekaccasassatavādino vuttā. Puggalādhittānena hi ekaccasassatikā. Esa nayo sesesupi. Adhiccasamuppannavādo sassatavādasamuddiṭṭhoti katvā “**dve adhiccasamuppannikā**” ti ca vuttaṃ.

28. Diṭṭhuddhāraṇaṃ yathāvuttānaṃ diṭṭhinaṃ aniyānikabhāvadassanavasena paduddharaṇaṃ. **Paccattaṃ** ya eva ñāṇanti aparappaccayaṃ attaniyeva ñāṇaṃ. Taṃ pana attapaccakkaṃ (2.0236) hotīti āha “**paccakkhañāṇa**” ti. Suvaṇṇassa viya dosāpagamena upakkilesavigamena ñāṇassa visuddhanti āha “**parisuddhanti nirupakkilesa**” ti. Kilesandhakāravigamato sappabhāsamujjalameva hotīti vuttaṃ- “**pariyodātanti pabhassara**” ti **bāhira** samayasmimpi honti jhānassa samijjanato. **Mayamidaṃ jānāmā**ti “**sassato attā ca loko ca idameva saccaṃ moghamañña**” ti ca micchāgāhavasena aññābhāgameva paribrūhetvā tato eva yathāgahitaṃ gāhaṃ sandhāya- “**mayamidaṃ atthaṃ tattha jānāmā**” ti **evaṃ tattha** micchāgāhe avijjamānaṃ **ñāṇakotṭhāsaṃ otārentiyeva** anuppavesentiyeva. **Na taṃ ñāṇaṃ, micchādassanaṃ nāmetāṃ**, kiṃ pana taṃ micchādassanaṃ nāma? Sassato attā ca loko cāti-ādinā micchābhinivesabhāvato. Tenāha “**tadapi ...pe... attho**” ti. Yaṃ taṃ diṭṭhiyā upanissayaṃ bhūtaṃ ñāṇaṃ, taṃ sandhāyāha- “**jānanaṃ mātallaṃ khaṇṭhā ñāṇabhāgaṃ mātamevā**” ti. Ñāṇampi hi diṭṭhiyā upanissayo hotiyeva lābhino itarassa ca tathā tathā micchābhinivesato. **Anupātivattanaṃ** anatikkamaṃ. Asādhāraṇato na upātivattanti etenāti anupātivattanaṃ, tato. **Upādānaṃ paccayatoti** upādānassa paccayaṃ bhāvato. Etena phalūpacāreṇa upādānaṃ māha. Yadi brahmajāle āgatā sabbāpi diṭṭhiyo idha kathitā honti, evaṃ sante idaṃ suttaṃ brahmajālasuttena ekasādisanti āha- “**brahmajāle panā**” ti-ādi. “**Aññatra rūpaṃ aññatra vedanā sakkāyaṃ** eva anuparidhāvanti” ti vacanato idha sakkāyadhiṭṭhi āgatā. **Brahmajālaṃ kathitameva hoti** tattha āgatānaṃ dvāsaṭṭhiyāpi diṭṭhinaṃ idhāgatattā. Sassatucchedābhiniveso attābhinivesapubbako, “**attā sassato attā ucchedo**” - ti pavattanaṃ.

30. Dvāsaṭṭhi ...pe... dassetunti kathaṃ panāyamaṃ tho “**idha, bhikkhave, eka-cco**” ti-ādi paṭiyā dassito hotīti? Appahīna sakkāyadhiṭṭhikassa pubbantāparantadiṭṭhi-upādiyanajotanaṃ. **Pariccāgena** Ti vikkhambhanaṃ. **Catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti** ettha na parihīnacaṭutthajjhānassa tatiyajjhānaṃ bhavati, tatiyajjhānā vuṭṭhitassa pana catutthajjhānā vuṭṭhitassa ca tatiyaṃ paṭilomanayena sambhavati. Tenāha “**ayaṃ (2.0237) panetthā**” ti-ādi. **Evaṃ sampadamaṃ veditabbanti** “**pavivekā pīti nirujjhati**” ti idaṃ, “**nirāmisasukhassa nirodhā**” - ti ettha viya vuṭṭhānanirodhavasena vuttanti veditabbanti attho. **Hīnajiṇānapariyādānakadomanassanti** nīvaraṇasahagatadomanassamāha. Tañhi jhānapariyādānakamaṃ. **Kammaṇiyabhāvoti** samāpattiṃ patto viya samāpattisamāpajjanabhāve kammakkhamabhāvo. Somanassa vidhurattā domanassaṃ viyāti domanassanti vuttaṃ. “**Uppajjati pavivekā pīti**” ti puna vuttā pīti **jhānadvaya pīti**. **Yaṃ thānaṃ chāyā jahatīti** yaṃ padesaṃ ātapena abhibhuyyamaṃ chāyā jahati. Tattha

ātape chāyāti padesena ātapasaññitānaṃ bhūtasāṅkhatānaṃ pahānaṭṭhānamāha. Tenāha “**yasmiṃ ṭhāne**” ti-ādi.

31. Nirāmisam sukhanti tatiyajjhānasukham dūrasamussāritakāmāmisattā.

32. Adukkhamasukhanti catutthajjhānavedanam, na yaṃ kiñci upekkhāvedanam.

33. Niggahaṇoti mamaṃkārabhāvena kiñcipi agaṇhanto. **Nibbānassa sappāyanti** nibbānādhigamassa, nibbānasseva vā avilomavasena ekantikupāyatāya sappāyaṃ. Tenāha “**upakārabhūtan**” ti. **Sabbatthāti** sabbesu tebhūmakadhammesu. **Etanti** etaṃ yathāvuttasamathabhāvanāya kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Sabbattha nikantiyā asukkhāpitattā kathaṃ nibbānassa **upakārapaṭipadā nāma jātam**? Na jāyate vātyadhippāyo. **Sabbatthāti** pubbantānudiṭṭhi-ādike sabbasmiṃ. **Aggaṇhanavasenāti** taṇhāgāhena aggaṇhanavasena. Yattha hi taṇhāgāho vimo-cito, tattha diṭṭhimānaggāhā sukkhā viya honti tadekaṭṭhabhāvato. Tādisassa nibbānagāminī paṭipadā eva āsanne, na dūre. Tena vuttaṃ- “**upakārapaṭipadā nāma jātan**” ti. Tādisassa ca santohamasmiti-ādikā samanupassanā adhimāna-pakkhe tiṭṭhatīti āha- “**abhivadatīti abhimānena upavadati**” ti. Idameva upādiyatīti niyamābhāvato “**aṭṭhārasavidhampi**” ti vuttaṃ. Sesapadepi eseva nayo. Diṭṭhupādāne sati sesa-upādānasambhavo avuttasiddhoti tadeva uddhaṭaṃ.

Se āyatane veditabbeti nirodhassa kāraṇaṃ nibbānaṃ veditabbaṃ. **Dvinnaṃ āyatanānanti** cakkhāyatanādīnaṃ dvinnaṃ āyatanānaṃ. **Paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ** veneyyajjhāsayavasena.

Na (2.0238) **gādhatīti** na patiṭṭhāti. **Atoti** asmā nibbānā. **Sarāti** taṇhā. **Saṅkhārapaṭikkhepenāti** saṅkhārekadesabhūtānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ paṭikkhepena.

Viññāṇanti visiṭṭhena ñāṇena jānitabbaṃ. Tato eva **anidassanaṃ** acakkhuvīñṇeyaṃ anindriyagocaraṃ. **Anantanti** antarahitaṃ, niccanti attho. **Sabbato pabhanti** kilesandhakārābhāvato ca samantato pabhassaraṃ. “Sabbato papan” ti vā pāṭho, sabbato patatitthanti attho. Cattārīsakammaṭṭhānasaṅkhātehi titthehi ota-ritvā anupavisitabbaṃ amataranti vuttaṃ hoti. Anupādā kañci dhammaṃ agga-hetvā vimuccanti etthāti **anupādāvimokkho**, nibbānaṃ. Anupādā vimuccati ete-nāti **anupādāvimokkho**, aggamaggo. Anupādāvimokkhantikātāya pana arahatta-phalaṃ **anupādāvimokkhoti** vuttaṃ. Sesam suviñṇeyyameva.

Pañcattayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. Bhavoti paritto. **Abhavoti** mahanto. Vuddhi-attho hi ayaṃ a-kāro, “saṃvarā-saṃvaro, phalāphalan” ti-ādīsu viya, tasmā **bhavābhavahetūti** khuddakassa mahantassa vā bhavassa hetu, taṃ paccāsīsamānoti attho. Tenāha- “**tasmiṃ tasmiṃ bhave sukhaṃ vedissāmī**” ti-ādi.

35. Lokuttarabodhipakkhiyadhamme uddissa puthujjanānaṃ vivādo sambhava-

tīti āha- “**lokiyalokuttarāva kathitā**” ti. Lokiyāpi hi bodhipakkhiyadhammā lokuttara-
dhammādhigamassa āsannakāraṇattā visesakāraṇanti yāva aññehi lokiyadha-
mmehi abhivisiṭṭhoti katvā, “**imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesū**” ti avise-
sena vuttaṃ. **Atthato nānaṃ hotīti** atthato bhedo hoti bodhipakkhiyadhammānaṃ
samadhigatattā. Na hi kāyādayo bhāvetabbā, satiyeva pana bhāvetabbāti. **Byañja-
nato nānaṃ** bhedaṃ. **Imināpi kāraṇenāti** imāyapi yuttiyā. Idāni taṃ yuttiṃ
dassento- “**atthañca byañjanañcā**” ti-ādimāha (2.0239). Tattha **samānetvāti** sutta-
ntarato samānetvā, suttantarapadehi ca samānetvā. **Aññathāti** aññato, bhūtato
apagataṃ katvāti attho. **Micchā ropitabhāvoti** ayāthāvato ṭhapitabhāvo. **Atthañca
byañjanañca viññāpanakāraṇamevāti** aviparītatthassa saddassa ca bujghanahetu-
tāya.

37. Idha dhammavinayaṭṭhāne **satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā**, atthato sameti
nāma yāthāvato atthassa gahitattā. Asabhāvaniruttibhāvato byañjanato nāna-
ttanti taṃ liṅgabhedena vacanabhedena ca dassento, “**satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhā-
nāti vā micchā ropethā**” ti āha. **Appamattakanti** aṇumattaṃ sallahukaṃ, na garu-
taraṃ adhanitaṃ katvā vattabbampi **dhanitaṃ** ghosavantaṃ **katvā ropite** vuttado-
sābhāvatoti tenāha- “**nibbutiṃ pattuṃ sakkā hoti**” ti.

Byañjanassa micchāropanaṃ na visesantarāyakaraṃ hotīti ñāpanatthaṃ, **catusu
maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto**. **Suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ
vuttaṃ**- “appamattakaṃ kho panā” ti.

38. **Atha catutthavāre vivādo kasmā jāto?** Yāvatā nesaṃ vacanaṃ atthato ceva
sameti byañjanato cāti adhippāyo.

Saññāya vivādoti kiñcāpi sameti atthato ceva byañjanato ca, saññā pana nesam̐ avisuddhā, tāya saññāya vasena vivādo jātoti dassento “**ahan**” ti-ādimāha. Aham̐ satipaṭṭhānanti vadāmi, ayaṃ satipaṭṭhānoti vadatīti evaṃ tesam̐ ñāṇam̐ hotīti imamattham̐, “**eseva nayo**” ti iminā atidisati.

39. Na codanattāya vegāyitabbanti sīgham̐ sīgham̐ na codanā kātabbāti attho. **Tasmāti** yasmā ekacco kodhanabhāvena evaṃ paṭipphari, tasmā. **Anādānadiṭṭhīti** ādiyitvā anabhinivisanato anādānadiṭṭhī adaḥhaggāhī. **Pakkhipanto viyāti** gilitvā pakkhipanto viya.

Upaghātoti cittappaghāto pharasupaghāto viya. **Vaṇaghaṭṭitassa viyāti** vaṇe ghaṭṭitassa viya **dukkhuppatti** cittadukkhuppatti. **Dve vāre vatvāpi visajjetīti** suppaṭinissaggī evaṃ pageva coditamatte vissajjeti ceti adhippāyo (2.0240). Kathanavasena ca **kāyacittakilamatho**. **Evarūpoti** sahasā avissajjentena codakassa vihesāvādo hutvāpi akkodhanādisabhāvo.

Upekkhāti sakena kammena paññāyissatīti tasmim̐ puggale ajjupekkhaṇā. **Upekkham̐ atimaññati nāma** tassa anācārassa anajjupekkhaṇato.

40. Vacanasañcāroti pesuññavasena aññathāvacanupasaṃhāro. **Diṭṭhipaḷāsoti** yugaggāhavasena laddhi. Sā pana **cittassa anārādhaniyabhāvo** satthucittassa anārādhakabhāvo. **Kalahoti** adhikaraṇuppādavasena pavatto viggaho bhaṇḍanassa pubbabhāgo.

Yena kāraṇenāti yena dhammena satthusāsanena. Tameva hi sandhāya vadati- “**dhammoti sāraṇiyadhammo adhippeto**” ti. **Etthāti** “dhammassa cānudhamman” ti ettha. **Dhammoti** sambuddhassa tassa tathā pavattam̐ byākaraṇam̐ yathā vivādāpannā saññattim̐ gacchanti. Tenāha- “**tesam̐ bhikkhūnam̐ saññattikaraṇam̐**” ti. Tadeva byākaraṇam̐ anudhammoti bhikkhunā vuccamāno anupavatto dhammo. Tenāha- “**tadeva byākaroti nāmā**” ti. **Kocīti** yo koci. **Sahadhammiko** sakāraṇo. Aññattho ayaṃ kiṃ saddoti āha “**añño**” ti. **Assāti** vuttanayena paṭipannabhikkhuno, tassa paṭipatti na kenaci garahaṇiyā hotīti attho. Sesam̐ sabbam̐ suviññeyyameva.

Kintisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. Dvedhikajātā Ti jātadvedhikā sañjātabhedā. **Dvejajahātāti** duvidhabhāvaṃ pattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanam̐**, viruddhacittatā. **Tanti** bhaṇḍanam̐. **Dhammavinayanti** pāvacanam̐. **Vitujjantā** mukhasattīhi. **Sahitam̐ meti** mayham̐ vacanam̐ sahitam̐ siliṭṭham̐ pubbāparasambandham̐ atthayuttam̐. Tenāha (2.0241) “**atthasam̐hitam̐**” ti. **Adhiciṇṇanti** āciṇṇam̐. **Viparāvattanti** virodhadassanavasena parāvattitam̐, parāvattam̐ dūsitanti attho. Tenāha- “**cirakālavasena ...pe... nivattan**” ti. **Pariyesamāno cara**, tattha tattha gantvā sikkhāhīti attho. **Sace sakkosi**, idānimeva mayā veḥhitadosam̐ nibbeḥhehi. **Maraṇamevāti** aññamañña-

ghātavasena maraṇameva.

Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā**. Te pana tassa sissāti āha “**antevāsikesū**” ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ paṭivānaṃ, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivāna-rūpā**. Tenāha “**nivattanasabhāvā**” ti. **Kathanam** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanam** tassa hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Na upasamāya saṃvattatīti anupasamasamvattanaṃ, tadeva **anupasamasamvattanikaṃ**, tasmim. Samussitaṃ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ** patiṭṭhāti āha- “**bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe**” ti. **Thūpoti** vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo, aññadhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena. **So** nigaṇṭhassa samaye kehici abhinnasammato **bhinno** vinaṭṭhoyeva sabbena sabbam abhāvatoti bhinnathūpo. So eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkato muccitukāmānaṃ paṭisaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti appaṭisaraṇo, tasmim **bhinnathūpe appaṭisaraṇeti** evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamutṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. **Nānānihārenāti** nānā-kārena. “Vivādo na uppajjī” ti vatvā tassa anuppattikāraṇaṃ dassento, “**sathā hi ...pe... avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyī**” ti vatvā taṃ vivarituṃ “**bhagavatā hi**” ti-ādi vuttaṃ. **Patiṭṭhā ca avassayo ca**, “ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusaṇaṇaṃ” ti vinicchayane mahāpadesā, pañhabyākaraṇāni ca, yasmā tesu patiṭṭhāya te avassāya dhammavinayadharā ca nicchayaṃ gacchanti. Tathā hi suttanta mahāpadesato vinaye kenaci pucchito attho catunnaṃ pañhabyākaraṇānaṃ vasena suvinicchitarūpo, tasmā dhammavinayo idha satthu kiccaṃ kātuṃ sakkoṭṭīti āha- “**tenevā**” ti-ādi, tasmā uḷārāya desanāya bhājananti adhippāyo.

42. Paṭipaviṭṭhaṃ katvā āharitabbato, saccaṃ kāritabbato pābhataṃ mūlanti āha- “**kathāpābhatan**” ti, dhammakathāya mūlakāraṇanti attho. Yesam (2.0242) vasena vivādo uppanno, teyeva adhammavādino, tesam tāva so ahitāya dukkhāya saṃvattatu, tato aññesaṃ devamanussānaṃ kathanti, codanā paramparāya saṃkilesavatthubhāvatoti parihāro. Tenāha- “**kosambakakkhandhake viyā**” ti-ādi.

43. **Abhiññā desitāti** abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā bodhitā. **Patissayamānarūpāti** apadissa patissayamānā garukavasena nissayamānasabhāvā. Tenāha- “**upanissāya viharanti**” ti, garutaraṃ nissayaṃ katvā viharantīti attho. **Parivāre paññattānīti**, “ājīvahetu ājīvakāraṇā” ti, evaṃ niddhāretvā **parivārapāliyaṃ** (pari. 336) āsaṅkaravasena ṭhapitāni. “Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyā” ti (pārā. 39, 42, 43) vibhaṅgapāṭhavaseneva hi tāni bhagavatā paññattāni. **Tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni adhipātimokkhaṃ nāmāti**, idaṃ gobalībaddaṅṅāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ tesampi adhipātimokkhabhāvato.

Tatrāyaṃ nayoti tasmim suppajahanāya appamattakabhāve ayaṃ vakkhamāno. **Tānīti** paṇītabhojanāni. **Yo kocīti** bhikkhu vā bhikkhunī vā. **Dukkaṭavattukanti yaṃ kiñci** Dukkaṭāpattivattukaṃ. **Tenāti** suppajahanabhāvena mūlāpattivīttikamassa aṇumattatāya.

Pubbabhāgamagganti lokiyamaggaṃ. **Tatrāti** tasmim pubbabhāgamaggaṃ nissāya vivāduppāde. **Obhāsaññanti** obhāsassa uppattihetubhūtaṃ ñānaṃ. Tattha pana so maggasaññibhāvena maggo ca catubbidhoti sutattā, “**paṭṭhama-**

maggo nāmā”ti-ādimāha. **Evanti** evaṃ asandiddhaṃ aparisaṅkitaṃ pariccattaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti.

Cetiyam na diṭṭhanti tassa kataṃ thūpaṃ vadati. Nindiye puthujjanabhāve ṭhitaṃ pāsamsaṃ ariyabhāvaṃ āropetvā taṃ micchāladdhiṃ abhinivissa paggayha voharaṇato **saggopi maggopi vāritoyevāti**. Vuttañhetam-

“Yo nindiyaṃ pasaṃsati, taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
vicināti mukhena so kaliṃ, kalinā tena sukhaṃ na vindati”ti. (su. ni. 663; saṃ. ni. 1.180-181; a. ni. 4.3; netti. 92);

“Khaṇeneva (2.0243) arahattaṃ pāpuṇituṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ āci-kkhissāmi”ti hi iminā tattha kohaññampi dissati; itaresu pana vattabbameva natthi. **Uppāṭetvāti** uddharitvā. “Atha te bhikkhū”ti-ādi **sesaṃ** nāma. “Amataṃ te paribhu-ñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti”ti (a. ni. 1.600) vacanaṃ duggahitaṃ gaṇhā-petvā, “**ettāvata vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati**”ti āha.

44. Evanti ākāralakkhaṇametaṃ, na ākāraniyamaṃ. Tena imināva kāraṇena ca yo vivādo uppajjeyyāti vuttaṃ hoti. Garusmiṃ garūti pavattaṃ cittaṃ garuvisa-yattā taṃsahacaritattā garu, tassa bhāvo gāraṃ, garukaraṇaṃ, taṃ ettha natthi **agāraṃ**. Tenāha “**gāravavirahito**”ti. Garussa gāravavasena patissayanaṃ patissoti vuccati nīcavuttitā, tappaṭipakkhato **appatissoti** āha- “**appatissayo anīca-vutti**”ti. Ettha yathāyaṃ puggalo satthari agāraṃ nāma hoti, taṃ dassetuṃ, “**ettha panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tīsukālesu upaṭṭhānaṃ na yāti**ti-ādi samudāyakittana-a-navasesadassanaṃ, avayavato pana agāravasiddhi yathā taṃ sāmāññato sikkhā-padasamādānaṃ tabbiseso bhedo. Esa nayo sesesupi.

Sakkaccaṃ na gacchatīti ādaravasena na gacchati. **Saṅghe katoyeva hoti** saṅghapariyāpannattā tassa, yathā saṅghaṃ uddissa dinnaṃ ekena bhikkhunā paṭiggahitaṃ saṅghassa dinnameva hoti. **Aparipūrayamānova** sikkhāya agāraṃ. Tenāha bhagavā- “**sikkhāya na paripūrakārī**”ti (ma. ni. 2.135). Attano parisāya uppannaṃ vivādamaṃlaṃ visesato attanā vūpasametabbato attano ca anattāva-hato “**ajjhanta**”tveva vuttaṃ. Esa nayo **bahiddhāti** etthāpi.

46. Chaṭṭhānānīti chamūlāni. Yathā samanavasena samathānaṃ vivādādīsu adhikattubhāvo, evaṃ vivādādīnaṃ tehi adhikattabbatāpīti āha- “**vūpasamana-tthāya ...pe... adhikaraṇānī**”ti. Tena adhikaraṇasaddassa kammaṭṭhataṃ āha. Samathā vā samanavasena adhikariyanti etthāti **adhikaraṇāni**, vivādādayo.

Vivādo (2.0244) uppannamattova hutvā parato kakkhaḷatthāya saṃvattanato yaṃ vatthuṃ nissāya paṭhamam uppanno vivādānusārena mūlakam viya anubandharogo tameva tadaññaṃ vā vatthuṃ katvā pavaḍḍhanto vivādādhikaraṇam patvā upari vaḍḍhati nāma, anuvādāpattikiccādhikaraṇam patvā vivādassa ca vaḍḍhanaṃ pākaṭameva. Tena vuttaṃ- “**cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo**”ti. **Uppannānaṃ uppannānanti** (dī. ni. ṭī. 3.331) utṭhitānaṃ utṭhitānaṃ. **Samathatthanti** samanattaṃ.

Aṭṭhārasahi vatthūhīti lakkhaṇavacanametaṃ yathā “yadi me byādhī dāheyyuṃ. Dātabbamidamosadhan”ti (saṃ. ni. ṭī. 2.3.39-42; kaṅkhā. abhi. ṭī. adhikaraṇasa-mathavaṇṇanā), tasmā tesu aññatarena vivadantā, “**aṭṭhārasahi vatthūhi** vivada-

nti”ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitapari-
sāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ **yebhuyya-
sikā**. **Kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo**, na yathā tathā kāraka-
puggalānaṃ sammukhatāmattaṃ. **Bhūtatā**Ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha
dhamma-saddo “dhammavādī”ti-ādīsu (dī. ni. 1.9) viya. Vineti etenāti vinayo,
tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa
sammukhatā **vinayasammukhatā**. Vivādavatthusāṅkhāte atthe paccatthikā attha-
paccatthikā, tesam **atthapaccatthikānaṃ**. **Saṅghasammukhatā parihāyati** samma-
tapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. “Na chandāgatiṃ gacchatī”ti-ādinā (pari. 383) vuttaṃ
pañcaṅgasamannāgataṃ. Guḷhakādīsu alajjussannāya parisāya guḷhako **salāka-
ggāho** kātabbo; lajjussannāya **vivaṭako**, bālussannāya **sakaṇṇajappako**. Yassā
kiriyyāya dhammavādīno bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha- “**dhammavādīnaṃ
yebhuyyatāyā**” ti-ādi.

Evam vinicchitanti āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ, paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati. Na samaṇasāruppaṃ **assāmaṇakaṃ**, samaṇehi akātabbaṃ, tasmim. **Ajjhācāre** vitikkamesati. **Paṭicaratoti** (2.0245) paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kātabbakammaṃ **tassa-pāpiyasikaṃ**.

Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya, tathārūpāya khantiyā vā vinā avūpasamanato. **Etthāti** āpattidesanāyaṃ. Paṭiññāte āpannabhāvādi ke karaṇakiriya, “āyatim saṃvareyyāsī”ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ**.

Yathānurūpanti “dvīhi catūhi tihi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthāti** imasmim sutte, etasmim vā samathavicāre. **Vinicchayanayoti** vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “**vitthāro panā**”ti-ādi.

47. Saṅkhepatova vutto, na samathakkhandhake viya vitthārato. **Tathā** Ti iminā “dhammā”ti padaṃ ākaḍḍhati, ettha **iti**-saddo ādi-attho, evamādinā iminā pakārenāti vāti vuttaṃ hoti. Bodhipakkhiyadhammānaṃ ekantānavajjabhāvato natthi adhammabhāvo, bhagavato desitākāraṃ hāpetvā vaḍḍhetvā vā kathaṃ yathā-dhammaṃ akatanti katvā adhammabhāvoti dassento āha- “**tayo satipaṭṭhānā**”ti-ādi.

Niyyānikanti sapāṭihīraṃ appaṭivānaṃ hutvā pavattati. **Tathevāti** iminā “evaṃ amhākan”ti-ādinā vuttamatthaṃ ākaḍḍhati. **Bhūtena ...pe... kātabbakammaṃ dhammo nāma** yathādhammaṃ karaṇato, vuttavipariyāyato ito paraṃ **adhammo. Ayaṃ vinayo nāma** rāgādīnaṃ saṃvaraṇato pahānato paṭisaṅkhānato ca. **Ayaṃ avinayo nāma** rāgādīnaṃ avinayanato. **Ayaṃ vinayo nāma** yathāvinayakaraṇato, vuttavipariyāyena itaro **avinayo**. Vatthusampatti-ādinā eva sabbesaṃ vinayakammānaṃ akuppatāti āha- “**vatthusampatti ...pe... ayaṃ vinayo nāmā**”ti, tappaṭipakkhato avinayo veditabbo. Tenāha “**vatthuvipattī**”ti-ādi.

Sammāpaṭipattiyā nayanaṭṭhena yathāvutto dhammo eva netti, tato eva sattassa viya rajju asithilapavattihetutāya **dhammarajjūti** attho vutto. Suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammaphā dhammoti evaṃ vuttā. Sā eva vā hotu dhammanetti, yo idha imissā vaṇṇanāya, “chattimsa bodhipakkhiyadhammā”ti-ādinā dhammena ca vinayena ca vutto, so eva (2.0246) vā dhammanetti hotūti ānetvā yojanā. **Tāya dhammanettiyā sameti** tāya yathāvuttāya dhammanettiyā saṃsandati, ekalakkhaṇameva hotīti attho. Evaṃ vivādavatthubhūto dhammo ce “dhammo”ti, adhammo ce “adhammo”ti, vinayo ce “vinayo”ti, avinayo ce “avinayo”ti nicchinantena **ekaccānaṃ vivādādhikaraṇameva dassitaṃ** tassa vūpasamadhammānaṃ apariyosāpitattā.

48. Taṃ panetanti vivādādhikaraṇaṃ paccāmasati. **Vāre** atthasaṃvaṇṇanāvasena **pattepi**. **Dvīhīti** yasmim āvāse vivādādhikaraṇaṃ uppannaṃ, tattha vāsīhi **dvīhipi** bhikkhūhi **atirekatarā**.

49. Khandhasāmantanti āpattikkhandhabhāvena samīpaṃ. **Āpattisāmantam nāma** pubbhāgā āpajjitabba-āpatti. Methunarāgavasena kāyasaṃsagge dukkaṭassa vatthūti āha- “**paṭhamapārājikassa pubbhāge dukkaṭan**”ti. **Sesānaṃ**

tiṇṇaṃ pārajikānaṃ pubbabhāge thullaccayameva.

50. Parikkamitvā Upakkamitvā. **Āpattādhikaraṇaṃ dassitaṃ** tattheva visesato paṭiññāya kāretabbatāya icchitabbattā.

52. Kammaṣa vatthu dassitaṃ na samathoti adhippāyo. Nanu cāyaṃ samathādhikāroti? Saccam, samathassa pana kāraṇe dassite samatho dassitova hotīti dassetuṃ “**evarūpassa hī**” ti-ādi vuttaṃ.

53. Idam kammanti “idam amhākaṃ bhaṇḍana-jātānaṃ” ti-ādinā vuttakammaṃ. **Tiṇavathārakasadisattāti** taṃsadisatāya tabbohāroti dasseti yathā- “esa brahma-datto” ti. **Ākāramattameva** tiṇavathārakakammaṃ nāma, na pana tassa sabbaso karaṇavidhānaṃ. Tenāha “**khandhake**” ti-ādi. **Gihīnaṃ hīnena khumṣanava-mbhanam** yathā “tilasaṃgūlikā natthī” ti. **Dhammikapaṭissavesu** viṣaṃvādanava-sena **āpannā āpatti. Assāti** kiccādhikaraṇassa. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo** saṅghasammukhatādināva vūpasamanato.

54. Sotāpattiphalasacchikiriyavacanato **kosambiyasutte** (ma. ni. 1.492) **sotāpatti-maggasammādiṭṭhi kathitā**, idha pana “diṭṭhisāmaññagato viharati” cceva (2.0247) vuttattā, “**imasmim sutte sotāpattiphala**sammādiṭṭhi vuttāti **veditabbā**” ti vuttaṃ. Pāpakammaṣa appatā mahantatā sāvajjabhāvassa mudutikkhabhāvena veditabbāti āha “**aṇunti appasāvajjam. Thūlanti mahāsāvajjan**” ti. Sesam suviññeyyameva.

Sāmagāmasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Heṭṭhimamaggehi ñātamariyādāya pajānanato **aññā**, maggapaññā. Tassa phalabhāvato aggaphalapaññā, taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca “aññā” ti vuttāti āha “**aññāti arahattan**” ti. **Catūhi padehi kathitā**, “pariṇiṇṇā me bhagavā” ti-ādīsu viya na ekapadeneva. “Lokuttaro dhammo adhigato mayā” ti maññanāmatam adhimānoti dassento, “**appatte pattasaññino**” ti-ādimāha.

56. Idam thānanti idam obhāsādisammūtihetubhūtam uḷārataram udayabbaya-ñāṇam. Uḷāratarabhāvena hi tam maggaphalapaññāya paccayo hutvā yāthāvato dubbhiññeyyatāya vipassakam viṣaṃvādeti. Tenāha “**avibhūtam andhakāran**” ti. **Imam pañhanti** imam suttaṃ gambhīram lokuttarapaṭisaṃyuttaṃ attanā ñātuṃ icchitam atthaṃ. **Uggahetvāti** kevalam piṭakasampādanavaseneva uggaṇhitvā. Tenāha “**ajānitvā**” ti. **Visevamānāti** kilesavise avamānentā, sāsanassa vā anupakāravirūpapaccaye sevamānā. **Evamassāti** evam vuttanayena tesam karaṇahetu assa cittassa dhammadesanāvasena pavattassa. **Aññathābhāvo** adesetukāmatā **hoti. Tanti** yathāvuttamatthaṃ **sandhāya. Etanti** “tassapi hoti aññathattan” ti evam vuttaṃ.

58. Kilesehi āmasīyatīti āmisam, lokepariyāpannam āmisanti idha pañca kāmaguṇā adhippetāti tesu vaṭṭāmisabhāvepi labhite kāmāmisabhāvo siddhoti āha-

“**vaṭṭāmisakāmāmisalokāmisabhūtesū**” ti. Kāmaguṇā hi vaṭṭassa vaḍḍhanato vaṭṭā-
misam, kāmetabbato kāmataṇhāya āmasitabbato kāmāmisam, yebhūyyato satta-
lokassa āmisabhāvato (2.0248) lokāmisam. **Kāmaguṇasabhāgāti** kāmaguṇānu-
lomā kāmaguṇapaṭisamyuttā. **Āneñjasamāpattipaṭisamyuttāyāti** kilesiñjanarahita-
tāya idha āneñjāti adhippetāhi heṭṭhimāhi arūpasamāpattīhi paṭisamyuttāya. **Evarū-
poti** lokāmisabhūtesu paccayesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. **Ettā-
vatāti** evaṃ saddhānaṃ manussānaṃ dassanena tesam pavattitāsayena ca. **Sisam
nikkhantaṃ hotīti** lābhāsāya sisam bahi nikkhantaṃ viya hoti. **Udaraṃ phalitaṃ**
atibahubhaṇḍaṃ pakkhiyamānaṃ pasibbakaṃ viya laddhabbassa atipahūtabhā-
vena udaraṃ phitaṃ hoti.

59. Yathā purimā dve arūpasamāpattiyo attano paccanīkakilesehi aniñjanato
“aniñjā” ti vuccanti, evaṃ itarāpi. **Taṃ pavuttanti** lokāmisasamyojanaṃ vigataṃ.

60. **Nighamsanti** “ettako ayan” ti paricchedanti attho. **Silesenāti** cammakārasile-
sādisilesena, vajiralepasilese vattabbameva natthi. **Taṃ bhinnanti** āneñjasamyo-
janaṃ bhinnaṃ vidhamitaṃ samatikkantaṃ tāsu samāpattisu apekkhābhāvato.
Ajjhāsayaena asambaddhattā vuttaṃ- “**dvedhābhinnā selā viya hotī**” ti. Tenāha- “**taṃ
samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati**” ti.

61. **Vantanti** chaḍḍitaṃ, vissatṭhanti attho.

62. **Uparisamāpattilābhinoti** ettha **uparisamāpattīti** arahattaphalasangāhāpatti
adhippetā, arahato ca maggādhigameneva anāgāmiphalasamāpatti, sekkhānaṃ
visayā heṭṭhimā phalasamāpattiyo paṭippassaddhā. Lokiyā pana nikkantippahā-
nena paṭinissatṭhāti āha- “**heṭṭhā ...pe... na uppajjati**” ti.

63. “Pañca kho ime, sunakkhatta, kāmaguṇā” ti-ādinā āraddhadesanā, “sammā
nibbānādhimutto purisapuggalo” ti arahattakittanena niṭṭhāpitāti tato paraṃ,
“ṭhānaṃ kho panā” ti-ādikā desanā, “**pāṭiyekko anusandhī**” ti (2.0249) vuttā.
Tenāha “**heṭṭhā hī**” ti-ādi. Tattha yathā khīṇāsavassa samāpattilābhinoti yojanā,
evaṃ vā khīṇāsavassa sukkhavipassakassāti yojetabbā. **Paṭikkhittaṃ aṭṭhaka-
thāyaṃ**. Tassa paṭikkhepassa kāraṇaṃ dassetuṃ “**samāpattilābhino hī**” ti-ādi
vuttaṃ. Yathā sukkhavipassako adhimāniko samāpattilābhino samānayoga-
kkhamo appatte pattasaññitāya bhedābhāvato, evaṃ sukkhavipassako khīṇāsavo
samānayogakkhamo khīṇāsavabhāvena visesābhāvato, tasmā “samāpattilā-
bhimi kathite itaropi kathitova hotī” ti vuttaṃ. **Dvinnaṃ bhikkhūnanti** samāpattilā-
bhino adhimānikassa khīṇāsavassa ca. Tenevāha “**puthujjanassa tāvā**” ti-ādi.

Yadaggenāti yena bhāgena. Yadi pi khīṇāsavassa asappāyāramaṇaṃ kile-
sānaṃ uppattiyā paccayo na hoti tesam sabbaso samucchinnatā. Santavihārapa-
ripantho pana siyā visabhāgatoti vuttaṃ- “**khīṇāsavassapi asappāyamevā**” ti.
Tenāha- “**visam nāma ...pe... visamevā**” ti. Etena “yathā visajānanaṃ appa-
māṇaṃ, vikāruppādanato pana taṃ pariharitabbaṃ, evaṃ pariññātampi vattu
atthavisesābhāvena ekarūpamevāti taṃ pariharitabbamevā” ti dasseti. Tenāha “**na
hī**” ti-ādi. **Na hi asaṃvutena bhavitabbaṃ** Asāruppabhāvato. **Yuttapayuttenevāti**
sabhāgāramaṇassa ālokanādisu yutteneva **bhavituṃ vaṭṭati**.

64. Yattha sayam nipatati uppajjati, tassa santānassa vipprasanna vasena rупpa-

nato, visasaṅkhātassa dukkhassa mūlabhāvato ca “**avijjāsaṅkhāto visadoso**” ti vuttaṃ. **Ruppatīti** kattabbādimucchāpādanena vikāraṃ uppādeti. **Anuddhamseyyāti** vibādheyya. Rāgo hi uppajjamānova kusalacittappavattiyā okāsaṃ adento taṃ vibādhati; tathābhūto saddhāsinehassa samathavipassanābhivuḍḍhiyā vama-
nena ca taṃ visoseti milāpeti. Tenāha “**soseyya milāpeyyā**” ti. **Sagahaṇasesanti** gahetabbaviṣaṃ sāvasesaṃ katvāti attho. Na alaṃ na samatthanti **analaṃ**. Sūka-
pariyāyo pāḷiyaṃ vutto **suka**-saddoti āha- “**vīhisukādi ca sūka**” ti.

Sa-upādānasalluddhāro (2.0250) viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo mahā-
natthuppādanato. **Asappāya ...pe... asaṃvutakālo daṭṭhabbo** attabhāvassa aperi-
haraṇabhāvato. **Maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hināyāvattanaṃ** adhisīlasa-
ṅkhātassa āyuno apetattā. **Maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya āpattiyā āpajjanaṃ**
yathāvuttassa āyuno upapīḷanakabhāvato. **Imināva nayena opammaṣaṃsanda-**
nanti ettha anupādisesasalluddhāro viya pahīno avijjāvisadoso; sappāya ...pe...
susaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ na gate maraṇābhāvo viya
sikkhāya apaccakkhānaṃ, maraṇamattadukkhābhāvo viya aññatarāya saṃkili-
ṭṭhāya āpattiyā anāpajjananti yojanā veditabbā.

65. Satiyāti ettha yasmā “ariyāyā”ti na visesitanti āha- “sati paññāgatikā”ti-ādi. Paññā cettha lokiyā adhippetā, na lokuttarāti āha- “**parisuddhāya vipassanāpaññāyā**”ti.

Khīṇāsavassa balanti uḷāratamesu dibbasadisepi ārammaṇesu manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ anupanamanahetubhūtaṃ susaṃvutakārisaṅkhātaṃ khīṇāsavabalaṃ dassento, “**saṃvutakāri**”ti vuttaṃ, ukkaṃsagatasativepullattā yathā asaṃvarassa asaṃvaro hoti, evaṃ satisampajaññabalena cakkhādidvārāni saṃvaritvā dassanādikiccakāri. **Evaṃ jānitvāti** “upadhi dukkhassa mūlan”ti evaṃ vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. Upadhīyati dukkhaṃ etehīti upadhī, kilesāti āha- “**kilesupadhipahānā nirupadhī**”ti. Tato eva upādiyati dukkhaṃ etehīti kilesā “upādānā”tipi vuccantīti āha- “**nirupādānoti attho**”ti. Upadhī sammadeva khīyanti ettāti **upadhisāṅkhayo**, nibbānanti āha- “**upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne**”ti. **Ārammaṇatoti** ārammaṇaṃ katvā tadārammaṇāya phalavimuttiyā **vimutto**. **Kāmupadhisimī** **kāyaṃ upasaṃharissatīti** “kāmesevissāmī”ti tattha kāyaṃ upanāmessati; kāyūpasaṃhāro tāva tiṭṭhatu, tathā cittaṃ vā uppādessatīti etaṃ kāraṇaṃ natthīti. Sesam suviññeyyameva.

Sunakkhattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. Khaṇapabhaṅgutāya (2.0251) na niccā na dhuvāti **aniccā**. Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbātipi **aniccā**. So cāyaṃ aniccattho udayavayaparicchinnaṭṭāya veditabboti dassento, “**hutvā abhāvatṭhena aniccā**”ti āha; uppajjitvā vīnassanatoti attho. Ayañca aniccatā vakkhamānā ca tucchādītā dvinnampi kāmānaṃ sādharmaṇoti āha- “**vatthukāmāpi kilesakāmāpi**”ti. **Rittā** vivittā, tesam niccasārādīnaṃ attani abhāvato tehi viṣumbhūtā. Yathā pana sabbaso sabhāvarahitamā-kāsaṃ “tuccham rittan”ti vuccati, na evamete. Ete pana kevalam niccasārādivirahato eva tucchā rittāti dassento “**na panā**”ti-ādimāha. “Na hi tucchamuṭṭhi nāma natthī”ti idaṃ lokasamaññāvasena vuttaṃ, lokasamaññā lokiyakathā na laṅghitabbā.

Musāti ittarapaccupaṭṭhānatāya na dissatīti āha “**musāti nāsanakā**”ti. Viṣaṃvādanaṭṭhena vā **musā**. Ete hi asubhādisabhāvāpi bālānaṃ subhādibhāvena upaṭṭhahantā subhādiggahaṇassa paccakkhabhāvena satte viṣaṃvādentī. **Nassanasa-bhāvāti** khaṇabhaṅgattā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viyapi hutvā apaññāyanakapakatikā. Tenāha “**khettaṃ viyā**”ti-ādi. Dhammasaddo cettha “jātidhammānan”ti-ādīsu (dī. ni. 2.398) viya pakatipariyāyo, tathā sabhāvasaddo cāti daṭṭhabbaṃ. **Mosadhammāti** mosanapakatikā, kusalabhaṇḍaharaṇasabhāvāti attho. **Māyākatanti** māyāya kataṃ udakādimaṇi-ādi-ākārena māyādinā upaṭṭhāpitaṃ; māyākataṃ viya māyākataṃ aññasabhāvā hutvā atathā upaṭṭhahanato. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. Cakkhupathe eva katavijjāya, na tato paranti vuttaṃ- “**dassa-**

nūpacāre ʘhitasseva tathā paññāyati” ti. Tayidaṃ sambaravijjāvasena vuttaṃ.

Evaṃ tāvakālikabhāvena kāmānaṃ māyākatabhāvaṃ dassetvā idāni tato aññe-napi pakārena dassetuṃ **“yathā cā”** ti-ādi vuttaṃ. Aniccādisabhāvānaṃ kāmānaṃ niccādisabhāvadassanaṃ vipallāsasahagatatāya veditabbaṃ. **Bālānaṃ lāpana-**toti apariññātavatthukānaṃ andhabālānaṃ puggalānaṃ vipallāsahetuto. Manu-ssaloke ʘhatvā (2.0252) manussānaṃ vā vasena bhagavatā bhāsittā vuttaṃ-**“diṭṭhadhammikā kāmāti mānusakā pañca kāmaguṇā”** ti. Tato eva ca **“samparāyi-**kāti te ʘhapetvā avasesā” ti-ādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhadhammā paccakkhasabhāvā ārammaṇabhūtā etāsaṃ atthīti **diṭṭhadhammikā**. Samparāyike kāme ārabha uppanasaññā **samparāyikā**. Te samecca dhiyati ettha āṇāti dheyyaṃ, āṇāpava-ttiṭṭhānaṃ. Mārassa dheyyanti **māradheyyaṃ** tassa issariyapavattanattā. Tenāha **“yehī”** ti-ādi. **Gahitanti** visayavisayībhāvena gahitaṃ, ārammaṇavasena āramma-ṇakaraṇavasena ca gahitanti attho. Tattha ārammaṇakaraṇavasena gahaṇaṃ nāma “idaṃ mayhan” ti avibhāgena pariggahakaraṇaṃ; ārammaṇavasena pana gahaṇaṃ bhāgaso ārammaṇānubhavananti vadanti. Ubhayassapi pana taṇhārā-gavasena gahaṇaṃ sandhāya, **“ubhayametam gahitan”** ti vuttaṃ. **Māroti** kilesa-māro. Yadaggena kilesamāro, tadaggena devaputtamāropi te attano vasaṃ vatteti. **Tam sandhāyāti** dhammamukhena puggalaggahaṇaṃ sandhāya.

Appahīnavipallāsā hi puggalā kāmādhimuttā mārassa issariyavattanaṭṭhāna-tāya “māradheyyan” ti vuttā, tathā mārassa nivāpagocarapariyāyehipi te evaṃ vuttāti dassento, **“yathā coḷassā”** ti-ādimāha. Nivapatīti nivāpo, so eva bījanti **nivāpa-**bijaṃ. Teti kāmaguṇā. **Yatthāti** yasmiṃ padese.

Manasi bhavāti **mānasāti** āha **“cittasambhūtā”** ti. Te pana avijjādayo pāḷiyaṃ āgatā. Evañhi lohitasannissayo pubbo viya anurodhūpanissayo virodhoti dassento, **“mamāyite vatthusmin”** ti-ādimāha. **Tedhāti** ettha **idhāti** nipātamattaṃ “idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assan” ti-ādīsu (ma. ni. 1.30) viya. **Kāmalokanti** kāmaguṇasaṅkhātāṃ saṅkhāralokaṃ, yattha vā loke kāmaguṇavantaṃ lokaṃ. **Cittena adhiṭṭhahitvāti** jhānārammaṇaṃ paṭibhāganimittaṃ bhāvanācittena uppā-detvā. **Parittaṃ nāma** vikkhambhana-asamatthattā kilesehi parito khaṇḍitaṃ viya hoti. **Tassa paṭikkhepenāti** parittabhāvapaṭikkhepena. **Pamāṇantipi kāmāvacara-**meva (2.0253) pāpakānaṃ pamāṇakaraṇadhammānaṃ vikkhambhanavasena appajahanato. Tappaṭikkhepavasena **appamāṇaṃ** nāma mahaggatanti āha- **“rūpā-**vacaraṃ arūpāvacaran” ti. Samucchedavasena kilesānaṃ appahānena mahagga-tajjhānampi subhāvitaṃ nāma na hoti, pageva parittajjhānanti āha- **“subhāvitaṃ** ...pe... **lokuttarassevetam nāman**” ti. **Etassa vasenāti** “subhāvitan” ti padassa vasena.

Tameva paṭipadanti tameva abhijjhādipahānāvahaṃ jhānapaṭipadaṃ. Arahatte tassa upāyabhūtāya vipassanāya vā catutthajjhāne tassa upāyabhūte upacāre vā sati cittaṃ pasannaṃ meva hoti āha- **“arahattaṃ vā ...pe... upacāraṃ vā”** ti. **Adhimo-**kkhasampasādoti “ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmi” ti vā vipassanāya vīthipaṭipa-nnattā; “ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmi” ti vā upacārasamādhinā cittassa samāhitattā adhimuccanabhūto sampasādo. **Paṭilābhasampasādoti** arahattassa

catutthajjhānassa vā adhigamasāṅkhāto sampasādo. Paṭilābhopi hi kilesakālusi-
yābhibhavanato cittassa suppasannabhāvāvahattā “sampasādo”ti vutto. **Pacca-**
yāti nāmarūpapaccayā avijjādayo. **Sabbathāti** samudayato atthaṅgamato assā-
dato ādinavato nissaraṇatoti sabbappakārena. **Āsāti** adhimuccanavasena āsīsanā.
Tenāha- “**āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati**” ti.

Pādakanti padaṭṭhānaṃ. **Kilesā sannisīdanti** nīvaraṇasahagatā eva kilesā
vikkhambhanavasena vūpasamanti. **Satīti** upacārajjhānāvahā sati **santiṭṭhati**.
Saṅkhāragatanti bhāvanāya samatāya pavattamānattā, ime dhammavicayasam-
bojjhaṅgādayo ekarasā hutvā pavattantīti, bhāvanācittuppādapariyāpannaṃ
saṅkhāragataṃ **vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti**. **Cittuppādoti** bhāvanācittu-
ppādo. **Lepapiṇḍeti** silesapiṇḍe **laggamāno viya** appito viya hoti. **Upacārena samā-**
dhiyati upacārajjhānena samādhiyati. **Ayanti** ayaṃ duvidhopi adhimuccanākāro
adhimokkhasampasādo nāma. **Tasmīṃ sampasāde satīti** etasmīṃ vipassanāla-
kkhaṇe, upacārajjhāne vā adhimokkhasampasāde sati. **Yo pana arahattaṃ vā**
paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vippasannaṃ hotiyeva, ayaṃ nippari-
yāyato **paṭilābhasampasādo**, evaṃ santepi idhāmippetameva dassetuṃ (2.0254),
“**idha panā**” ti-ādi vuttaṃ. **Vipassanā hīti-ādi** vuttassa samatthanaṃ. Tattha **paññā-**
yāti arahattapaññāya. **Adhimuccanassāti** saddhanaṃ ussukkāpajjanassa. **Upacā-**
ranti upacārajjhānaṃ. Āneñjasamāpattiyā adhimuccanassa kāraṇanti yojanā.

Etarahi vāti idānimeva. **Āneñjaṃ vāti** catutthajjhānaṃ vā. **Samāpajjati** adhiga-
cchati. **Idaṃ hīti-ādinā** saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarati. Arahattasacchikiriyā
nāma aggamaggabhāvanāya sati atthato āpannā hoti, aggamaggapaññā eva
tadatthaṃ adhimuccitabbāti dassento, “**atha vā**” ti vikappantaramāha. Tattha
yathā nāma pāsādassa atthāya samānītaḍḍasambhārāvayave appahonte kūṭā-
gāraṃ kātuṃ na pahontiyeva, evaṃ sampadamidanti dassento, “**taṃ anabhisa-**
mbhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati” ti āha. **Catusaccaṃ vā sacchikaroti** heṭṭhima-
maggādhigamanavasena āneñjaṃ vā samāpajjati ubhayassapi hetupariggahitattā.

Tatrāti tasmīṃ “paññāya vā adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjati” ti yathāvutte
visesādhigame ayaṃ idāni vuccamāno yojanānayo. **Evaṃ hotīti** idāni vuccamānā-
kārena cittābhinihāro hoti. **Kiccanti** pabbajitakiccaṃ. **Tatoti** arahattādhigamanato.
Osakkitamānasoti saṃkucitacitto. **Antarā na tiṭṭhati**ti asamāhitabhūmiyaṃ na
tiṭṭhati. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā**” ti-ādi vuttaṃ.
Tatrāyaṃ saṅkhepattho- yathā tassa purisassa vanamaḥimsaṃ gahetuṃ ussāha-
vato osakkantassa sasagodhādiggahaṇe vattabbameva natthi, evaṃ imassapi
bhikkhuno arahattaṃ gahetuṃ ussāhavato tato osakkitvā catutthajjhānasamāpa-
jjane vattabbameva natthīti. **Eseva nayoti** yathāvuttaṃ upamaṃ upamāsaṃsanda-
nañca maggabhāvanāyojanāyaṃ catusaccasacchikiriyāyojanāyañca atidisati.

Hetu-atthajotano **yanti** nipāto, karaṇe vā etaṃ paccattavacananti āha “**yena kāra-**
nenā” ti. Tassa saṃvattanaṃ arahati, taṃ vā payojanaṃ etassāti **taṃsaṃvatta-**
nikam. **Viññāṇanti** vipākaviññāṇaṃ. Āneñjasabhāvaṃ upagacchatīti **āneñjūpagaṃ**.
Yathā kusalaṃ āneñjasabhāvaṃ, evaṃ taṃ vipākaviññāṇampi āneñjasabhāvaṃ
upagataṃ assa bhavēyya. Tenāha- “**kādisameva bhavēyyāti attho**” ti. Kecīti abha-

yagirivāsino. **Kusalaviññāṇanti** (2.0255) vipākaviññāṇampi taṃ kusalaṃ viya vadanti. **Tannāmakamevāti** kusalaṃ viya āneñjanāmakameva siyā. Ettha ca purimavikappe “āneñjūpagan”ti taṃsadisatā vuttā, dutiyavikappe tato eva taṃsamaññatā. **So panāyamatthoti** āneñjasadisatāya vipākakālepi taṃnāmakameva assāti yathāvutto attho. **Iminā nayanāti** iminā vuttanayena. Ettha hi āneñjābhisañkhārahetuvipākaviññāṇaṃ “āneñjūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti vuttattā taṃnāmakameva katvā dīpitaṃ. **Arahattassāpīti api**Saddena aggamaggabhāvanāyapi heṭṭhimamaggabhāvanāyapīti attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. **Samādhivasena osakkanā kathitāti** “vipulena mahaggatena cetasā vihareyyan”ti samathanayaṃ dassetvā desanā kathitā.

67. Ayañhi bhikkhūti yaṃ uddissa ayaṃ dutiyāneñjasappāyadesanāya bhikkhu vutto. **Paññavantataroti** vatvā taṃ dassetuṃ, “**dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati**”ti vuttaṃ. Heṭṭhimassa hi “ye ca diṭṭhadhammikā kāmā”ti-ādinā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāneva rūpamukhena vipassanābhiniveso kato, imassa pana “yaṃ kiñci rūpan”ti-ādinā sakalarūpadhammavasena. Bhagavā hi kammaṭṭhānaṃ kathento kammaṭṭhānikassa bhikkhuno kāraṇabalānurūpameva paṭhamaṃ bhāvanābhinivesaṃ dasseti; so pacchā ñāṇe vipulaṃ gacchante anavaśesato dhammaṃ pariggaṇhāti. **Rūpapaṭibāhanenāti** rūpavirāgabhāvanāya sabbaso samatikkamena. **Sabbatthāti** sabbesu tatiyāneñjādīsu.

Paññavantataroti paññuttaro. **Tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvāti** kāmāguṇā sabbarūpadhammā kāmasaññāti evaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kammaṭṭhānavasena tidhā vutte sammasanūpagadhamme ekato katvā, “sabbametaṃ aniccan”ti ekajjhaṃ gahetvā, sammāsati yathā- “yaṃ

kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti (dī. ni. 1.298; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeśa 4, 7, 8; tissametteyya-māṇavapucchāniddeśa 10, 11; paṭi. ma. 2.30). Tenāha- “**ubhayametaṃ aniccan**”-ti-ādi. Kāmarūpasaññāvasena diṭṭhadhammikasamparāyikabhedato aṭṭha ekeka-koṭṭhāsāti evaṃ kataṃ ubhayanti vuttanti āha- “**diṭṭhadhammika ...pe... vasena saṅkhipitvā ubhayanti vuttan**”ti. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhābhinandanāvasena “etaṃ mamā”ti, diṭṭhābhinandanāvasena (2.0256) “eso me attā”ti evaṃ **abhina-nditum. Eseva nayoti** iminā taṇhādiṭṭhivasena “etaṃ mama, eso me attā”ti abhina-nditum ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhātunti imamatthaṃ atidisati. **Kāmapaṭibāhanenā**ti idaṃ āgamanapaṭipadādassanattamaṃ, vaṇṇabhaṇanattamaṃ vuttaṃ. **Rūpapaṭibāhanaṃ** hissa āsannaṃ, tatopi ākāśānañcāyatanasamatikkamo, taṃsa-matikkamena saheva sabbe tā **vipassanāvasena osakkanā kathitā** “ubhayametaṃ aniccan”ti-ādivacanato.

68. Idha **attano cāti** ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ sandhāyāha. **Nirujjhanti** tappaṭibaddhachandarāganirodhena, samāpajjanakkhaṇe pana anuppādanenapi. Tenāha “**ākiñcaññāyatanaṃ patvā**”ti. **Atappakatṭhenā**ti uḷāratarabhāvena jhānasa-māpattiyā atittikarabhāvena. **Tameva paṭipadanti** ākiñcaññāyatanabhāvanamāha. **Samādhivasena osakkanā kathitā** tatiyārūppakammaṭṭhānassa vuttattā “yatthetā”-ti-ādinā.

Idha **attanoti** dvikoṭṭikasunñatāmanasikārasaṅkhātamaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. **Heṭṭhā vuttapaṭipadanti** anantamaṃ vutta-ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ. Sati samathabhāvanāyaṃ sunñatāmanasikārasa idha sātisayattā vuttaṃ. “**Dutiyāki-ñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā**”ti.

70. Tatiyākiñcaññāyatane **attanoti** catukoṭṭikasunñatāmanasikārasaṅkhātamaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. **Etthāti** etasmiṃ sunñatānupassanādhikāre. **Kvacīti** katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacīti** ajjhattaṃ, bahiddhā vā. **Attano attānanti** sakattānaṃ. “Ayaṃ kho, bho brahmā ...pe... vasī pitā bhūtabhabyānan”-ti-ādinā (dī. ni. 1.42) paraparikappitaṃ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento “**kassaci**”ti-ādimāha. Tattha **parassāti** “parā pajā”ti “paro puri-so”ti ca evaṃ gahitassa. **Na ca mama kvacanīti** ettha **mama**-saddo aṭṭhānapayut-toti āha “**mamasaddaṃ tāva ṭhapetvā**”ti. **Parassa cāti** attato aññassa, “paro puriso nāma atthi mamattāya sajito, tassa vasena mayhaṃ sabbaṃ (2.0257) ijhatī”ti evaṃ ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṃ attānaṃ, tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento, “**na ca kvacani**”ti-ādimāha. Ettha ca **nāhaṃ kvacanīti** saka-attano abhāvaṃ passati. **Na kassaci kiñcanatasminti** saka-attano eva kassaci anattaniyataṃ passati. **Na ca, mamāti** etaṃ dvayaṃ yathāsaṅkhyamaṃ sambandhitabbaṃ, **atthī**ti paccekamaṃ. “Na ca kvacani parassa attā atthī”ti parassa attano abhāvaṃ passati, “tassa parassa attano mama kismiñci kiñcanatā na catthī”ti parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhattaṃ bahiddhā ca khandhānaṃ attattaniyasunñatā suddhasaṅkhārapuñjatā catukoṭṭikasunñatāpari-ggaṇhanena diṭṭhā hoti. **Heṭṭhā vuttapaṭipadanti** idhāpi ākiñcaññāyatanakamma-ṭṭhānameva vadati. **Vipassanāvaseneva osakkanā kathitā** catukoṭṭikasunñatāda-

ssanavisesabhāvato, tappadhānattā cassa manasikārassa.

Idha **attanoti** nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhānamāha. **Sabbasaññāti** rūpa-
saññā paṭighasaññā nānattasaññā heṭṭhimā tisso arūpasaññāti evaṃ sabbasaññā
anavasesā nirujjhantīti vadanti. **“Heṭṭhā vuttā”**ti pana visesitattā imasmim āgatā
catutthajjhānasaññādayo api saññāti apare. **Tanti** sammutimattaṃ kāmasaññāpa-
ṭibāhanavaseneva tesam nānattasaññādinirodhassa atthasiddhattā. **Samādhiva-
sena osakkanā kathitā** nevasaññānāsaññāyatanabhāvanāya samathakammaṭṭhā-
nabhāvato.

71. Pubbe pañcavidham kammavaṭṭanti purimakammabhavasmim moho avijjā
āyūhanā saṅkhārā nikantitaṅhā upagamaṇaṃ upādānaṃ cetanā bhavoti evamā-
gato saporikkhāro kammappabandho. **Na āyūhitam assāti** na cetitaṃ pakappitaṃ
bhavēyya. **Etarahi evaṃ pañcavidham vipākavaṭṭanti** viññāṇanāmarūpasaḷāyata-
naphassavedanāsaṅkhāto paccuppanno vipākappabandho **nappavatteyya** kāra-
ṇassa anipphannattā. **Sace āyūhitam na bhavissatīti** yadi cetitaṃ pakappitaṃ na
siyā. **Yaṃ atthīti** yaṃ paramatthato vijjamānakaṃ. Tenāha **“bhūtan”**ti. Tañhi
paccayanibbattatāya “bhūtan”ti vuccati. **Taṃ pajahāmīti** tappaṭibaddhachandarā-
gappahānena tato eva āyatiṃ anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pari-
ccajāmi.

Parinibbāyīti (2.0258) saha parikkappanena atitatheti āha **“parinibbāyeyyā”**ti.
Parinibbāyeyya nu khoti vā pāṭho, so evattho. **Na kiñci kathitanti** nevasaññānāsa-
ññāyatanasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumabhāvena ñāṇuttarasseva visaya-
bhāvato sarūpato na kiñci kathitaṃ, nayena panassa visesaṃ ñāpetukāmatā.
Bhagavato kira etadahosi- “imissaṃyeva parisati nisinnō ānando anusandhikusa-
latāya nevasaññānāsaññāyatanam pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno paṭi-
sandhim arahattañca sandhāya pañham pucchissati, iminā pucchānusandhinā
tamattaṃ desessāmī”ti. Osakkanāya ca idhādhippetattā bhinnarasadesanā
hotīti pucchānusandhi pucchitā. Tasmīñhi asati anusandhibhedabhinnesā desanā,
na ca buddhāciṇṇā bhinnarasadesanāti. **Vipassanānissitanti** tannissitaṃ. **Tassa**
bhikkhuno. Upādiyati etenāti ca **upādānaṃ**. **Na parinibbāyati** pahātabbassa appa-
jahanato. Tenāha bhagavā- “dhammāpi kho, bhikkhave, pahātabbā, pageva adha-
mmā”ti (ma. ni. 1.240). **Upādānaseṭṭhanti** idaṃ nevasaññānāsaññāyatanabha-
vassa sabbabhavaggatādassanaparam, na pana ariyabhavaggassa upādānase-
ṭṭhatāpaṭisedhaparam.

73. Nissāyāti bhavapariyāpannaṃ nāma dhammaṃ nissāya tappariyāpannaṃ
nāma nissāya oghanittharaṇā bhagavatā akkhātā; aho acchariyametaṃ, aho
abbutametanti.

Navasupi ṭhānesu samathayānikasseva vasena desanāya āgatattā, idha ca
kassacipi pādakajjhānassa anāmaṭṭhattā vuttaṃ- **“ariyasāvako sukkhavipassako
ariyasāvako”**ti. **Navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati**ti idaṃ jhāna-
dhammepi anussavaladdhe gahetvā sammāsanaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ;
tebhūmakasaṅkhāragataṃ idha vuttanti anavasesato pariggahaṇaṃ sandhāya
vuttaṃ- **“yāvatā sakkāyo”**ti.

Etam amatanti amataṃ nibbānaṃ ārabha pavattiyā etaṃ arahattaṃ amata-rasaṃ. Tenāha- “**etaṃ amataṃ santaṃ, etaṃ paṇītan**” ti. “Anupādāya kiñcipi agga-hetvā cittaṃ vimuccī” ti vuttattāpi **anupādā cittassa vimokkho** nibbānaṃ aññattha sutte vuccati.

Tiṇṇaṃ (2.0259) **bhikkhūnanti** abhinivesabhedena tividhānaṃ. Pādakaṃ katvā ṭhitassa osakkanāya abhāve kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Samo-dhānetvāti** sammadeva odahitvā tasmim̐ tasmim̐ ṭhāne asaṅkarato vavatthapetvā. **Sukathitaṃ nāma hoti** kathetabbassa anavasesetvā kathitattā.

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. Yathā heṭṭhimasopānaphalakaṃ orohantassa pacchimaṃ nāma hoti, evaṃ ārohantassa paṭhamaṃ nāma hotīti vuttaṃ- “**yāva pacchimasopānakaḷevarāti yāva paṭhamasopānaphalakā**” ti. **Vatthum sodhetvāti** vatthuvijjācariyena vuttavidhinā pāsādavatthuno sodhanavidhiṃ katvā. **Etthāti** pāsādakarāṇe. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako **vāavedhi** nāma. **Ṭhānasampādananti** vesākhama-ṇḍalādīnaṃ sampādanaṃ. **Muṭṭhikaraṇādīhīti** usumuṭṭhikaraṇajiyāgāhajiyāvijjhā-dīhi. **Evaṃ gaṇāpemaṃ** ekaṃ nāma ekameva, dve dukā cattāri, tīṇi tikāni nava, cattāri catukkāni soḷasāti-ādinā evaṃ gaṇanaṃ sikkhāpema.

75. Kerāṭikā hontīti samayassa anupakkiliṭṭhakaraṇamāyāsāṭṭheyyena samannā-gatā honti. **Taṃ damanaṃ jīvitahetupi nātikkamati**, ayamassa jātidosābhāvo.

76. Satisampajaññāhi samaṅgibhāvattāyāti satatavihāribhāvasādhanehi sati-sampajaññehi samannāgamatthāya. Nanu ca khīṇāsavā sativepullappattā paññā-vepullappattā ca, kathaṃ tassa satisampajaññaṃ payogasādhaniyaṃ pavattanti āha “**dve hī**” ti-ādi. **Satatavihārīti** satataṃ samāpattivihāribahulā, tasmā te icchiti-cchitakkhaṇe phalasaṃpattiṃ samāpajjanti. Vuttavipariyāyena nosatatavihārino daṭṭhabbā. Tenāha “**tattā**” ti-ādi. **Appetuṃ na sakkoti** anāciṇṇabhāvato.

Taṃ vitakkentoti “sāmaṇerassa senāsaṇaṃ natthi, araññaṇca sīhādīhi sapari-ssayaṃ, kiṃ nu kho tassa bhavissatī” ti taṃ vitakkento. **Evarūpoti** (2.0260) ediso yathāvuttasāmaṇerasadiso khīṇāsavo. **Ime dhammeti** imasmim̐ sutte āgate sīlādi-dhamme. **Āvajjitvāvāti** attano parisuddhasīlatādi-āvajjanahetu eva samāpajjitum sakkhissati.

78. “Yeme, bho gotamā” ti vacanassa sambandhaṃ dassetuṃ, “**tathāgate kirā**” -ti-ādi vuttaṃ. **Evanti** “yeme, bho gotamā” ti-ādi-ākārehi **vattumāraddho**.

Ajjadhammesūti apurātanadhammesu. Takkanamattāni hi tehi kappetvā sayam-paṭibhānaṃ viracitāni. Purātanatāya paripuṇṇatāya ekantaniyyānikatāya ca paramo uttamo. Tenāha- “tesu ...pe... uttamoti attho” ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. Kammaṃyeva kammanto, so ettha atthīti kammakaraṇaṭṭhānaṃ “**kammanto**”-ti vuttaṃ. Tenāha “**kammantaṭṭhānaṃ**” ti. **Tehi dhammehī**ti buddhaguṇehi. Te pana sabbaññutaññāṇappamukhāti katvā āha “**sabbaññutaññāṇadhammehī**” ti. **Sabbena sabbanti** sabbappakārena anavasesaṃ, ettako guṇānaṃ pakārabhedo, tesu kiñcipi pakāraṃ anavasesetvā. **Sabbakoṭṭhāsehi sabbanti** yattakā guṇabhāgā, tehi sabbehi anavasesaṃ nissesameva katvā. **Yopi ahosīti** yopi kosambivāsīnaṃ bhikkhūnaṃ vasena kosambiyaṃ kalaho ahosi. **Sopi tattheva** uppannaṭṭhāneyeva uppannamatto vūpasamito. **Parinibbutakāle panassāti** assa sammāsambuddhassa parinibbutakāle pana. Bhiyyosomattāya bhikkhū samaggā jātā, kathañca saṃvego jātoti dassetuṃ “**aṭṭhasaṭṭhī**” ti-ādi vuttaṃ. Sāṭisayaṃ abhiñhañca upasamappattiyā **ativiya upasantupasantā**. **Anusaṃyāyamānoti** anu anu sammadeva jānanto vicārento vosāsamāno. “Anusaññāyamāno” ti vā pāṭho. Tattha ya-kārassa ña-kāraṃ katvā niddesoti āha “**anuvicaramāno**” ti.

80. **Heṭṭhimapucchamevāti** (2.0261) gopakamoggallānena pucchitapucchameva. So hi “tehi dhammehī” ti-ādinā, “atthi koci tumhākaṃ sāsanaṃ sārabhūto bhikkhū” ti pucchi. Ayañca tameva “paṭisaraṇo” ti pariyāyena pucchi. **Appaṭisaraṇeti** yaṃ tumhe bhikkhuṃ paṭibodheyyātha, tādisassa abhāvena appaṭisaraṇe.

Tathāgatena pavedito dhammo paṭisaraṇaṃ etesanti **dhammapaṭisaraṇā**. Tenāha “**dhammo avassayo**” ti.

81. Āgacchatīti vācuggatabhāvena āgacchati. Vatthuvītikkamasan̄khāte garugarutaralahulahutarādibhede ajjhācāre āpattisamaññāti āha- “**āpatti ...pe... āṇātikka-manamevā**” ti. **Yathādhammanti** dhammānurūpaṃ. **Yathāsiṭṭhanti** yathānusitṭhaṃ. **Dhammo** noti ettha **no-saddo** avadhāraṇe “na no samaṃ atthi tathāgatena” ti-ā-dīsu (khu. pā. 6.3; su. ni. 226) viya. Tenevāha “**dhammova kāreti**” ti.

83. “Yathā taṃ tumhādisehi rakkhakehi gopakehī” ti evaṃ pasannavesena attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo. Ariyūpavādapāpaṃ khamāpane sati antarāyāya na hotīti āha- “**iccetam kusalan**” ti. **Gonaṅgalamakkaṭoti** gonaṅguṭṭhamakkaṭo.

84. Ayaṃ ukkaṃsāpetuṃ icchitaṃ yathāraddhamatthaṃ viṣaṃvādeti avaṇṇi-tampi vaṇṇitaṃ katvā kathento; imassa vacanassa paṭikkhepena iminā dātabbapi-ṇḍapātassa antarāyo mā hotūti evaṃ piṇḍapātaṃ rakkhituṃ na kho pana sakkāti yojanā. **Idanti** “na kho, brāhmaṇa, so bhagavā” ti-ādidesanaṃ. **Abbhantaram kari-tvāti** nibbānantogadhaṃ katvā, antaram vā tassa nijjhānassa kāraṇaṃ katvā. Kāmarāgavasena hi taṃ nijjhānaṃ hotīti. **Idhāti** imasmim̄ suttapadese. **Sabbasa-ṅgāhikajjhānanti** lokiyalokuttarassa antarāyo mā hotūti evaṃ katvāpi rūpāvaca-rassa maggajhānassa phalajhānassāti sabbassapi saṅgaṇhanavasena desitattā sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ettha **noti** nipātamattaṃ. **Taṃ noti** ettha pana **noti** amhākanti attho. **Usūyati** rājakkapasutatādhiṇatāya ekatthābhinivesabhāvato (2.0262). Mandapaññatāya vassakāragata-issābhibhūtacittatāya paripuṇṇaṃ katvā vuttampi atthaṃ anupadhārento āha- “**ekadesameva kathesi**” ti. Sesam̄ suviññe-yyameva.

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. Tasmim̄ ahūti tasmim̄ ahanīti āha “**tasmim̄ divase**” ti. **Anasanenāti** sabbaso āhārassa abhuñjanena sāsanikasīlena bāhiraka-anasanena upetā hutvāti yojanā. **Vā-saddena** khīrapānamadhusāyanādividhiṃ saṅgaṇhāti. Upecca vasitabbato **uposatho**, pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato **uposatho**, sīlaṃ. Anasanādidhammādiṃ vā upecca vasanaṃ upa-vāso **uposatho**. Tathārūpe hatthijātivisese uposathoti samaññāmatanti āha- “**uposatho nāma nāgarājāti-ādīsu paññatti**” ti. Vuttanayena upavasanti etthāti **uposatho**, divaso. **So panesa** uposatho. **Māsapuṇṇatāyāti** māssassa pūritabhāvena. **Sampu-ṇṇāti** sabbaso puṇṇā. Tāya hi rattiyā vasena māso anavasesato puṇṇo hoti. Māsa-ddhamāsādibhedaṃ kālaṃ māti minanto viya hotīti ca “**mā**” iti **cando vuccati**. **Etthāti** etissā rattiyā. Puṇṇo paripuṇṇakalo jātoti **puṇṇamā**. Tañhi candapāripūriyā māsapāripūriyā evamāha. Etena tassa uposathabhāvaṃ dasseti.

Dissati phalaṃ sandissatīti **deso**, hetūti āha “**desanti kāraṇaṃ**”ti. **Sabbaṃ kathenti** sabbaṃ attanā pariggahitappakāraṃ kathenti. **Kathetuṃ na sakkonti** avīsayattā. **Pāsādapariveṇeti** pāsādassa purato vivaṭaṅgaṇe. **Heṭṭhā vuttanayenāti** sekhasutte (ma. ni. aṭṭha. 2.22) vuttanayena vitthāretabbaṃ.

86. Ime nu khoti ettha nūti saṃsayajotanoti āha- “**vimatipucchā viya kathitā**”ti. **Jānantenāti**-ādi pucchāvattadassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, na (2.0263) pucchakassa satthu attano ajānanabhāvādīpanaparaṃ. Jānāti hi bhagavā. **Ajānantena viya hutvā** pucchite. Yathābhūtasabhāvaṃ **jānanto viya pucchati** kohaññe ṭhatvā. Tenāha- “**thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissati**”ti kāraṇassa suppahīnattāti adhippāyo.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. Taṇhā hi dukkhasamudayo. Kusala-sañño vā thiravisadanipuṇasañño vā, kusalasaṅkhāro vā tikhiṇathiravisadasa-ṅkhāro vā; suvisuddhaviṇṇānaṃ vāti imamattaṃ “**saññādisupi eseva nayo**”ti iminā atidissati. Kasmā panettha anāgatakālavaseneva desanā āgatāti āha “**yasmā panā**”ti-ādi.

Khandhānaṃ khandhapaṇṇatīti khandhasaddābhidheyānaṃ ruppanānubhavanasañjānanābhisaṅkharavijānanasabhāvānaṃ atthānaṃ “khandho”ti ayaṃ samaññā. **Kittakenāti** kiṃparimāṇena atthena, rāsattabhāgatthādīsu kīdisenāti adhippāyo.

Hetuhetūti hetupaccayabhūto hetu. Yo hi lobhādīnaṃ sahaṃjātadhammesu mūlaṭṭhenupakārahāvo nīpariyāyena hetuttho; so pathavī-ādīsupi paccayabhāvamattena hetupariyāyadassanato dutiyena hetu-saddena visesetvā vutto “**hetuhetū**”ti. Avijjā puññābhisaṅkharādīnaṃ sādharmaṇapaccayattā sādharmaṇahetu, “atītānāgatapaccuppanānaṃ kammamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ”ti ettha vijjamānesupi aññesu paccayesu itthāniṭṭhavipākaniyāmakattā kammaṃ tassa padhānakāraṇanti āha- “**kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne uttamahetū**”ti. “Mahābhūtā hetū”ti ayamevattho “mahābhūtā paccayo”ti imināpi vuttoti hetusaddapaccayasaddānaṃ samānatthattā paccayo eva hetu **paccayahetu**, yo ca rūpakkhāndhassa hetu, so eva tassa paññāpanāya paccayoti vuttoti āha- “**idha paccayahetu adhippeto**”ti. Yadaggena paccayadhammo attano paccayuppanassa uppādāya ṭhitiyā ca paccayo, tadaggena tassa bhāvato samaññāto paññāpanāyapi so paccayoti vattabbaṃ arahatīti. Pāḷiyaṃ avibhāgena vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ, “**tattha pathavīdhātū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **paññāpanāyāti** sahetu-ahetukanti-ādi-ākārehi bodhanāya (2.0264). Taṃ pana sabbodhanaṃ ñāṇena dassanaṃ hotīti vuttaṃ “**dassanatthāyā**”ti.

Phassoti phassasamaṅgībhāvo. So cettha sakiccanipphādanasamatthassa phassassa nibbatti. Nibbatta hi phasso tathārūpāya vedanāya paccayo hotīti. Etadatthamevettha bhagavatā puggalādhiṭṭhānā desanā katā, tasmā paccuppanāti-takālavasena dvikāliko phassasaddo vedittabbo. Phasse sati vedeti phassapaccayā vedanā-icceva vuttaṃ hoti. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yatheva hi vedanāya evaṃ saññāya saṅkhārānampi phasso visesapaccayo tasmimā asati abhāvato. Cetanāggahaṇena āyūhanānurūpatāya tappadhānattā saṅkharakkhandha-

dhammā gahitā. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhabhājanīye (vibha. 21, 22) ca “cakkhusamphassajā cetanā” ti-ādinā cetanāva niddiṭṭhā. **Viññāṇakkhandhassāti** ettha ekasmiṃ bhava ādibhūtaviññāṇassa nāmarūpapaccayataṃ dassetaṃ, **“paṭisandhiviññāṇena tāvā”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha gabbhaseyyakassa sabhāvakassa rūpapavattiṃ sandhāya **“uparimaparicchedenā”** ti vuttaṃ samatiṃsato upari paṭisandhikkhaṇe tassa rūpānaṃ asambhavato. Idāni pavattiviññāṇassa nāmarūpapaccayaṃ dvāravasena dassetaṃ, **“cakkhudvāre”** ti-ādi vuttaṃ. Nanu ca viññāṇassapi phasso paccayo, kasmā tayo eva khandhā phassapaccayā vuttāti? Saccametam, yathā pana viññāṇasahito phasso vedanādinam paccayo, na evaṃ viññāṇassa. Tenāha bhagavā- “tiṇṇaṃ saṅgati phasso” ti (ma. ni. 1.204; ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.44, 45; 2.4.60) phasso viya nāmarūpaṃ viññāṇassa visesapaccayo yathā nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti. Tasmā imaṃ visesaṃ dassetaṃ nāmarūpasseva viññāṇapaccayatā vuttā, na phassassa.

87. Yāva sakkāyadiṭṭhi samuppajjati, tāva vaṭṭassa pariyanto natthevāti appahīnasakkāyadiṭṭhiko vaṭṭe paribbhamatīti āha- **“kathaṃ pana, bhanteti vaṭṭaṃ pucchanto”** ti. Yathā ca sakkāyadiṭṭhijotanā vaṭṭapucchā, evaṃ tabbhedanajotanā vivaṭṭapucchāti āha- **“sakkāyadiṭṭhi na hotīti vivaṭṭaṃ pucchanto”** ti.

88. **Ayaṃ** (2.0265) **rūpe assādoti** yāthāvato dassanaṃ pariññābhisaṃmayo, dukkhasaccapariyāpannaṅca rūpanti āha- **“iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccaṅca kathitaṃ”** ti. “Yaṃ rūpaṃ aniccaṃ” ti-ādivacanato aniccādibhāvo tattha ādīnavo, so cassa paccayādhīnavuttitāya paccayo samudayasaccanti samudayappahānena ādinavasamatikkamoti ādinavaggahaṇena siddhamatthamāha- **“pahānapaṭivedho ceva samudayasaccaṅcā”** ti. Sabbasaṅkhatanissaraṇaṃ nibbānaṅca sacchikiriyābhisaṃmayavasena paṭivijjhitaṃbanti āha- **“iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccaṅcā”** ti. **Imesu tīsu ṭhānesūti** yathāvuttesu dukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. **Ye sammādiṭṭhi-ādayo dhammāti** ye ariyamaggasaññitā sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha, satta vā dhammā. **Bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti** bhāvanābhisaṃmayavasena pavattaṃ maggasaccaṃ. **Sesapadesupīti**, “ayaṃ vedanāya assādo” ti-ādipadesupi.

89. **Imasminti āsanna** paccakkhatāya saka-attabhāvo gahito, tadeva ajjhattā khandhāti tappaṭiyogitāya, **“bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye”** ti vuttaṃ. **Sabbanimittesūti** sabbesu rūpanimittādīsipi. Tāni pana indriyabaddhānipi anindriyabaddhānipi taṃsabhāvānīti āha **“anindriyabaddhampi saṅgaṇhāti”** ti. Viññāṇaggahaṇenevettha vedanādayopi gahitā avinābhāvatoti, **“saviññāṇake kāye”** ti vuttaṃ. **“Kāyo”** ti vā khandhasamūhoti attho.

90. **Anattani ṭhatvāti** attarahite anattasabhāve khandhakoṭṭhāse ṭhatvā taṃ ādhāraṃ katvā **katāni** kammāni. **Katarasmim attani ṭhatvāti** kīdise attani nissaya-vipākaṃ dassanti vipaccissanti. Etena kārakavedakaraitattā attapakkhakamma-kāni na yujjantīti dasseti, khandhānaṃ khaṇikattā ca katanāsa-akatabbhāgama-doso ca āpajjati.

Tatrāyaṃ (itivu. aṭṭha. 74; sāratta. ṭi. 1.5) codanāsodhanāvidhi- paṇātipātava-sena tāva kammapathasambandhavibhāvanā, khaṇe khaṇe hi nirujjhanasabhā-

vesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetāsikasantāno, so arūpattā (2.02 na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopaniyo. Atha rūpasantāno, so acetanattā kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tatha chedanādinā pāṇātipātāpuññaṃ pasavati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādiko atītesu vā saṅkhāresu bhavēyya, anāgatesu, paccuppannesu vā, tatha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahe-tukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo? Khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato kassa pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccateyathāvuttavadhakacetanāsaḥito saṅkhārapuñño sattasaṅkhāto hanti. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagata-usmāviññāṇajīvitindriyo matavohārapavattinibandhano yathāvuttavappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetāsikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattitavibandhakavisadirūpuppattiyā vigate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo; nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito. Khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ

; na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāma-
ttena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādane niyatesu kāraṇesu kattu-
vohārasiddhito yathā- “padīpo pakāseti, nisākaro candimā”ti. Na ca kevalassa
vacādhippāyasahabhuno cittacetāsikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānava-
sena avaṭṭhitasseva paṭijānanato; santānavasena pavattamānānañca (2.0267)
padīpādīnaṃ atthakiriyasiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammunā baddho;
tato eva yasmiṃ santāne pāṇātipātacetanā pavattā; tattheva santāne paccayanta-
rasamavāyena bhavantare nirayādīsu tassā phalappavattīti nattheva katavināso
akatabbhāgamo ca. Iminā nayena adinnādānādīnañca vasena yathārahaṃ
kammāpathasambandhavibhāvanā veditabbāti.

Sabbo diṭṭhiggāho taṇhāvasagatasseva hotīti āha “**taṇhādhipateyyenā**”ti. **Tesu
tesu dhammesūti** mayā desiyamānadassanadhammesu. **Pakatikammaṭṭhānanti**
tassa therassa santike gahetvā parihariyamānakammaṭṭhānaṃ. **Aññaṃ navaka-
mmaṭṭhānanti** bhagavato desanānusārena gahitaṃ aññaṃ navaṃ kammaṭṭhānaṃ.
Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷapūṇṇamasuttavaṇṇanā

91. Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtanti āmedītavacanaṃ byāpanicchāvasena vuttanti
āha- “**yaṃ yaṃ dīsaṃ**”ti-ādi. **Anuviloketvā**ti ettha **anu**Saddopi byāpanicchāyame-
vāti anu anu viloketvāti attho. Tenevāha- “**tato tato viloketvā**”ti. Asanto nīco puri-
soti **asappurisoti** āha- “**pāpapuriso lāmakapuriso**”ti. **Soti** asappuriso. **Tanti** asappu-
risaṃ **jānituṃ na sakkoti** Asappurisaḍḍhammānaṃ yāthāvato ajānanato. **Pāpadha-
mmasamannāgatoti** kāyaduccarītādi-asantuṭṭhitādīlāmakadhammasamannāgato.
Asappurise bhaddi etassāti **asappurisabhaddi**. Tenāha- “**asappurisasevano**”ti. Asa-
ppurisaḍḍhammo asappuriso uttarapadalopena, tesaṃ cintanasīloti **asappurisa-
cintī**. Tenāha “**asappurisa-
cintāya cintako**”ti, duccintitacintīti attho. **Asappurisa-
manta-
nanti** asādhujanavicāraṃ asappurisa-
vīmaṃsaṃ. **Asappurisa-
vācanti** catubbidhaṃ
dubbhāsitaṃ. **Asappurisa-
kammaṃ** nāma tividhampi kāyaduccaritaṃ. **Asappurisa-
diṭṭhi** nāma visesato dasavatthukā micchādiṭṭhi, tāya samannāgato **asappurisa-
di-
ṭṭhiyā samannāgato, asappurisa-
dānaṃ** (2.0268) nāma asakkaccadānādi. Sabbo-
pāyamattho pāḷito eva viññāyati.

“Pāṇaṃ hanissāmī”ti-ādīkā cetanā kāmaṃ parabyābādhāyapi hotiyeva, yathā
pana sā attano balavataradukkhathāya hoti, tathā na parassāti imamatthaṃ
dassetuṃ, “**attano dukkhathāya cinteti**”icceva vutto. **Yathā asuko asukanti**-ādīhi
pāpako pāpavipākekaḍḍesaṃ balavaṃ garutaraṃ vā paccanubhontopi yathā paro
paccanubhoti, na tathā sayanti dasseti. Tenāha “**parabyābādhāyā**”ti. **Gahetvā**ti
pāpakiriyāya sahāyabhāvena gahetvā.

Asakkaccanti anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṃ appasannā-

kāro, puggalassa asakkaraṇaṃ agarukaraṇanti imamattaṃ dassento, “**deyya-dhammaṃ na sakkaroti nāmā**” ti-ādimāha. **Acittikatvā**ti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṃ citte ṭhapeti, tato na bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipatti **cittikaraṇaṃ**, sambhāvanakiriyā. Tappaṭikkhepato **acittikaraṇaṃ**, asambhāvanakiriyā. **Apaviddhanti** ucchiṭṭhādichaḍḍaniyadhammaṃ viya avakhittakaṃ. Tenāha- “**chaḍḍetukāmo viyā**” ti-ādi. **Rogaṃ pakkipanto viyāti** rogikasarīraṃ odanādīhi pamajjitvā vammike rogaṃ pakkipanto viya. Addhā imassa dānassa phalaṃ mameva āgacchatīti evaṃ yassa tathā diṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādīsoti āha “**anāgamanadiṭṭhiko**” ti. Tenāha- “**no phalapāṭikaṅkhī hutvā deti**” ti.

Kāmañcāyaṃ yathāvuttapuggalo asaddhammādīhi pāpadhammehi samannāgato, tehi pana sabbehipi micchādassanaṃ mahāsāvajjanti dassetuṃ, “**tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajati**” ti vuttaṃ. **Vuttapaṭipakkhanayenāti** kaṇhapakkhe vuttassa atthassa vipariyāyena sukkapakkhe attho veditabbo. “Sadevakaṃ lokan” - ti-ādīsu (pārā. 1) devasaddo chakāmāvacaradevesu, evamidhāti āha “**chakāmāvacaradevā**” ti. Tattha brahmānaṃ visuṃ gahitattā kāmāvacaradevaggahaṇanti ce? Idha dānaphalassa adhippetattā kāmāvacaradevaggahaṇaṃ (2.0269), tatthāpi chakāmāvacaraggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ devamahattatādivacanato. **Tiṇṇaṃ kulānaṃ sampattī**ti khattiyamahattādīnaṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti, na kevalaṃ kulasampadā eva adhippetā, atha kho tattha āyuvaṇṇayasabhoga-issariyādisampadāpi adhippetāti daṭṭhabbaṃ uḷārassa dānamayapuñṇassa vasena tesampi samijjanato. **Suddhavaṭṭavaseneva kathitaṃ** sukkapakkhepi sabbaso vivaṭṭassa anāmaṭṭhattā. Saddhādayo hi lokiyakusalasambhārā evettha adhippetāti. Sesam suviñṇeyyameva.

Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca devadahavaggavaṇṇanā.

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. Iddhimāti (2.0270) **guṇo pākaṭo** paratoghosena vinā pāsādakampanadeva-cārikādīhi sayameva pakāsabhāvato; dhutavādādiguṇānampi tathābhāve eteneva nayena tesam guṇānaṃ pākaṭayogato ca paresam nicchitabhāvato ca. **Paññavato guṇāti** paññāpabhedapabhāvite guṇavisese sandhāya vadati. Te hi yebhuyyena paresam avisayā. Tenāha- “**na sakkā akathitā jānitun**” ti. Visabhāgā sabhāgā nāma ayonisomanasikārabahulesu puthujjanesu, te pana appahīnarāgadosatāya

parassa vijjamānampi guṇaṃ makkhetvā avijjamānaṃ avaṇṇameva ghosentīti āha- “**visabhāga ...pe... kathenti**” ti.

Yā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **dhātukusalatā**. **Āyatanakusalatā**yapi eseva nayo. Avijjādīsu dvādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu kosallaṃ **paṭiccasamuppādakusala-****latā**. Idaṃ imassa phalassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ akāraṇanti evaṃ ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **ṭhānāṭṭhāna-****kusalatā**. Yo pana imesu dhātu-ādīsu pariññābhisaṃmayādivasena nissāṅgatiyā paṇḍāti laddhanāmena ñāṇena ito gato pavatto, ayaṃ **paṇḍito** nāmāti āha- “**imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito**” ti. Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseva nayoti āha- “**mahāpaññādīhi samannā-****gatoti attho**” ti.

Nānattanti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero “mahāpañño” ti-ādīnā kittiyati, tāsmaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā. Yassa kassaci (dī. ni. ṭī. 3.216; saṃ. ni. ṭī. 1.1.110; a. ni. ṭī. 1.1.584) visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccāsiddhiyā veditabbanti tadassa kiccāsiddhiyā dassento, “**mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā**” ti-ādīmāha. Tattha hetumaha-
ntatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya kicca-
mahantatāya (2.0271) phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkha-
ndhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo, **paccayā** hirottappa-
saddhāsativīriyādayo. **Nissayā** sāvaka bodhipaccekabodhisammāsambodhiniya-
tatā taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgā-
divasena paṭipakkhassa vidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā
ca. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhi-
magge (visuddhi. 1.9) ākaṅkheyyasuttādīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) ca āgatanayena
veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ
niddhāretvā veditabbā, **ṭhānāṭṭhānā**dīnaṃ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya
veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasutte (ma. ni. 3.124
ādayo) sayameva āgamissati. **Vihārasamāpattinaṃ** samādhikkhandhe niddhārita-
nayena veditabbā, **ariyasaccānaṃ** sakalāsāsanasaṅgahaṇato saccavibhaṅge
(vibha. 189 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189 ādayo) āgatanayena.
Satipaṭṭhānādīnaṃ vibhaṅgādīsu (vibha. 355 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanādīsu (vibha.
aṭṭha. 355 ādayo) ca āgatanayena. **Sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa mahato
sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhāvato santapaṇīta-
nipuṇa-atakkāvacara paṇḍitavedaniyabhāvato ca. **Abhiññānaṃ** mahāsambhārato
mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito ca. **Nibbānassa**
madanimmadanādīmahatthasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso-
nānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti, “ayaṃ rūpakkhandho nāma ...pe... ayaṃ
viññāṇakkhandho nāmā” ti, evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca
ñāṇaṃ pavattati. Tesupi “ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpa-
kkhandho, ekavidhena vedanākkhandho, bahuvividhena vedanākkhandho, ekavi-

dhena saññākkhandho ...pe... ekavidhena viññāṇakkhandho, bahavidhena viññā-
ṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atitādibhedavase-
napi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma
...pe... idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve catu-
bhūmakā”ti evaṃ āyatanaṇānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānādhātūsūti (2.0272) “ayaṃ cakkhūdhātu nāma ...pe... ayaṃ manoviññāṇa-
dhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ nānā-
dhātūsu paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādiṇṇakadhātuvaseṇa vuttanti vedi-
tabbaṃ. Paccekabuddhānañhi dvinnaṅca aggasāvakaṇaṃ upādiṇṇakadhātūsu-
yeva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tañca kho ekadesatova, no nippade-
sato, anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānantiyeva. Sabbaññubu-
ddhānaṃyeva pana, “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa
khandho seto hoti, imassa kaṇho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa
pattaṃ vaṇṇasaṅghānādivaseṇa evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ
odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ
susaṅghānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ
kaṭukaṃ kasāvaṃ, kaṇṭako tikhiṇo atikhiṇo ujuko kuṭilo lohito odāto hoti”ti dhātu-
nānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu āramaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesū** Ti ajjhatabahiddhā-
bhedato santānabhedato ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjā-
di-aṅgānañhi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāti. Tenāha- sañkhārapīṭake
“dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā”ti. **Nānāsuññatamanupalabbhe-**
sūti nānāsabhāvesu niccasārādivirahato suññasabhāvesu, tato eva itthipurisa-a-
tta-attaniyādivaseṇa anupalabbhesu sabhāvesu. Ma-kāro hettha padasandhikaro.

Nānā-atthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānā-atthesu.
Dhammesūti dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Nirutti-**
sūti tesāṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasañkhātāsu nānāniruttīsu.
Paṭibhānesū Ti ettha atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu, “imāni idamatthajota-
kāni”ti (vibha. 725-745) tathā tathā paṭibhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu
ñāṇesu. **Puthu nānāsīlakkhandhesūti**-ādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vutta-
meva. Itaresaṃ pana vuttanayānusāreṇa suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana
abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravaseṇa puthuttaṃ gahetabbanti āha-
“**puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā**”ti. Tenassa madanimmada-
nā dipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evaṃ (2.0273) visayavaseṇa paññāya mahattaṃ puthuttañca dassetvā idāni
sampayuttadhammavaseṇa hāsabhāvaṃ, pavatti-ākāravaseṇa javanabhāvaṃ,
kiccavaseṇa tikkhādibhāvañca dassetuṃ, “**katamā**

hāsapaññā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahuloti** pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretīti** haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhīrativasena ārammaṇe phullā vika-sitā viya pavattati; na upekkhāsahagatāti pātīmokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsaniyaṃ paraṃ tividhampi sīlaṃ paripūretīti attho. Visuṃ vuttattā puna **sīlakkhandhamāha**. **Samādhikkhandhanti-ādīsupi** eseva nayo.

Rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti rūpakkhandhaṃ aniccanti sīghaṃ vegena pavattiyā paṭipakkhadūribhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātīsayattā indena vīssa-ṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhantī adandhāyanti rūpakkhandhe aniccala-kkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhanti, tasmā sā **javanapaññā** nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ, **“rūpan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khaya-ṭṭhenāti** yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhaya-ṭṭhenā**ti bhayānakabhāvato. **Asāraḱṭṭhenāti** attasāravirahato niccasārādivira-hato ca. **Tulayitvāti** tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletivā. **Tīrayitvāti** tāya eva tīra-ṇabhūtāya tīretivā. **Vibhāvayitvāti** yāthāvato pakāsetvā pañcakkhandhaṃ **vibhūtaṃ katvā**. **Rūpanirodheti** rūpakkhandhassa nirodhabhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhā-ravasena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ, puna **“rūpan”**ti-ādi vuttaṃ. Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenāti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchinnaṃ vedita-bboti, **“khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā”**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento, **“uppannaṃ kāmavitakkaṃ”**ti-ādimāha. Tikkhapañño hi khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha- **“ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā adhi-gatā hontī”**ti-ādi.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamu-ppannā khayadhammā vayadhammā nirodhadhammā”ti yāthāvato dassanena saccasampannaṃ vedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ, **“sabbasaṅkhāresu (2.0274) ubbegabahulo hoti”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahuloti** vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhaṃ pavattasaṃvego. **Uttāsa-bahuloti** ñāṇutrāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso uttāstamānaso. Tena ādīna-vānupassanaṃ māha. **Ukkaṇṭhanabahuloti** pana iminā nibbidānupassanaṃ āha- **ara-tibahuloti-ādinā** tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukhoti** sabbasaṅkhārato bahi-bhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijhanaṃ nibbedho, so etissā atthi, nibbijhatīti vā nibbedhā, sāva paññā **nibbe-dhikā**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Pajjati etena vipassanādīkoti **padam**, samāpatti, tasmā **anupadanti** anusamāpa-ttiyoti attho. **Padam** vā sammāsanupagā dhammā vipassanāya pavattiṭṭhānabhā-vato. Tenāha **“samāpattivāsena vā”**ti. **Jhānaṅgavasena vāti** jhānaṅgavasenāti ca attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana kamattho idha padasaddo, tasmā anupadaṃ anukka-menāti ayamettha atthoti āha **“anupaṭipāṭiyā”**ti. **Dhammavipassananti** taṃtaṃsa-māpatticittuppādapariyāpannaṃ dhammānaṃ vipassanaṃ. **Vipassatīti** samāpa-ttiyo jhānamukhena te te dhamme yāthāvato pariggahetvā, “itipi dukkhā”ti-ādinā

sammasati. **Addhamāseṇa arahattaṃ patto** ukkaṃsagatassa sāvakānaṃ sammasanacārassa nippadesena pavattiyamānattā, sāvakaṃpāramiññaṇassa ca tathā paṭipādetabbattā. **Evam santepīti** yadipi mahāmogallānatthero na cirasseva arahattaṃ patto; dhammasenāpati pana tato cirena, evaṃ santepi yasmā mogallānattheropi mahāpaññaṇova, tasmā sārīputtattherova mahāpaññataroti. Idāni tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ, **“mahāmogallānatthero hī”**ti-ādi vuttaṃ. Sammasanaṃ carati etthāti sammasanacāro, vipassanābhūmi, taṃ **sammasanacāraṃ. Ekadesamevāti** saka-attabhāve saṅkhāre anavasesato pariggahetuñca sammasituñca asakkontaṃ attano abhinīhārasamudāgataññaṇabalānurūpaṃ ekadesameva pariggahetvā sammasanto. Nanu ca “sabbam, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā”ti (saṃ. ni. 4.26) vacanato vaṭṭadukkhato muccitukāmena sabbam pariññeyyaṃ parijānitabbameva? Saccametaṃ, tañca kho sammasanupagadhamavasena vuttaṃ. Tasmā sasantānagate sabbadhamme (2.0275), parasantānagate ca tesam santānavibhāgaṃ akatvā bahiddhābhāvasāmaññaṇato sammasanaṃ, ayaṃ sāvakānaṃ sammasanacāro. Thero pana bahiddhādhammepi santānavibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, tañca kho ñāṇena phuṭṭhamattaṃ katvā. Tena vuttaṃ- **“yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammasanto”**ti. Tattha ñāṇena nāma yāvataṃ neyyaṃ pavattitabbam, tathā apavattanato **“yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viyā”**ti-ādi vuttaṃ. Anupadadhammavipassanāya abhāvato **“ekadesameva sammasanto”**ti vuttaṃ.

Buddhānaṃ sammasanacāro dasasahasilokadhātuyaṃ sattasantānagatā, anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti, koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi addhattayavasena paṭiccasamuppādanayaṃ osarivā chattimsakoṭisatasahasamukhena buddhānaṃ mahāvajiraññaṇam pavattaṃ. Paccekabuddhānaṃ sasantānagatehi saddhiṃ majjhimadesavāsisattasantānagatā anindriyabaddhā ca sammasanacāroti vadanti, jambudīpavāsisattasantānagatāti keci. Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānaṃ vipassanābhūmiyeva sammasanacāro. Tattha pana thero sātisayaṃ niravasesaṃ anupadadhammaṃ vipassi. Tena vuttaṃ- **“sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi”**ti.

Tattha “sāvakānaṃ vipassanābhūmi”ti ettha sukkhavipassakā lokiyābhiññaṇappattā pakatisāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu sukkhavipassakānaṃ jhānābhiññaṇhi anadhigatapaññaṇepuññaṇattā andhānaṃ viya icchitapadesokkamaṃ vipassanākāle icchikicchitadhammavipassanā natthi. Te yathāpariggahitadhammatteyeva ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhenti. Lokiyābhiññaṇappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanaṃ ārabhanti; tato aññaṇena vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti vipulaññaṇattā. Mahāsāvakā abhinīhārasampānattā tato sātisayaṃ vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti. Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā samādhānassa sātisayattā vipassanaṃ tatopi vitthārikaṃ karoti. Paṭhamo pana tato mahāpaññaṇatāya sāvakehi asādhāraṇam vitthārikaṃ karoti. Paccekabuddho tehipi mahābhinīhāratāya attano abhinīhārānurūpaṃ tatopi vitthārikavipassanaṃ karonti. Buddhānaṃ, sammadeva, paripūritapaññaṇapāramipabhāvita-sabbaññaṇādhigamanassa

anurūpāyāti. Yathā (2.0276) nāma katavāavedhaparicayena sarabhaṅgasadi-sena dhanuggahena khitto saro antarā rukkkhalatādīsu asajjamāno lakkhaṇeyeva patati; na sajjati na virajjhati, evaṃ antarā asajjamānā avirajjhamānā vipassanā sammāsanīyadhammesu yāthāvato nānāyehi pavattati. Yaṃ mahāñāṇanti vuccati, tassa pavatti-ākārabhedo gaṇato vuttoyeva.

Etesu ca sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro khajjotapabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṃ dīpapabhāsadiso, mahāsāvakānaṃ okkāpabhāsadiso, aggasāvakānaṃ osadhitārakāpabhāsadiso, paccekabuddhānaṃ candapabhāsadiso, sammāsambuddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadiso upaṭṭhāsi. Tathā sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro andhānaṃ yaṭṭhikoṭṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṃ mahāsakamaggagamanasadisoti veditabbo.

Arahattañca kira patvā Ti ettha kira-saddo anussavaladdhoyamatthoti dīpetuṃ vutto. **Patvā aññāsi** attano vipassanācārassa mahāvisayattā tikkhavisadasūrabhāvassa ca sallakkhaṇena. Kathaṃ panāyaṃ mahāthero dandhaṃ arahattaṃ pāpuṇanto sīghaṃ arahattaṃ pattato paññāya attānaṃ sātisayaṃ katvā aññāsīti āha-**“yathā hī”** ti-ādi. **Mahājaṭanti** mahājālasākhaṃ ativiya sibbitajālaṃ. **Yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujum vā na labhati** veṇuggahaṇe anuccinitvā veṇussa gahitattā. **Evaṃsam-padanti** yathā tesu purisesu eko veḷuggahaṇe anuccinitvā veḷuyayṭṭhiṃ gaṇhāti, eko uccinitvā, evaṃ nipphattikaṃ. **Padhānanti** bhāvanānuyuñjanaṃ.

Sattasaṭṭhi ñāṇāni paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.73 mātikā) āgatesu tesattatiyā ñāṇesu ṭhapetvā cha asādhāraṇañāṇāni sutamayañāṇādīni paṭibhānapaṭi-sambhidāñāṇapariyosānāni sattasaṭṭhi ñāṇāni. Tāni hi sāvakehi pavicitabbāni, na itarāni. **Soḷasavidhaṃ paññanti** (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.379; saṃ. ni. ṭi. 3.5.379) mahāpaññādikā, navānupubbavihārasamāpattipaññāti idaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ.

Tatrāti (2.0277) tassa. **Idaṃ hotīti** idaṃ dāni vuccamānaṃ anupubbasaṃma-sanaṃ hoti. **Vipassanākoṭṭhāsanti** vitakkādisammasitabbadhammavibhāgena vibhattavipassanābhāgaṃ.

94. Paṭhame jhāne Ti upasilese bhummaṃ, tasmā **ye paṭhame jhāne dhammāti** ye paṭhamajjhānasamṣaṭṭhā dhammāti attho. **Antosamāpattiyanti** ca samāpattisa-hagate cittuppāde samāpattisamaññaṃ āropetvā vuttaṃ. **Vavatthitāti** katavava-tthanā nicchitā. **Paricchinnāti** ñāṇena paricchinnā salakkhaṇato paricchijja ñātā. **OloKentoti** ñāṇacakkhunā paccakkhato passanto. **Abhiniropanaṃ** ārammaṇe cittassa āropanaṃ. **Anumajjanaṃ** ārammaṇe cittassa anuvicāraṇaṃ. **Pharaṇaṃ** paṇitarūpehi kāyassa byāpanaṃ, vipphārikabhāvo vā. **Sātanti** sātamadhuratā. **Adhikkhepo** vikkhepassa paṭipakkhabhūtaṃ samādhānaṃ. **Phusanaṃ** indriyavisa-yaviññāṇassa tato uppajjitvā ārammaṇe phusanākārena viya pavatti. **Vedayitaṃ** ārammaṇānubhavanaṃ. **Sañjānanaṃ** nilādivasena ārammaṇassa sallakkhaṇaṃ. **Cetayitaṃ** cetaso byāpāro. **Vijānanaṃ** ārammaṇūpaladdhi. **Kattukamyatā** cittassa ārammaṇena atthikatā. Tasmīṃ ārammaṇe adhimuccanaṃ, sannitṭhānaṃ vā **adhi-**

mokkho. Kosajjapakkhe patitum adatvā cittassa paggaṇhanam **paggāho**, adhigga-hoti attho. Ārammaṇam upagantvā ṭhānam, anissajjanam vā **upaṭṭhānam**. Samappavattesu assesu sārathi viya sakiccapasutesu sampayuttesu ajjupekkhanam **majjhataṭṭā**. Sampayuttadhammānam ārammaṇe anuayanam saṃcaraṇam **anunayo**. **Sabhāvatoti** yathābhūtasabhāvato. Soḷasannaṃ eva cettha dhammānam gahaṇam tesamyeva therena vavatthāpitabhāvato, te evassa tadā upaṭṭhahimsu, na itareti vadanti. Vīriyasatiggahaṇena cettha indriyabhāvasāmaññato saddhāpaññā; satiggahaṇeneva ekantānavajjabhāvasāmaññato passaddhi-ādayo cha yugaḷā; alobhādosā ca saṅgahitā jhānacittuppādapariyāpannattā tesam dhammānam. Therena ca dhammā vavatthānasāmaññato āraddhā. Te na upaṭṭhahimsūti na sakkā vattunti apare.

Viditā uppajantīti uppādepi nesam vedanānam pajānanam hotiyevāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tam jānātīti taṃñāṇo, tassa (2.0278) bhāvo **taṃñāṇatā**, ñāṇassa attasamvedananti attho. Tam samānayo gakkhamāhi sampayuttadhammā. **Ñāṇabahutāti** ñāṇassa bahubhāvo, ekacittuppāde anekañāṇatāti attho. Idāni tamevattham vivaritam, **“yathā hi”** ti-ādi vuttam. **Na sakkā jānitum** ārammaṇakaraṇassa abhāvato. Asammohāvabodho ca īdisassa ñāṇassa natthi. **Ekekameva** ñāṇam **uppajati** tasmim khāṇe ekasseva āvajjanassa uppajjanato, na ca āvajjanena vinā cittuppatti atthi. Vuttañhetam-

“Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū;
na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittehi samyutā” ti. (mahāni. 10, 39) ca,
“Natthi citte yugā gahī” ti ca-

pavattanti, tesam vatthārammaṇānaṃ pageva ñāṇena paricchijja gahitattā. Yathā **Vatthārammaṇānaṃ pariggahitatāyā**ti yasmiñca ārammaṇe ye jhānadhammā pavattanti, tesam vatthārammaṇānaṃ pageva ñāṇena paricchijja gahitattā. Yathā nāma migasūkarādīnaṃ āsayepariggahite tatra t̥hitā migā vā sūkarā vā tato uṭṭhānatopi āgamanatopi nesādassa sukhaḅḅhaṇā honti, evaṃsampadamidaṃ. Tenāha “**therena hī**”ti-ādi. **Tenā**ti vatthārammaṇānaṃ pariggahitabhāvena. **Assā**ti therassa. **Tesam dhammānanti** jhānacittuppādapariyāpannānaṃ dhammānaṃ. **Uppādaṃ āvajjantassā**ti-ādinā uppādādīsu yaṃ yadeva ārabba ṇāṇaṃ uppajjati; tasmim̐ tasmim̐ khaṇe tassa tasseva cassa pākaṭabhāvo dīpito. Na hi āvajjanaena vinā ñāṇaṃ uppajjati. **Ahutvā sambhontī**ti pubbe avijjamānā hutvā sambhavanti, anuppannā uppajjantīti attho. **Udayaṃ passati** tesam dhammānaṃ, “ahutvā sambhontī”ti uppādakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Pubbe abhāvabodhako hi attalābho dhammānaṃ udayo. **Hutvā**ti uppajjitvā. **Paṭive-****ntī**ti paṭi khaṇe khaṇe vinassanti. **Vayaṃ passati**, “hutvā paṭiventī”ti tesam dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Viddhaṃsabhāvabodhako hi dhammānaṃ vijjamānato vayo.

Tesu dhammesu natthi etassa upayo rāgavasena upagamananti **anupayo**, anurodho. Hutvā viharatīti yojanā. Tathā natthi etassa apāyo paṭighavasena apagamananti **anapāyo**, Avirodho. “Etaṃ mama, (2.0279) eso me atthā”ti tassa taṇhādī-ṭṭhi-abhinivesābhāvato taṇhādīṭṭhinissayehi **anissito**. **Appaṭibaddhoti** anupayāni-ssitabhāvato vipassanāya paribandhavasena chandarāgena na paṭibaddho na vibandhito. **Vippamuttoti** tato eva vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vimutto. **Visaṃyutto** vikkhambhanavaseneva paṭipakkhadhammehi visaṃyutto.

Kilesamariyādā tena katā bhavēyyāti antosamāpattiyāṃ pavatte soḷasa dhamme ārabba pavattamānaṃ vipassanāvīthiṃ bhinditvā sace rāgādayo uppa-ḷḷeyyūṃ; tassa vipassanāvīthiyā kilesamariyādā tena cittaena, cittasamaṅginā vā katā bhavēyya. **Tesū**ti tesu dhammesu. **Assā**ti therassa. **Ekopī**ti rāgādīsu ekopīti ca vadanti. Vuttākārena ekaccānaṃ anāpāthagamane sati vipassanā na tesu dhammesu nirantarappavattāti **ārammaṇamariyādā bhavēyya**. **Vikkhambhitapa-****ccanīkattā**ti vipassanāya paṭipakkhadhammānaṃ pageva vikkhambhitattā idānīpi vikkhambhetabbā kilesā natthīti vuttaṃ.

Itoti paṭhamajjhānato. **Anantaroti** uparimo jhānādiviseso. **Tassa pajānanassā**ti, “atthi uttari nissaraṇaṃ”ti evaṃ pavattajānanassa. **Bahulīkaraṇenā**ti punappunaṃ uppādanena.

Sampasādanaṭṭhenāti kilesakālusiyāpagamanena, tassa vicārakkhobhaviga-
mena vā cetaso sammadeva pāsādikabhāvena.

Vīriyaṃ sati upekkhāti āgataṭṭhāne pārisuddhi-upekkhā, adukkhamasukhāveda-
nāti ettha jhānupekkhāti, “**sukhaṭṭhāne vedanupekkhāvā**”ti vuttaṃ. **Sukhaṭṭhā**neti
ca paṭhamajjhānādīsu sukhasa vuttaṭṭhāne. **Passaddhattā**ti samadhuracetayita-
bhāvena ārammaṇe visaṭavittatabhāvato yo so cetaso ābhogo vutto. Sāmañña-
phalādīsu satiyā pārisuddhi, sā thana atthato sativinimuttā natthīti āha “**parisuddhā-**

satiyevā” ti. Pārisuddhi-upekkhā, na jhānupekkhādayo.

95. Īdisesu ṭhānesu satiyā na kadācīpi ñāṇaviraḥo atthīti āha- “ñāṇena sampajāno hutvā” ti. Tathā hi tatiyajjhāne, “satimā sukhavihārī” ti ettha sampajānoti aya-mattho vutto eva hoti (2.0280). Na sāvakanam anupadadhammavipassanā hoti saṅkhārāvasesasukhumappavattiyā duviññeyyattā vinibbhujitvā gahetuṃ asakku-neyyabhāvato. Tenāha- “kalāpavipassanam dassento evamāhā” ti.

96. Paññāya cassadivā āsavā parikkhīṇā hontīti dassanasamakālam khiyamānā āsavā, “divā parikkhīṇā hontī” ti vuttā. Samānakālepi hi ediso saddappayogo dissati-

“Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇan” ti (ma. ni. 1.204, 400; 3. 421, 425, 426; sam. ni. 2.43-45; 2.4.60; kathā. 465, 467).

“Nihantvā timiraṃ sabbaṃ, uggatejo samuggato;
verocano rasmimālī, lokacakkhupabhaṅkaro” ti. (paṭṭhā. anuṭi. 1.25-34; visuddhi. mahāṭi. 2.580) ca-

Evamādisu. Hetu-attho vā ayaṃ divāsaddo asamānakattuko yathā- “ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ divā bhayaṃ hotī” ti (visuddhi. mahāṭi. 2.802). Dassana-hetuko hi āsavānam parikkhāyo pariññāsacchikiriyābhāvanābhīsamaye sati pahānābhīsamayassa labbhanato. Yuganaddham āharitvāti paṭhamajjhānam samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha jhānadhamme sammāsanto samathavipassanam yuganaddham bhāveti. Evaṃ yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha sammāsanto samathavipassanam yuganaddham katvā yathā therō arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “arahattaṃ pattavāro idha gahito” ti. Idhāti imasmīṃ sutte. Dīghanakhasuttadesanāya (ma. ni. 2.205-206) hi therō arahattaṃ patto. Tadā ca anāgāmī hutvā nirodham samāpajjatīti vacana-avasaro natthi, tasmā vuttaṃ- “arahattaṃ pattavāro idha gahito” ti. Yadi evaṃ- “sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodham upasampajja viharatī” ti idaṃ kasmā vuttanti? There vijjamāne paṇḍitaguṇe anavasesato dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpetuṃ. Nirodhasamāpajjanaṃ pana therassa āciṇṇa-samāciṇṇaṃ. Tenāha “nirodham pana ...pe... vadantī” ti. Tena phalasarāpa-ttimpī antarā samāpajjatiyevāti dasseti.

Vomissaṃ (2.0281) vivarituṃ “tatthassā” ti-ādi vuttaṃ. Tattha “nirodham samāpajjissāmī” ti ābhogena samathavipassanam yuganaddham āharitvā ṭhitassa nirodhasamāpatti sīsaṃ nāma hoti, tassa ābhogavasena nirodhassa vāro āgacchati. Phalasarāpatti gūḷho hoti, “phalasarāpattiṃ samāpajjissāmī” ti ābhogassa abhāvato. Phalasarāpatti sīsaṃ hotīti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Etena ābhogapaṭibaddhametesam āgamananti dīpitanti veditabbaṃ. Jambudīpavāsino therā panāti-ādi aṭṭhakathāruḷhameva taṃ vacanaṃ. Antosamāpattiyanti nirodham samāpannakāle. Tisamuṭṭhānikarūpadhammeti utukammāhāravasena tisamuṭṭhānikarūpadhamme.

97. Ciṇṇavasitanti paṭipakkhadūribhāvena subhāvitavasībhāvaṃ. Nippattiṃ pattoti ukkaṃsaparinnippattiṃ patto. Ure vāyāmajanitāya oraso. Pabhāvitanti uppāditaṃ. Dhammenāti ariyamaggadhammena. Tassa hi adhigamena ariyāya

jātiyā jāto nibbattoti katvā, “**dhammajo dhammanimmito**” ti vuccati. **Dhammadāya-ssāti** navavidhassa lokuttaradhammadāyassa. **Ādiyanatoti** gaṇhanato, sasantāne uppādanatoti attho. Sesam suviññeyyameva.

Anupadasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. Khīṇā jātiti attano jātikkhayaṃ paṭijānantena arahattaṃ byākataṃ hoti arahato tadabhāvato. Tathā **vusitaṃ brahmacariyanti** maggabrahmacariyavāso me pariyoṣitoti paṭijānantenapi. **Kataṃ karaṇiyanti** catūhi maggehi catūsu saccesu pariññādivasena soḷasavidhassapi kiccassa attanā niṭṭhāpitabhāvaṃ paṭijānantenapi. **Nāparaṃ itthattāyāti** āyatim punabbhavābhāvaṃ, āyatim vā pariññādikaraṇiyābhāvaṃ paṭijānantenapīti āha- “**ekenapi padena aññā byākatāva hoti**” ti. Dvikkhattuṃ baddhaṃ pana subaddhaṃ viyāti vuttaṃ. **Idha pana aññābyākaraṇaṃ catūhi padehi āgataṃ**, tasmā vattabbameva cettha natthīti (2.0282) adhippāyo. **Cetanāya diṭṭhavāditā nāma** Ariyavohāro. **Sabhāvoti** pakati-attho hi ayaṃ dhammasaddo, “jātidhammā jarādhammā” ti-ādīsu (ma. ni. 1.274-275) viya tasmā, **anudhammoti** ariyabhāvaṃ anugatā pakatīti attho. Paramappicchatāya ariyā attano guṇe anāvikaṇṭhāpi sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ vedanattañceva sabrahmacārīnaṃ sammāpaṭipattiyāṃ ussāhajanantattañca tādisānaṃ parinibbānasa-mayeyeva āvikaṇṭhīti adhippāyena āha- “**parinibbutassa ...pe... kātabbo**” ti.

99. Dubbalanti pheggu viya subhejjanīyaṃ balavirahitaṃ, asāranti attho. **Virāgū-
tanti** palujjanasabhāvaṃ. **Vigacchanasabhāvanti** vināsagamanasabhāvaṃ. Aniccadukkhavipariṇāmatā assāsalesassapi abhāvato **assāsavirahitaṃ**. Āramaṇa-karaṇavasena samannāgamanavasena ca yathārahaṃ upenti upagacchantīti **upayā**, “etaṃ mama, eso me attā” ti upādiyanti daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti **upādānā**. Adhiṭṭhāti cetaso abhinandanabhūtāti **cetaso adhiṭṭhānaṃ**. **Tāhīti** taṇhādiṭṭhīhi. **Tanti** cittaṃ. **Abhinivisatīti** abhiraṇasena nivisati, ayañhettha attho- sakkāyadhammesu cittaṃ abhinivisati “etaṃ mamaṃ, eso me attā” ti ajjhosāya tiṭṭhāti etāhi abhinivesāhi, tathā sakkāyadhammesu cittaṃ anuseti etāhīti **anusayā**, taṇhādiṭṭhiyo. Yadaggena hi tebhūmakadhammesu rāgādayo anuseti, tadaggena taṃsa-hagatadhammā tattha anusetīti pariyaṇena, “**taṃ anuseti**” ti vuttaṃ. **Khayā virā-gāti** hetumhi nissakkavacananti “**khayena virāgenā**” ti hetumhi karaṇavasena attho vutto. **Virāgenāti** ca itisaddo ādi attho. Tena “nirodhenā” ti evamādikaṃ gahitaṃ hoti. **Aññamaññavevacanāneva** upayādīnaṃ samucchedasēva bodhanato.

100. Patīṭṭhāti ettha sesabhūtattayaṃ upādārūpañcāti patīṭṭhānā, nijjīvatṭhena dhātucāti **patīṭṭhānadhātu**. Nhānīyacuṇṇaṃ bāhira-udakaṃ viya sesabhūtattayaṃ ābandhatīti **ābandhanaṃ**. Pacanīyabhattaṃ bāhiratejo viya sesabhūtattayaṃ paripācetīti **paripācanaṃ**. Bāhiravāto viya sesabhūtattayaṃ vitthambhetīti **vittha-**

mbhanam. Dhātusaddattho vuttoyeva. **Asamphuṭṭhadhātūti** (2.0283) asamphusita-bhāvo tesam viparimaṭṭhatābhāvato. **Vijānanam** ārammaṇūpaladdhi. **Aham attāti** aham, “rūpadhammo me attā”ti **attakoṭṭhāsena** attabhāvena **na upagamim** na gaṇhim. Nissitanissitāpi nissitā eva nāmāti āha “**pathavīdhātunissitāvā**”ti. Attanā vā pana tannissitāti “**ekena pariyāyenā**”ti. Upādārupampi kāmam nissitampi hoti. Tathāpi taṃ nissitam hotiyevāti taṃ na uddhaṭam. Paricchedakarattā paricchedā-kāsassa “**avinibbhogavasenā**”ti vuttaṃ. Tena ca tathā paricchinnattā **sabbampi bhūtupādārūpaṃ ākāsadhātunissitam nāma.** Taṃ nissāya pavattiyā upādārūpaṃ viya bhūtarūpāni, arūpakkhandhā viya ca vatthurūpāni, “**taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā**”ti vuttanayena ākāsadhātunissitacakkhādirūpadhammavatthukā vedanādayo arūpakkhandhā ākāsadhātunissitā nāmāti imamattham **tathā**-saddena upasaṃharati. **Idhāpīti** ākāsadhātunissitapadepe, na pathavīdhātunissitapadādīsu eva. **Rūpārūpanti** sabbampi rūpārūpaṃ **gahitameva hoti**, aggahitam natthi. **Sahajāta ...pe... nissitanti** idaṃ nippariyāyasiddham nissayattaṃ gahetvā vuttaṃ. Heṭṭhā vuttanayena pariyāyasiddhe nissayatte gayhamāne- “pacchājātapaccayoti pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1.1.11) vacanato sabbam catusamuṭṭhānikarūpaṃ, “**viññāṇadhātunissitan**”ti vattabbaṃ. Tathā anantaraviññāṇadhātupaccayā pavattanato, “viññāṇadhātunissitan”ti vattabbaṃ.

101. Ruppanti vaṇṇavikāram āpajjamānam hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpanti** ayamatto cakkhudvāre āpāthagate rūpāyatane nippariyāyato labbhati, na āpāthamanāgate. Cakkhuvīññāṇaviññātabbabhāvo pana āpāthamanāgatepi tasmim labbhateva taṃsabhāvānavatthanato. Rūpāyatanaṃ **dvidhā** vibhajitvā. Thero pana āpātham anāgatassāpi rūpāyanassa rūpabhāvaṃ na sakkā

paṭikkhipitunti dvidhākaraṇaṃ nānujānanto channovādaṃ nidasseti, “**upari channovāde kinti karissathā**” ti. Tattha hi “cakkhuṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme” ti (ma. ni. 3.391) āgataṃ, na cettha cakkhuvāre āpāthaṃ āgatameva rūpāyatanāṃ cakkhuviññāṇaviññātabbapadena gahitaṃ, na āpāthaṃ anāgatanti sakkā viññātuṃ (2.0284) aviseseneva rūpāyatanaṃ taṇhāmānadiṭṭhigāhābhāvassa jotitattā. Tenāha “**na yidaṃ labbhatī**” ti. **Rūpamevā**ti rūpāyatanaṃ. Yadi evaṃ “cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesū” ti padaṃ kathaṃ netabbanti āha- “**cakkhuviññāṇasampayuttā panā**” ti-ādi. **Cakkhuviññāṇena saddhiṃ viññātabbesū**ti yena manoviññāṇena cakkhuviññāṇaṃ aniccanti-ādinā cakkhuviññāṇena saddhiṃ tena viññātabbesu taṃsāmpayuttadhammesūti attho. **Taṇhāchando**ti tassanasabhāvo chando, na kattukamyatā chandoyevāti taṇhāchando. **Rajjanavasenā**ti vatthaṃ viya raṅgajātaṃ cittassa anurañjanavasena. **Abhinandanavasenā**ti ārammaṇe abhiraṃitvā nandanavasena. Sappitikaṃ taṇhā hi **nandī**ti vuccati. Taṇhāyanavasena **taṇhā**.

102. Ahaṅkāroti “seyyohamasmi” ti-ādinā (dha. sa. 1121, 1239; vibha. 832, 866; saṃ. ni. 4.108; mahāni. 21, 178) ahaṅkaraṇaṃ. Yena hi mamaṃ karoti, etaṃ **mamaṅkāro**. **Snevā**ti “ahaṅkāro” ti vuttamāno. Evaṃ catutthajjhāne niddiṭṭhe sabbāsu lokiyābhiññāsu vuccamānāsu heṭṭhā vijjādvayaṃ vattabbanti adhippāyena, “**pubbenivāsaṃ dibbacakkuñca avatvā kasmā vuttan**” ti āha? Itaro idha sabbavāresupi lokuttaradhammapucchā adhikatā tasmā “so evaṃ samāhite” ti-ādinā tatiyā vijjā kathitāti dassento, “**bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchanti**” ti-ādi māha. **Ekavissajjitasuttaṃ nāmetaṃ** Tatiyavijjāya eva āgatattā. Ariyadhammavasenapissa samaññā athevāti dassento, “**chabbisodhanantipissa nāman**” ti vatvā tesu dhammesu bhedaṃ dassetuṃ, “**ettha hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Visuddhā**ti tassā codanāya sodhanavasena visodhitā. **Ekameva katvā**ti ekavāraseneva pāḷiyaṃ ekajjhaṃ āgatattā ekameva koṭṭhāsaṃ katvā. Yadi evaṃ kathaṃ vā chabbisodhanatāti āha- “**catūhi āhārehi saddhin**” ti kathaṃ panettha cattāro āhārā gahetabbāti? Keci tāva āhu- “sādhūti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttari pañho pucchitabbho” ti heṭṭhā āgatena nayena āhāravāro āharitvā vattabboti. “Bahiddhā sabbanimittesū” ti ettha āhārānampi saṅgahitattā āhārā atthato āgatā evāti aññe. Apare pana rūpakkhandhaggaṇaṃ kabaḷikāro āhāro (2.0285), saṅkhārakkhandhaggaṇaṃ phassāhāro, manosañcetanāhārāggaṇaṃ viññāṇāhāro sarūpatopi gahitoti vadanti.

“Chabbisodhanan” ti imassa suttassa samaññāya anvatthataṃ dassetvā āyatimpī tādīsena byākaraṇena bhikkhūnaṃ paṭipattimpī dassanatthaṃ, “**ime panā**” ti-ādi āradhāṃ. **Vinayaniddesapariyāyenā**ti vinayaniddese āgatena kāraṇena. **Vinaye** vā āgataniddesānukkamena.

Adhigantabbato **adhigamo**, jhānādi-adhigamapucchā. Tenāha- “**jhānavimokkhādisū**” ti-ādi. **Upāyapucchā**ti adhigamopāyapucchā. **Kintī**ti kena pakārena vidhināti attho.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti idaṃ pana pubbe “kiṃ te adhigatan” ti aniddhāritabhedā jhānādivisesā pucchitāti idāni tesāṃ niddhāretvā pucchānākāra-

dassanaṃ. **Tasmā**ti yasmā yathāvuttehi ākārehi adhigamabyākaraṇaṃ sodhetabbaṃ, tasmā. **Ettāvatāvā**ti ettakena byākaraṇamatteneva na sakkāro kātabbo. Byākaraṇaṃhi ekaccassa ayāthāvatoṇi hoti, yathā nāma jātarūpapatirūpaṃ jātarūpaṃ viya khāyatīti jātarūpaṃ nighaṃsanatāpanachedanehi sodhetabbaṃ evamevaṃ **imesu** idāneva vuttesu **chasu ṭhānesu** pakkhipitvā **sodhanatthaṃ vattabbo vimokkhādīsūti ādi**-saddena samādhi-samāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasadācchikiriyā saṅgaṇhāti.

Pākaṭo hoti adhigatavisesassa satisammosābhāvato. Sesapucchāsūpi “pākaṭo hoti”ti pade eseva nayo. **Uggahaparipucchākusalā**ti sajjhāyamaggasaṃvaṇṇanāsu nipuṇā. Yāya paṭipadāya yassa ariyamaggo āgacchati, sā pubbabhāgapaṭipatti **āgamanapaṭipadā**. **Sodhetabbā**ti suddhā udāhu asuddhāti vicāraṇavasena sodhetabbā. **Na sujjetā**ti tattha tattha pamādapāṭipattibhāvato. **Apanetabbo** attano paṭiññāya. “**Sujjetā**”ti vatvā sujjetānākāraṃ dassetuṃ, “**dīgharattaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Paññāyatīti** ettha “yadi”ti padaṃ ānetvā yadi so bhikkhu tāya paṭipadāya yadi paññāyatīti sambandho. **Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti** dīgharattaṃ vikkhambhitakilesatā.

Nadiyā (2.0286) samuddaṃ pakkhandanaṭṭhānaṃ **nadimukhadvāraṃ**. **Maddamānoti** badarasāḷavaṃ sarasaṃ patte pakkhitto hutvā maddamāno. Sesāsuviññeyyameva.

Chabbisodhanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. Sappurisadhammanti sappurisabhāvakaṃ dhammaṃ. So pana yasmā sappurisānaṃ paveniko dhammo hoti. Tasmā āha- “**sappurisānaṃ dhammaṃ**”ti, esa nayo **asappurisadhammanti** etthāpi. Evaṃ padhānaṃ anuṭṭhātabbaṃca sappurisadhammaṃ ādiṃ katvā mātikaṃ ṭhapetvā ayathānupubbīyā niddisanto “**katamoca, bhikkhave, asappurisadhammaṃ**”ti-ādimāha. Tathā pana niddisanto udāharaṇapubbakaṃ hetuṃ dassetuṃ, “**yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tena icchitabbapariccāgapubbakaṃ gahetabbaggaṇaṃ nāma ñāyapaṭipatti, tasmā sappurisadhammā sampādetabbāti dīpento sathā ayathānupubbīyā niddhāriyatīti imamattaṃ dasseti. Tathā aññatthāpi “asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānaṃca sevanā”ti. **Etadeva hi kuladvayaṃ “uccakulan”ti vuccati** nippariyāyato. Tathāhi antimabhavikā bodhisattā tattheva paṭisandhiṃ gaṇhanti. **Soti sāmīcippaṭipanno** bhikkhu. **Antaraṃ karitvā**ti taṃ kāraṇaṃ katvā. Paṭipadā hi viññūnaṃ pūjāya kāraṇaṃ, na uccakulīnatā. **Mahākulā**ti vipulakulā upāditoditakulasampavattikāti attho.

106. Yasasaddo parivāravācako. **Yasassīti** ca sātisayaparivāravantatā vuccatīti āha “**parivārasampanno**”ti. Ādhipateyyābhāvato paresaṃ uparinatti etesaṃ īso īsanaṃ issariyanti akkhātābbaṃ **appesakkhā**. Tenāha “**appaparivārā**”ti. Abhāvatto hi idha **appa**-saddo.

107. Naveva dhutaṅgāni āgatānīti ettha yathā ukkaṭṭhapamaṃsukūlikassa tecīvarikatā sukarā. Evaṃ ukkaṭṭhapiṇḍapātikassa sapaḍānacārikatā sukarā. Ekāsani-kassa ca pattapiṇḍikakhalupacchābhattikatā sukarā evāti- “paṃsukūliko hoti”ti-ā-divacaneveva pāḷiyā anāgatānampi āgatabhāvo veditabbo pariharaṇasukaratāya tesampi samāḍānasambhavato. Tenāha “**terasa hontī**”ti.

108. Kāmataṇhādikāya (2.0287) tāya taṇhāya nibbattāti tammayā, puthujjanā, pakatibhāvūpagamanena tesam bhāvo tammayatā, tappaṭikkhepato **atammayatā**, nittaṇhatā. **Taṃyeva kāraṇaṃ katvāti** paṭhamajjhānēpi taṇhāpahānaṃyeva kāraṇaṃ katvā. **Citte uppādetvāti** atammayatāpariyāyena vutte taṇhāya paṭipakkhadhamme sampādetvā. **Na maññatī**ti maññanānaṃ ariyamaggena sabbaso samucchinnatā kismiñci okāse kāmabhavādike kenaci vatthunā hatthi-assakhetta-vatthādinā pattacīvaravīhārapariveṇādinā ca puggalaṃ na maññati. Sesam suviññeyameva.

Sappurisadhammasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. Aññamaññanti aññaṃ aññaṃ. Tenāha “**aññaṃ sevitabban**”ti-ādi. **Sattahi padehī**ti sattahi vākyehi. Pajjati etena yathādhippeto atthoti padaṃ, vākyam. **Sāriputtattherassa okāsakaraṇaṃ** dhammadāyāde (ma. ni. 1.31) vuttanayena veditabbaṃ.

113. Diṭṭhiyeva paccayavasena paṭiladdhatāya **diṭṭhipaṭilābho**. **Saññāpaṭilābhepi** eseva nayo. **Micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo ...pe... na gahitā** kamma-pathappattānaṃ tesam manosamācārabhāvena gahitattā. Yadi evaṃ kasmā diṭṭhi cittuppādavāre na gahitāti? Kāmaṃ micchādiṭṭhiyā avayavibhāvo labbhati, tathāpi cittuppādakkaṇe lokiyalokuttaracittuppādesu kamma-pathakoṭṭhāso na uddhaṭo.

115. Kāmasaññādīnanti ettha **ādi**-saddena yathā byāpādavahiṃsāsaññā saṅgahitā, evaṃ anabhijjhā-abyāpāda-avihiṃsāsaññā saṅgahitā paṭhamena ādisaddena “anabhijjhāsahagatāya saññāyā”ti-ādipāṭhassa saṅgahitattā.

117. Ti kāmabhavādīnaṃ apariyosānāya pariyoṣānaṃ icchatopi tādisassa bhavānaṃ apariyosānameva hoti (2.0288). **Cattāro hontī** puggalavasena. Tenāha “**puthujjanopi hī**”ti-ādi. **Akusalā dhammā vaḍḍhantī**ti tesam pahānāya appaṭipajjamānassāti adhippāyo, tato eva **kusalā dhammā parihāyanti**. Tenassa kilesadukkheṇa vipākadukkheṇa ca **sadukkhameva atabhāvaṃ abhinibbatteti**. Orambhāgiyaṃyojanāni pahāya suddhāvāsesu nibbattanāraho **anāgāmī kathaṃ ...pe... abhivaḍḍhantī**ti āha “**anāgāmīpi**”ti-ādi. **Sadukkhameva atabhāvaṃ abhinibbatteti**, yāya labbhamāna-akusalābhivuddhiṃ kusalaparihāniñca gahetvā anāgāminopi sabyābajjha-attabhāvābhinibbattanaṃ vuttaṃ. Evaṃ yathālabbhamānaṃ akusalaparihāniṃ kusalābhivuddhiñca gahetvā puthujjanassapi antimabhavikassa abyābajjha-attabhāvābhinibbattanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**puthujjanopi**”

”ti-ādi. **Akusalameva hāyati**, na kusalaṃ tassa buddhipakkhe ʘhitattā. Tatthāpi **vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti**, na vaṭṭagabbhaṃ antimabhavikatāya vivaṭṭūpanissitattā ajjhāsayassa, ñāṇassa ca pākagamanato.

119. Ekaccassāti sāmivacanaṃ “abhinandati”ti-ādīsu paccattavasena pariṇāmettabbaṃ, tathā “nibbindati”ti-ādīsipi. **Uggaṇhitvāpīti pi-saddo** luttaniddiṭṭho. Bhagavato bhāsitassa atthaṃ ajānantā tāva dīgharattaṃ hitasukhato paribāhirā hontu jānantānampi sabbesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotīti anekamaṣikataṃ codento “**evaṃ santepī**”ti-ādīmāha. Itaro sabbesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotiyevāti, “**appaṭisandhikā**”ti-ādīnā anekamaṣikataṃ pariharati. Sesāṃ suviññeyyameva.

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. Bhayanti (a. ni. ʘi. 2.3.1) cittasaṃsappatāti āha “**cittutrāso**”ti. **Upaddavoti** antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ “**anekaggatākāro**”ti. **Upasaggoti** upasajjanaṃ. Tato appatīkāravighātāpatti (2.0289) yasmā patīkārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa osīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ- “**tattha tattha lagganākāro**”ti. Vañcetvā āgantūṃ **yathāvutte divase anāgacchantesu**. Bahi anikkhamaṇatthāya **dvāre aggim datvā**.

Naḷehīti naḷacchannasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukacchadananiyāmena paritopi chādītā. **Eseva nayoti** iminā tiṇehi channataṃ, sesasambhāraṇaṃ rukkhamayatañca atidisati.

Vidhavāputteti adantabhāvopalakkaṇaṃ. Te hi nipitikā avinitā asaṃyatā akicca-kārino honti.

Matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitāti kasmā bhagavā evamakāsīti? Ānandattherassa pucchākosalladīpanatthameva, tattha nisinnānaṃ sannipatitabhikkhūnaṃ desanāya jānanatthañca. Te kira saṅkhepato vuttamatthaṃ ajānantā andhakāraṃ pavitṭhā viya ṭhitā. Pucchānusandhivasena pariggayha jānissantīti.

125. Rūpapariggahova kathito, na aññaṃ kiñcīti attho. Idāni tato saccāni niddhāretvā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassetuṃ, “**sabbāpi**” ti-ādi vuttaṃ. **Pañcakkhandhā hontīti** addhekādasa dhātuyo rūpakkhandho, addhaṭṭhamā dhātuyo yathārahaṃ vedanādayo cattāro arūpino khandhāti evaṃ aṭṭhārasa dhātuyo pañcakkhandhā honti. **Pañcapi khandhā taṇhāvajjā dukkhasaccaṃ. Appavattīti** appavattinimittaṃ. **Nirodhapajānanāti** paññāsīsenā maggakicca māha. Sammādiṭṭhipamukho hi ariyamaggo. **Matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti** sammāsanassa bhūmiyā nipphattiyā ca kathitattā. **Jānāti passatīti** iminā ñāṇadassanaṃ kathitaṃ taṃ pana lokiyaṃ lokuttaranti duvidhanti tadubhayampi dassento āha- “**saha vipassanāya maggo vutto**” ti.

Ettāvatāpi khoti pi-saddaggahaṇena aññaṇa pariyaṇena satthā dhātukosallaṃ desetukāmoti therō, “siyā pana, bhante” ti pucchatīti bhagavā pathavīdhātu-ādivāsenāpi dhātukosallaṃ vibhāveti. Tattha pathavīdhātu-ādisaddena desanākāraṇaṃ vibhāvento, “**pathavīdhātu ...pe... vuttā**” ti āha. **Tāpi** hi ādito cha dhātuyo. “**Viññāṇadhātuto** (2.0290) **nīharitvā pūretabbā**” ti vatvā kathaṃ rūpadhātuyo nīhariyantīti codanaṃ sandhāya taṃ nayaṃ dassetuṃ, “**viññāṇadhātū**” ti-ādi vuttaṃ. Kāmañcetha kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇaṃ phoṭṭhabbhadhātupathavīdhātu ādivāsenā desanāruḷameva, kāyadhātu pana nīharitabbāti ekaṃsameva nīharaṇavidhiṃ dassento, “**esa nayo sabbatthā**” ti āha. **Purimapacchimavasena manodhātūti** pacchimabhāgavasena kiriyāmanodhātu gahetabbā tassānurūpabhāvato. Nanu cettha manodhātu nāmāyaṃ manoviññāṇadhātuyā asaṃsaṭṭhā, viṣuṃyeva cesā dhātūti? Saccametaṃ aṭṭhārasadhātudesanāya, cittavibhāttiniddese chaviññāṇakāyadesanāyaṃ pana sā manoviññāṇakāyasaṅgahitāvāti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.517) vuttanāyena veditabbaṃ. Atha vā **purimapacchimavasena** ti purecarānucaravasena. **Manodhātūti** vipākamanodhātu gahetabbā purecaraṇato, parato uppajjanakiriyāmanoviññāṇadhātuyā anantaraṃ manodhātuyā, kiriyāmanodhātuyā anantaraṃ manoviññāṇadhātuyā anuppajjanato ca.

Dhammānaṃ yāvadeva nissattanijjivavibhāvanatthāya satthu dhātudesanāti aññesu sabhāvadhāraṇādi-atthesu labbhamānesupi ayamettha attho padhānoti āha- “**esanayo sabbatthā**” ti. **Sappaṭipakkhavasena** ti sappaṭibhāgavasena sukhaṃ dukkhena sappaṭibhāgaṃ, dukkhaṃ sukkena, evaṃ somanassadomanassāti. Yathā sukhādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na upekkhāya, evaṃ rāgādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na mohassa, tena vuttaṃ “**avibhūtabhāvenā**” ti. **Kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti** tadavinābhāvato. **Sesāsu** somanassadhātu-ādīsu, **pariggahitāva hoti** avinābhāvato eva. Na hi somanassādayo manodhātuyā vinā

vattanti. **Upekkhādhātuto nīharitvāti** ettha cakkhaviññāṇadhātu-ādayo catasso viññāṇadhātuyo tāsam vatthārammaṇabhūtā cakkhudhātu-ādayo cāti aṭṭha rūpadhātuyo, manodhātu, upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu, upekkhāsahagatā eva dhammadhātūti evaṃ pannarasa dhātuyo upekkhādhātuto nīharitabbā. Somanassadhātu-ādayo pana catasso dhātuyo dhammadhātu-antogadhā (2.0291), evaṃ sukhadhātuto kāyaviññāṇadhātuyā tassā vatthārammaṇabhūtānaṃ kāyadhātuphoṭṭhabbadhātūnañca nīharaṇā heṭṭhā dassitanayāti, “**upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā**” icceva vuttaṃ.

Kāmavitakkādayo idha kāmadhātu-ādipariyāyena vuttāti “**kāmadhātu-ādīnaṃ dvedhāvitakke kāmavitakkādīsu vuttanayena attho veditabbo**” ti āha. Tattha hi “kāmavitakkoti kāmapaṭisaṃyutto vitakko, byāpādavitakkoti byāpādapaṭisaṃyutto vitakko, vihiṃsāvitakkoti vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko, nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko nekkhamavitakko, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādapaṭisaṃyutto vitakko abyāpādavitakko, so mettāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihimsāpaṭisaṃyutto vitakko avihimsāvitakko, so karuṇāya pubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati” ti vuttaṃ. Ayaṃ panattho abhidhamme vitthārato āgato evāti dassetuṃ, “**abhidhamme**” ti-ādi vuttaṃ. **Kāmadhātuto nīharitvāti** ettha **kāmaggahaṇena** gahitā rūpadhātu-ādayo cha, taṃvisayā sattaviññāṇadhātuyo, tattha pañcannaṃ viññāṇadhātūnaṃ cakkhudhātu-ādayo pañcāti aṭṭhārasa. Nekkhammadhātu-ādayo pana dhammadhātu-antogadhā eva.

Kāmataṇhāya visayabhūtā dhammā kāmadhātūti āha- “**pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātū**” ti. Tathā rūpataṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpataṇhāya visayabhūtā dhammā arūpadhātūti āha- “**cattāro arūpāvacarakkhandhā**” ti-ādi. Kāmataṇhā kāmo uttarapadalopena, evaṃ rūpārūpataṇhā rūpārūpaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena tā yattha avacaranti, te kāmāvacarādayoti evaṃ kāmāvacarakkhandhādīnaṃ kāmataṇhādibhāvo veditabbo. **Ādinā nāyēnāti** etena “uparito paranimmitavasavattideve antokarivā etthāvacarā” ti-ādipāḷiṃ (vibha. 1020) saṅgaṇhāti. **Etthāvacarāti** avīciparanimmitaparicchinokāsāya kāmataṇhāya visayabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, tadokāsātā ca taṇhāya tanninnattā veditabbā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Paripuṇṇa-aṭṭhārasadhātukattā kāmāvacaradhammānaṃ “**kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā**” ti (2.0292) vuttaṃ. Manoviññāṇadhātudhammadhātu ekadesamattameva hi rūpārūpāvacaradhammāti.

Samāgantvāti sahitā hutvā. Yattakañhi paccayadhammā attano phalassa kāraṇaṃ, tattha tannibbattane samāgatā viya hoti vekalle tadanibbattanato. **Saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā** asaṅkhatāya dhātuyā dhammadhātu-ekadesabhāvato.

126. Evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmāti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā ajjhattā, tesu bhavā tappariyāpannatvāti **ajjhattikāni**. Tato bahibhūtāni **bāhirāni**. Āyatanakathā paṭiccasamuppādakathā ca **visuddhimagge** (visuddhi. 2.510, 570, 571) vuttanayeneva veditabbāti na vitthāritā.

127. Avijjamānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ** (a. ni. ṭi. 1.1.268; vibha. mūlaṭi. 809), natthi

ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ**. **Anavakāso**ti ettha eseva nayo. Tadatthanigamanameva hi “netam ṭhānaṃ vijjati”ti vacananti. Tenāha “**ubhayenapī**”ti-ādi. **Yanti** kāraṇe pacca-ttavacanaṃ, hetu-attho ca kāraṇatthoti āha- “**yanti yena kāraṇena**”ti. Ukkaṭṭhani-ddesena ettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ “**maggadiṭṭhiyā sampanno**”ti. Kuto panāyamattho labbhatīti? Liṅgato. Liṅgañhetam, yadidaṃ niccato upagama-napaṭikkhepo. **Catubhūmakesū**ti idaṃ catutthabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāva-kassa visayabhāvūpagamanato vuttaṃ; na pana te ārabha niccato upagamana-sabbhāvato. Vakkhati ca “catutthabhūmakasaṅkhārā panā”ti-ādinā. Abhisāṅkhata-saṅkhāra-abhisāṅkharaṇakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesasaṅkhāraggahaṇattham “**saṅkhatasaṅkhāresū**”ti vuttaṃ. Lokuttarasaṅkhārānaṃ pana niva-ttane kāraṇam sayameva vakkhati. **Etam kāraṇam natthi** setughātattā. **Tejussada-ttā**ti saṃkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā. **Akusalānaṃ ārammaṇam na hontī**ti idaṃ pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānaṃ sattānaṃ kusaladhammānampi te ārammaṇam na honti.

Asukhe “sukhan”ti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti adhippe-tanti dassento, “**ekanta ...pe... vuttan**”ti. **Attadiṭṭhivasenā**ti padhānadiṭṭhimāha (2.02) Diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti “**kaṣiṇādipaṇṇattisaṅghattha-n**”ti vuttaṃ. **Paricchedoti** saṅkhārānaṃ paricchedo saṅkhārānaṃ paricchijjaga-ṇaṃ. Svāyaṃ yesaṃ niccādito upagamaṃ bhavati tesamyeva vasena kāta-bboti dassento “**sabbavāresū**”ti-ādimāha. **Sabbavāresū**ti niccādisabbavāresu. **Puthujjano hīti hi-saddo** hetu-attho. Yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ niccādivasena puthujjanakāle upagacchati, taṃ taṃ ariyamaggādhiḡamena aniccādivasena gaṇhanto yāthāvato jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ viniveṭṭheti vissajjeti. Tasmā yattha gāho tattha vissajjanāti catutthabhūmakasaṅkhārā idha saṅkhāraggaha-ṇena na gayhatīti attho.

128. Puttasambandhena mātāpitusamaññā, dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyato nippariyāyasiddham taṃ dassetuṃ, “**janikā va mātā janako pitā**”ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammassa adhippetattā “**manussabhū-tova khiṇāsavo arahāti adhippeto**”ti vuttaṃ. “Aṭṭhānametan”ti-ādinā mātu-ādīnaṃ-yeva jīvitā voropane ariyasāvakaṃ abhabbabhāvadassanato tadaññaṃ ariyasā-vako jīvitā voropetīti idaṃ atthato āpannamevāti maññaṃ vadaṭṭi- “**kiṃ pana ari-yasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyā**”ti? “Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca paṇaṃ jīvitā voropeyya, netam ṭhānaṃ vijjati”ti vacanato, “**etampi aṭṭhānan**”ti vuttaṃ. Tenāha “**sacepi hī**”ti-ādi. **Baladīpanatthanti** saddhādibalasamannāgamadīpanattham. Ariyamaggenāgatasaddhādibalava-sena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na karoti.

Pañcahi kāraṇehīti idaṃ atthanipphādakāni tesam pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññaena ekajjhaṃ gaṇetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ pañcanaṃ sahayogakkhamato. **Ākārehīti** kāraṇehi. **Anussāvanenā**ti anurūpaṃ sāvānena. Bhedassa anurūpaṃ yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa sāvānena viññāpanena. Tenāha “**nanu tumhe-**”ti-ādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā**ti etena (2.0294) “pākaṭam katvā bhedakara-

vatthudīpanaṃ **vohāro**, tattha attano nicchitamatthaṃ rahassavasena viññāpanaṃ **anussāvanan**” ti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesāṃ pubbabhāgabhūtā. Tenāha **“vohārā”** ti-ādi. **Tatthāti** vohāre. Cuti-anantaram phalaṃ anantaram nāma, tasmim anantare niyuttāni tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva **“ānantariyakammāni”** ti vuttāni.

Kammatoti “evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ anantariyakammasadisaṃ” ti evaṃ kammavibhāgato. **Dvāratoti** kāyādidvārato. **Kappaṭṭhitiyatoti** “idaṃ kappaṭṭhitikavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitikavipākan” ti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākāti** “idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccati” ti vipaccanavibhāgato. **Sādhāraṇādīhīti** gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇato, **ādi**-Saddena vedanādivibhāgato ca.

Yasmā manussattabhāve ṭhitasseva ca kusaladhammānaṃ tikkhavisadasūrabhāvāpatti, yathā taṃ tiṇṇampi bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyāṃ, evaṃ manussabhāve ṭhitasseva akusaladhammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha **“manussabhūtassevā”** ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṃ visesappatti **vimānavatthu-aṭṭhakathāyaṃ** (vi. va. aṭṭha. 3) vuttanayena veditabbā. Yathā vutto ca attho samānajātiyassa vikopane kammaṃ garutaraṃ, na tathā vijātiya-ssāti vuttaṃ- **“manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā”** ti. Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho, jīvitindriyappabandho ca, na aññoti āha **“api parivattaliṅgan”** ti. Arahantepi eseva nayo. **Tassa vipākanti-ādi** kammaṃ ānantariyabhāvasamatthanaṃ, catukoṭikañcetta sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketaṃ dassetuṃ, **“yo panā”** ti-ādi vuttaṃ. Yadipi tattha

visaṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasadisamaṃ bhāyitabbanti āha- “**ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati**” ti. **Ayaṃ pañhoti** ñāpanicchānibbattā kathā.

Ānantariyaṃ phusati marañādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. **Ānantariyaṃ na phusati** ānantariyavatthu-abhāvato. Sabbattha (2.0295) hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamaṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyañca ānantariyañānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbaṃ.

Tenevāti teneva payogena. **Arahantaghāto hotiyeva** arahato māritattā. **Puthujjanasseva dinnaṃ hotīti** yasmā yathā vadhakacittaṃ paccuppannārammaṇampi pabandhavicchedavasena ca jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattati, na evaṃ cāgacetanā, sā hi cajitabbavatthuṃ ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇaṃ tassa cjanaṃ, tasmā yassa taṃ santakaṃ kataṃ. Tasseva dinnaṃ hotīti.

Lohitaṃ samo saratīti abhighātena pakuppamānaṃ sañcitaṃ hoti. **Mahantataranti** garutaraṃ. **Sarīrapaṭijaggane viyāti** satthurūpakāyapaṭijaggane viya.

Asannipatitēti idaṃ sāmaggīyadīpanaṃ. **Bhedo ca hotīti** saṅghassa bhedo hoti. **Vaṭṭatīti saññāyāti** idisakaraṇaṃ saṅghassa bhedāya na hotīti saññāya. **Navato ūnaparisāyaṃ** karontassa tathāti yojetabbaṃ, **tathāti** iminā “na ānantariyakammanti” imaṃ ākaḍḍhati, na pana “bhedo hoti” ti idaṃ. Heṭṭhimantena hi navanna-meva vasena saṅghabhedo. **Dhammavādino anavajjā** yathādhammaṃ avatṭhānato. Saṅghabhedassa pubbabhāgo **saṅgharāji**.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato.

“**Sañṭhahante hi ...pe... muccati**” ti idaṃ kappatṭhakathāya na sameti. Tathā hi kappatṭhakathāyaṃ (kathā. aṭṭha. 654-657) vuttaṃ- “āpāyikoti idaṃ suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappam asitibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vuttan” ti. **Kappavināseyevāti** pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **sañṭhahantēti** idampi “svevavinassissati” ti viya abhūta-parikappavasena vuttaṃ. **Ekadivasameva niraye paccati** tato paraṃ kappābhāve āyukappassapi abhāvato virodhato (2.0296) atthayojanā daṭṭhabbā. **Sesānīti** saṅghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Ahosikammaṃ ...pe... saṅkhyam gacchanti, evaṃ sati kathaṃ nesaṃ ānantariyatā cuti-anantaraṃ vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne cuti-anantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā nicchitā, na phaladānaniyamena, evampi niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedaniyānaṃ diṭṭhadhammavedaniyānañca niyatatā āpajjeyya. Tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesam pavattīti sampaṭicchitabbametaṃ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cuti-anantaraṃ ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedaniyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati

cuti-anantaramekantena phaladānato niyatasabhāvā anantariyasabhāvā ca pavatti āpajjati? Nāpajjati. Asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā. Na pana ānantariyakānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā. Na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakkammaphalaṃ ānantariyaphalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyopaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesamēva anantare ekantavipākajana-kasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekanteneva vipāke niyatasabhāvattā uparatāvīpacanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabbhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccasa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyaṃ vā paṭisandhiṃ karonti. Na samatthatāvighāttatī natthi tesam ānantariyakatā nivatti; garutarabhāvo pana tesu labbhatevāti saṅghabhedassa siyā (2.0297) garutarabhāvoti, “**yena ...pe... vipaccati**” ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccati**ti vacanena itaresaṃ pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā sīlavatīti** yathā pitā sīlavā, tathā sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccati yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasaṃvāsakoti** apārājiko. **Samānasīmāyanti** ekasīmāyaṃ.

Satthukiccaṃ kātuṃ asamattho Ti yaṃ satthārā kātabbakiccaṃ anusāsanādi, taṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantaṃ paccakkhāya. **Aññaṃ titthakaranti** aññaṃ satthāraṃ.

129. Abhijāti-ādisu (a. ni. ṭi. 1.1.277) pakappanena devatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhemaṃ dasasahassaparimāṇaṃ ṭhānaṃ **jātikhettaṃ**, saraseneva āṇāpavattiṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ**, visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ**. **Dasasahassī lokadhātūti** imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṃyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasenā” ti keci. “Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ eva jātikhettaṃ tannivāsīnaṃyeva ca devatānaṃ dhammābhisamayo” ti ca vadanti. Mātukucchi-okkamanakālādīnaṃ channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinihārādīkālepi tassa pakampanassa labbhamānato. **Āṇākhettaṃ nāma** yaṃ ekajjhaṃ saṃvaṭṭati ca vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** āṇāya tannivāsīnaṃ devatānaṃ sirasā sampāṭicchanaena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāve-neva, na adhippāyavasena, adhippāyavasena pana “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā” - ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā pavatteyya.

Na uppajjantīti pana atthīti, “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati” ti-ādiṃ (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 4.5.11) imissaṃ lokadhātuyaṃ ṭhatvā vadantena bhagavatā, “kiṃ panāvuso sārīputta, atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā (2.0298) bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, noti vadeyyan” ti (dī. ni. 3.161), vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ, “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambu-

ddhā”ti imaṃ suttaṃ (dī. ni. 3.161; mi. pa. 5.1.1) dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento “**tatthā**”-ti-ādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyāti** paṭilomakkamena vadati. **Parinibbānato paṭṭhāyāti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantareti** carimabhava bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ dhātuparinibbānanti etesaṃ antare.

Aññassa buddhassa uppatti na nivāritā, tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**tīṇi hī**”-ti-ādi vuttaṃ. Paṭipatti-antaradhānena hi sāsanaṃ osakkittā aparassa buddhassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadāti** paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā. “**Pariyatti pamāṇan**”-ti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ, “**yathā**”-ti-ādi vuttaṃ tayidaṃ hīnaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammassa ṭhitiñhi dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti, “yo pana bhikkhū”-ti-ādinayappattā sikkhāpadapāḷi mātikā, tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhuddese pabbajjāyupāsampadākammesu ca sāsanaṃ tiṭṭhatīti attho. Atha vā pātimokkhe dharanteyeva pabbajjā upasampadā ca, evaṃ sati tadubhayaṃ pātimokkhe antogadhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato, tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanaṃ ṭhitihetūti āha- “**pātimokkhapabbajjā-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati**”-ti. Yasmā vā upasampadādhiṇaṃ pātimokkhaṃ, upasampadā ca pabbajjādhiṇā, tasmā pātimokkhe siddhe, siddhāsu pabbajjā-upasampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. Pacchimapaṭivedhato hi paraṃ paṭivedhasāsanaṃ, pacchimasīlato ca paraṃ paṭipattisāsanaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti. **Osakkitaṃ nāmāti** pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Tena (2.0299) kāmaṃ “sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇan”-ti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati appatiṭṭhā hoti, tasmā paṭipatti-antaradhānaṃ sāsanosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanosakkanaṃ dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ, “**tīṇi parinibbānāni**”-ti vuttaṃ.

Kāruṇṇanti paridevanakāruṇṇaṃ. Jambudīpe dīpantaresu devanāgabrahmaloakesu ca vippakiritvā ṭhitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipallaṅke ekajjhaṃ sannipātanaṃ, rasmivissajjanaṃ, tattha tejodhātuyā utṭhānaṃ, ekajālībhāvo cāti sabba-metaṃ satthu adhiṭṭhānavaseneva veditabbaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnaṃ suvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā evāti āha- “**desanāya ca visesābhāvato**”-ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. **Vivādabhāvato** Ti etena vivādābhāvattaṃ dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe. Ekaṃ buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃ sabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi guṇadhammaṃ bhāriyo

viseso na sakkā dhāretunti, “**na dhāreyyā**” ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyanta-
renapi pakāsento “**caleyyā**” ti-ādimāha. Tattha **caleyyā**ti paripphandeyya. **Kampe-**
yyāti pavedheyya. **Nameyyā**ti ekapassena nameyya. **Onameyyā**ti osīdeyya. **Vina-**
meyyāti vividhaṃ itocito ca nameyya. **Vikireyyā**ti vātena thusamuṭṭhi viya vippaki-
reyya. **Vidhameyyā**ti vinasseyya. **Viddhaṃseyyā**ti sabbaso viddhastā bhavēyya.
Tathābhūtā ca katthaci na tiṭṭheyāti āha “**na ṭhānamupagaccheyyā**” ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento, “**yathā, mahārājā**” ti-ādimāha. Tattha **samupā-**
dikāti samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃ
gāminīti attho. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānena. **Pamāṇenā**ti ārohena (2.0300). **Kisathūle-**
nāti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentam. **Tandikato**ti tena bhojanena tandi-
bhūto. **Anonamitadaṇḍajātoti** yāvadatthaṃ bhojanena onamituṃ asakkuṇeyya-
tāya anonamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhutto vameyyā**ti ekampi ālopaṃ ajjhoha-
ritvā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṃ
teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero “ratanam nāma loke
kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭa-
bhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ. Evaṃdhammo ca hitasukhavise-
sehi taṃsamaṅginaṃ dhārento abhimato ca

viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcala-
nassa kāraṇaṃ hoti”ti dassento, “**idha, mahārāja, dve sakaṭā**”ti-ādimāha. Eteneva
tathāgatassa mātukucchi-okkamaṇādikāle pathavīkampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇi-
tanti daṭṭhabbaṃ. **Ekasakaṭato ratananti** ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṃ,
tasmā sakaṭato gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. **Aggoti** sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatīti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantatāyāti** maha-
ntehi buddhakāradhammehi pāramitāsaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ
nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathavi-ādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca sakkabhāvā-
dayo attano attano visaye ekekā eva, sammāsambuddhopi mahanto attano visaye
ekova, ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. Evaṃ “ākāso
viya anantavisayo bhagavā ekova hoti”ti vadanto paracakkavāḷesu dutiyassa
buddhassa abhāvaṃ dasseti.

Imināva (2.0301) **padenāti** “ekissā lokadhātuyā”ti iminā eva padena. **Dasacakka-
vāḷasahassāni gahitāni** jātikhettattā. **Ekacakkavāḷenevāti** iminā ekacakkavāḷeneva.
Yathā- “**imasmimyeva cakkavāḷe uppajjanti**”ti vutte imasmimpi cakkavāḷe jambu-
dīpeyeva, tatthapi majjhimapadese evāti paricchindituṃ vaṭṭati; evaṃ “ekissā loka-
dhātuyā”ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavāḷena paricchindituṃ vaṭṭati.

Vivādūpacchedatoti vivādūpacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo
bhaveyya, tassa anuppādoyevettha vivādūpacchedo. **Ekasmiṃ dīpeti-ādinā** dīpa-
ntarepi ekajjhaṃ na uppajjanti, pageva ekadīpeti dasseti. **So parihāyethāti** cakka-
vāḷassa padese eva vattitabbattā parihāyeyya.

130. Manussattanti manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇasampatti-ādīnaṃ
yoggabhāvato. **Liṅgasampattīti** purisabhāvo. **Hetūti** manovacīpaṇidhānapubbikā
hetusampadā. **Satthāradassananti** satthusammukhībhāvo. **Pabbajjāti** kammakiri-
yavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattīti** abhiññādiguṇasa-
mpadā. **Adhikāroti** buddhaṃ uddissa adhiko sakkāro. **Chandatāti** sammāsa-
mbodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhā-
nāti** etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. **Abhinīhāroti** kāyapaṇidhānaṃ.
Samijjhatīti nipphajjatīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā
cariyāpiṭakavaṇṇanāya (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) vuttanayeneva veditabbo.

Sabbākāraparipūramevāti paripuṇṇalakkhaṇatāya sattussadādīhi sabbākārehi
samppannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatā sambhavati, dutiyapakati ca
nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha anantaravāre “**yasmā**”ti-ādi.

Idha purisassa tattha nibbattanatoti imasmimṃ manussaloke purisabhūtassa
tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge puri-
sākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeva hi purisākāraṃ (2.0302) sandhāya
vuttaṃ- “**yaṃ puriso brahmattaṃ kareyyā**”ti. Tenevāha “**samānepī**”ti-ādi. Yadi
evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjantīti āha “**brahmattaṃ**”ti-ādi.

131. Kāyaduccaritassāti-ādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito. Samañjanaṃ
samaṅgo, so etassa atthīti **samaṅgī**, samannāgato. Samañjanasīlo vā **samaṅgī**.
Pubbabhāge **āyūhanasamaṅgitā**, Sanniṭṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā**.

Cetanāsanatativasena vā āyūhanasamaṅgitā, taṃtaṃcetanākhaṇavasena cetanāsa-
maṅgitā. Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā**,
kamme pana vipaccituṃ āradde vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā**.
Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgitā**. **Kusalākusalakammāyū-**
hanakkhaṇeti kusalakammassa ca akusalakammassa ca samīhanakkhaṇe.
Tathāti iminā kusalākusalakammapadaṃ ākaḍḍhati. Yathā kataṃ kammaṃ phala-
dānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ **upacitaṃ**. **Vipākārahanti** dutiyabhavādīsu vipa-
ccanārahaṃ. Uppajjamānānaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhātīti yojanā. **Calatīti** pariva-
ttati. Ekena hi kammunā taje nimitte upaṭṭhāpīte paccayavisesavasena tato
añña kammunā añña nimitassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ.

Sunakhajivikoti sunakhehi jīvanasiḷo. **Talasantharaṇapūjanti** bhūmitalassa
pupphehi santaraṇapūjaṃ. **Āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasenāti** kāyaducca-
ritassa aparāparaṃ āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseva pakappane
kammakkhaya karaṇāṇena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgibhā-
vassa vasena.

132. Evaṃ sassirikanti vuttappakārena anekadhātu vibhajanādinā nānāyavi-
cittatāya paramanipuṇaḡagambhīratāya ca atthato byañjanato ca sasobhaṃ katvā.

Naṃ dhārehīti ettha **nanti** nipātamattaṃ. Dhātu-ādivasena parivaṭṭīyanti atthā
eteḥīti parivaṭṭā, desanābheda. Cattāro parivaṭṭā etassa, etasmiṃ vāti **catuparivaṭṭo**,
Dhammapariyāyo. Dhammo ca so pariyattibhāvato yathāvuttenatthena ādāsoti
dhammādāso. Upaṭṭhānaṭṭhena yathādhammānaṃ ādāsotipi **dhammādāso**.
Yathā hi ādāsena (2.0303) sattānaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ, evaṃ imināpi
suttana yogīnaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ. **Tasmāti** yasmā iminā suttana kilese
madditvā samathādhigamena yogino jayappattā; tasmā amatapurappavesane
ugghosanamahābheritāya ca **amatadundubhi**. **Idha vuttanti** imasmiṃ sutte vuttaṃ.
Anuttaro saṅgā mavijayo Ti anuttarabhāvato kilesasaṅgā mavijayo, “vijeti etenā” ti
katvā. Sesā suviññeyyameva.

Bahudhātukasuttavaṇṇanāya līnathappakāsanā samattā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Samaññāyati etāyāti **samaññā**, nāmanti attho. Ayamayaṃ nāmāti paññā-
penti etāya, tathāpaññāpanamattanti vā **paññatti**, nāmameva. Tenāha “**purimapa-**
dasseva vevacanan” ti. **Sesesupī** Ti “paṇḍavassa pabbatassā” ti-ādīsu tīsu vāre-
supi.

Samuṭṭhānaṃ tāva suttassa kathetvā atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ “**tadā kirā-**
” ti-ādi vuttaṃ. **Na pabbatehi atthoti** na bhagavato pabbatehi kathitehi attho atthi.
Isigilibhāvoti isigilināmatā. **Itīti** iminā kāraṇena, imaṃ aṭṭhuppattiṃ avekkhantoti
attho.

Cetiyagabbheti cetiyaghare cetiyassa abbhantare. **Yamakamahādvāranti** yama-

kakavāṭayuttaṃ mahantaṃ dvāraṃ. **Dvedhā katvā**ti pabbatassa abbhantare maṇḍapasaṅkhepena leṇaṃ nimminivā dvedhā katvā tadā te tattha vasim̐su.

Vasitakālaṅca kathento tesam̐ mātuyā yāva tatiyabhavato paṭṭhāya samudā-gamaṃ dassetuṃ, “**atīte kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Patthesī**ti tassā kira khettakuṭiyā vīhaya bhajjantiyā tattha mahākaraṅjapupphappamāṇā mahantā manoharā pañca-satamattā lājā jāyim̐su. Sā tā gahetvā mahante paduminipatte ṭhapesi. Tasmiṅca samaye eko paccekabuddho tassā anuggahatthaṃ avidūre khettapāḷiyā gacchati. Sā taṃ disvā (2.0304) pasannamānasā supupphitaṃ mahantaṃ ekaṃ padumaṃ gahetvā tattha lāje pakkhipitvā paccekabuddhaṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhi-tena vanditvā, “imassa, bhante, puñṅassa ānubhāvena ānubhāvasampanne pañcasataputte labheyyan”ti pañca puttāsātāni patthesi. **Tasmim̐yeva khaṇeti** yadā sā yathāvuttaṃ patthanaṃ paṭṭhapesi; tasmim̐yeva khaṇe pañcasatā migalud-dakā sambhatasambhārā paripakkapaccekabodhiṅṅā tasseva paccekabu-ddhassa madhuramaṃsaṃ datvā, “etissā puttā bhavyeyyā”ti patthayim̐su. Atī-tāsu anekajātīsu tassā puttabhāvena āgatattā tathā tesam̐ ahosīti vadanti. **Pādu-ddhāreti** pāduddhāre pāduddhāre. Pāduddhārasīsenā cettha nikkhipanaṃ āha.

Gabbhamalaṃ nissāyāti bahi nikkhantaṃ gabbhamalaṃ nissayaṃ katvā saṃsedajabhāvena nibbattā. Opapātikabhāvenāti keci. **Khayavayaṃ paṭṭhape-tvā**ti vipassanaṃ ārabhitvā. **Vipassanā**ti aniccānupassanāpubbikā sappaccayanā-marūpadassanapubbikā ca, saṅkhāre sammasantassa aniccalakkhaṇe diṭṭhe, “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti sesalakkhaṇāni suviñṅe-yyāneva honti. **Paccekabodhiṅṅaṃ nibbattayim̐sū**ti dve asaṅkhyeyyāni kappānaṃ satahasaṅca paccekabodhipāramitāya parinipphannattā ṅṅassa paripākattā vuttanayena sayameva vipassanaṃ pavattetvā matthakaṃ pāpetvā paccekabodhiṅṅaṃ adhigacchim̐su. Sabbepi te taṃyeva gāthaṃ abhāsīmsūti āha- “**ayaṃ tesam̐ byākaraṇagāthā ahosī**”ti.

Saroruhanti sarasi jātaṃ. **Padumapalāsapattajanti** khuddakamahantehi kamala-dalehi saha jātaṃ. Khuddakamahantakamaladalasaṅkhātāni vā padumapalāsapa-ttāni ettha santīti padumapalāsapattaṃ, padumagacchaṃ. Tattha jātanti **padumapa-lāsapattajaṃ**. **Supupphitanti** suṭṭhu pupphitaṃ sammā vikasitaṃ. **Bhamaragaṇānu-ciṅṅanti** bhamaragaṇehi anukulaṅceva anuparibbhamitaṅca. **Aniccatāyupaga-tanti** khaṇe khaṇe vaṇṇabhedādivasena aniccatāya upagataṃ. **Viditvā**ti vipassa-nāpañṅāsahitāya maggapañṅāya jānitvā. **Eko careti** tasmā añṅopi mādiso hotu-kāmo evaṃ paṭipajjitvā eko care khaggavisāṅakappoti.

135. Satisārasīlasārādisamannāgamanena (2.0305) sattesu **sārabhūtā**. Sabbaso vaṭṭadukkhassa vigatattā **niddukkhā**. Samucchinnataṅhatāya **nittaṅhā**. **Mānacchidoti** thutivacanaṃ.

Etesam̐ ekanāmakāyevāti etesaṃ āgatānaṃ paccekabuddhānaṃ pāḷiyaṃ anā-gatā añṅe paccekabuddhā samānanāmakā eva. Vuttamevatthaṃ pākāṭikara-ṇatthaṃ “**imesu hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Visuṃ visuṃ avatvā**ti paccekaṃ sarūpato avatvā. **Añṅe cāti** asādhāraṇattā āha. Sesam̐ suviñṅeyyameva.

Isigilisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. Dosehi ārakāti **ariyaṃ**. Tenāha “**niddosan**” ti. Sā pana niddosatā lokuttara-bhāvena savisesāti āha “**lokuttaran**” ti. Sammā sundaro pasattho niyyāniko samādhi **sammāsamādhī**ti āha- “**sammāsamādhinti maggasamādhin**” ti. Upanisīdati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti **upanisaṃ**, kāraṇanti āha- “**sa-upanisanti sappaccayan**” ti. Parikaroti parivāretīti **parikkhāroti** āha- “**saparikkhāranti saparivāran**” ti.

Parivāritāti sahaṇṇāpaccayabhāvena parivārantehi viya upagatā. **Purecārīkā**ti vuṭṭhānagāminibhāvanā sahaṇṇāpaccayavasena paccayattā purassarā. Tenāha- “**vipassanāsammādiṭṭhi cā**” ti. Idāni tāni kiccato dassetuṃ, “**vipassanāsammādiṭṭhi**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **parivīmaṃsaggahaṇaṃ** tattha tattha cittuppāde vīmaṃsādhipeyyena pavattiyā sammādiṭṭhiyā pubbaṅgamabhāvadassanattaṃ. Tenassa maggasamādhissa nānākhaṇikaṃ pubbaṅgamabhāvaṃ dasseti. **Vīmaṃsanapariyosāneti** tathāpavatta-anulomaññāṇassa osāne. **Bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samugghāṭayamānā**ti attano santāne dīgharattaṃ anusayitaṃ kilesavaṭṭaṃ samucchindanti. **Vūpasamayamānā**ti tasseva vevacanaṃ. **Vūpasamayamānā**ti vā tato eva avasiṭṭhampi vaṭṭaṃ appavattikaraṇavasena vūpasamenti. Tenevāha- “**maggasammādiṭṭhi ...pe... uppajjati**” ti. **Sāti sammādiṭṭhi. Duvidhāpī**ti (2.0306) yathāvuttā duvidhāpi. **Idha adhippetā** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya kiccassa dassitattā.

Lakkhaṇe paṭivijjhamāne lakkhaṇiko dhammo paṭividdho hotīti āha- “**micchā-ditṭhiṃ ...pe... ārammaṇato pajānāti**” ti. Vipassanāsammāditṭhiyampi eseva nayo. **Kiccatoti bhāvanā-kiccatō. Sammāditṭhiyaṃ tadadhigata-asammohatāya asammohato pajānāti. Kiccatoti paṭivedhakiccatō.** Taṃ pana sabbathā asammuyhanamevāti āha “**asammohato**” ti. **Evaṃ pajānanāti micchāditṭhi micchāditṭhīti yāthāvato avabodho. Assāti taṃsamaṅgino puggalassa.**

Dvāyanti -kāro dīghaṃ katvā vutto. Tenāha “**dvayaṃ vadāmi**” ti. Dve avayavā etassāti dvayaṃ. Tenāha “**duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmi**” ti. Puññassa eko bhāgo so eva puññabhāgiko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā itthilingavasena “**puññabhāgiyā**” ti vuttaṃ. **Upadhisāṅkhātassāti** khandhapabandhasāṅkhātassa.

Amatadvāranti ariyamaggaṃ. **Paññapetīti** niyyānādipakārato paññapeti. Tenāha “**vibhajivā dasseti**” ti. Tattha sammohassa viddhaṃsanena asammohato dasseti. **Tasmiṃ attheti** amatadvārapaññāpane atthe. **Bojjhaṅgappattāti** bojjhaṅgabhāvappattā. Maggabhāvena niyyānabhāvena pavattiyā maggapaññāya aṭṭhannampi sādharmaṇattā samudāyassa ca avayavo aṅganti katvā sesadhamme aṅgikabhāvena dassento “**ariyamaggassa aṅgan**” ti āha. **So bhikkhūti micchāditṭhiṃ “micchāditṭhī” ti sammāditṭhiṃ “sammāditṭhī” ti jānanto bhikkhu. Pajahanatthāyāti** samucchavasena pajahanāya. **Paṭilābhatthāyāti** maggasammāditṭhiyā adhigamāya. **Kusalavāyāmoti** vipassanāsampayuttova kosallasambhūto vāyāmo. Saraṭīti **sato**, taṃ panassa saraṇaṃ satisamaṅgitāyāti āha “**satiyā samannāgato**” ti. Kāmañcettha vipassanāsammāditṭhiṃ yathābhūtā sammāvāyāmasatiyo saha-jātā ca purejātā ca hutvā parivārenti, “itiyime tayo dhammā sammāditṭhiṃ anuparidhāvanti anuparivattanti” ti pana vacanato, “ettha hī” ti-ādinā maggasammāditṭhiyā eva sesadhammaṇaṃ yathārahaṃ saha-carāṇabhāvena parivāraṇaṃ yojitaṃ. **Sammāsaṅkappādīnanti ādi-saddena sammāvācākamantā-jivānaṃ gahaṇaṃ itaresaṃ parivārabhāvena gahitattā (2.0307).** Na hi sakkā te eva parivāre parivāravante ca katvā vattaṃ saṅkarato sammohajananato ca. **Tayoti sammāditṭhivāyāmasatiyo saha-jātaparivārāva honti** maggakkhaṇikānaṃ tesāṃ adhippetattā vipassanākhaṇaviratīnaṃ asambhavato.

137. Takkanavasena lokasiddhenāti adhippāyo. “Evañcevañca bhavitabban” ti vividhaṃ takkanaṃ kūpe viya udakassa ārammaṇassa ākaḍḍhanaṃ vitakkaṃ **vitakko. Saṅkappanavasenāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ gahetvā kappanavasena. Takkanaṃ kappananti ca atāsaṃsahajātānamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ekaggoti** iminā samādhinā laddhupakārasseva vitakkassa appanāpariyāyo hotīti dasseti. Visesena vā appanā vitakkassa vasena cittaṃ ārammaṇaṃ abhiropeti, vitakke asati kathanti āha “**vitakke panā**” ti-ādi. **Attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhātīti**, etena ārammaṇadhammaṇaṃ gahaṇaṃ nāma sabhāvasiddhaṃ, na dhammantaramapekkhati, vitakko pana pavattamāno ārammaṇābhiniropanavase-neva pavattatīti dasseti. Evaṃ santepi sabhāvāvitakkacittuppādato savitakkacittuppādassa ārammaṇaggahaṇaviseso vitakkena jātoti katvā vitakko cittassa ārammaṇaggahaṇe visesapaccayoti pākaṭoyamattho. Apare pana bhaṇanti- yathā koci rājavallabhaṃ, taṃsambandhīnaṃ mittaṃ vā nissāya rājagehaṃ ārohati anu-

pavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati vitakkassa ārammaṇābhiniropanasabhāvattā, aññesaṃ dhammānañca avitakkasabhāvato. Tenāha bhagavā- “cetaso abhiniropanā”ti (dha. sa. 7).

Yadi evaṃ kathaṃ avitakkacittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenāti** ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṅhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṃ ciraparicitaṃ; tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva; yathā ñāṇasahagataṃ cittaṃ sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci (2.0308) ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati; yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vācaṃ saṅkharotīti vācaṃ uppādeti, vacīghosuppattiyā visesapaccayo hotīti attho. **Lokiyavitakko** dvattiṃsacittasahagato **vācaṃ saṅkharoti** vacīviññattijānato. **Vacīsaṅkhārotveva panassa nāmaṃ hoti** ruḥhito, taṃsamattatānirodhato vā sambhavato pana saṅkhāroti. “**Lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārentī**”ti vatvā tividhe sammāsaṅkappe kadāci katamaṃ parivārentīti? Codanaṃ sandhāyāha “**etthā**”ti-ādi. **Nānācittesu labbhanti** nānāsamannāhārahētukattā, pubbabhāgeyeva ca te uppajjantīti. **Tiṇi nāmāni labhati** tividhassapi paṭipakkhassa samucchinānena sātisayaṃ tiṇṇampi kiccakaraṇato. Esa nayo sammāvācādisupi.

138. Viramati etāyāti **veramaṇī** virati vuccati. Sā musāvādato viramaṇassa kāraṇabhāvato cetanāpi verassa maṇanato vināsanato viratipīti āha- “**viratipi cetanāpi vaṭṭatī**”ti. **Ārakā ramatīti** samucchinnehi dūrato samussāreti. **Vinā tehi ramatīti** accantameva tehi vinā bhavati. **Tato tatoti** diṭṭhe adiṭṭhavādādito musāvādā. Visesato anuppattidhammattā **paṭinivattā hutvā**.

140. **Tividhena kuhanavatthunāti** paccayapaṭisevana-sāmantajappana-iriyāpāthapavattanasāṅkhātena pāpicchatā nibbattena tividhena kuhanavatthunā. **Etāya** kuhanāya karaṇabhūtāya paccayuppādanatthaṃ **nimittaṃ** Silaṃ etesanti yojanā. Attavisayaḷābhahetu akkosanakuṃsanavambhanādivasena pīsaṇaṃ ghaṭṭanaṃ viheṭṭhanaṃ **nippeso**. Ito laddhaṃ aññassa, tato laddhaṃ parassa datvā evaṃ lābhena lābhaṃ nijigīṃsatīti **lābhena lābhaṃ nijigīṃsanā**. **Pāliyaṃ āgato** kuhanādivasena **micchā-ājīvo**. Ko pana soti āha “**ājīvahetū**”ti-ādi. **Tāsaṃyevāti** avadhāraṇaṃ, “ājīvo kuppamāno kāyavacīdvāresu eva kuppātī”ti katvā vuttaṃ.

141. Sammā (2.0309) pasatthā sobhanā niyyānikā diṭṭhi etassāti **sammādiṭṭhi**, puggalo. Tassa pana yasmā sammādiṭṭhi saccābhisamayassa nibbānasacchikiriyāya avassayo, tasmā vuttaṃ- “**maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassā**”ti. **Pahoti** bhavati tāya saheva uppajjati pavattati. Paccavekkhaṇañāṇaṃ yāthāvato jānanaṭṭhena sammāñāṇanti idhādhippetaṃ, tañca kho maggasaṃādhimhi ṭhite eva hotīti imamatthaṃ dassetuṃ āha- “**maggasammāsamādhimhi ...pe... sammāñāṇaṃ pahoti**”ti-ādi. Iminā kiṃ dassetīti? Yathā maggasaṃādiṭṭhiyaṃ ṭhito puggalo, “sammādiṭṭhī”ti vutto, evaṃ maggaphalappaccavekkhaṇañāṇe ṭhito, “sammāñāṇo”ti vutto, tassa ca maggaphalasaṃmāsamādhipavattiyā pahoti

sammāñāṇassa sammāvimuttiyā pahotīti imamattaṃ dasseti. Phalasaṃmādhī tāva pavattatu, maggasamādhī pana kathanti? Tampi akuppabhāvatāya accanta-samādhībhāvato kiccaṇipphattiyā pavattatevāti vattabbaṃ labhati. **Ṭhapetvā aṭṭhaphalaṅgānīti** phalabhūtāni sammādiṭṭhi-ādinī aṭṭhaṅgāni, “sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotī”ti-ādinā viṣuṃ gahitattā ṭhapetvā. **Sammāñāṇaṃ pacca-vekkhaṇaṃ katvāti** paccavekkhaṇañāṇaṃ sammāñāṇaṃ katvā. **Phalaṃ kātunti** phaladhammasahacaritatāya vipākasabhāvatāya ca “phalaṃ”ti laddhanāme phala-sampayuttadhamme sammāvimuttiṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tathā ca vuttaṃ **sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.83) “phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādinī aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā sammāvimuttīti veditabbā”ti.

142. Nijjiṇṇāti nijjiritā, viddhastā vināsītīti attho. **Phalaṃ kathitanti** “sammādiṭṭhissa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī”ti iminā vārena sāmāññaphalaṃ kathitanti vadanti, nijjiraṇaṃ paṭippassambhananti adhippāyo. Nijjiraṇaṃ pana samucchindananti katvā, **majjhimbhāṇakā ...pe... maggo kathitoti vadanti. Dassanaṭṭhenāti** pariññābhisaṃmayādivasena catunnaṃ saccānaṃ paccakkhato dassanaṭṭhena. **Viditakaraṇaṭṭhenāti** paccakkhena yathādiṭṭhānaṃ maggaphalānaṃ pākātakaraṇaṭṭhena. **Tadadhimuttaṭṭhenāti** tasmīṃ yathāsacchikate nibbāne adhimuccanabhāvena.

Kusalapakkhāti anavajjakotṭhāsā. **Mahāvīpākādānenāti** mahato vipulassa lokuttarassa sukhavīpākassa ceva kāyikādidukkhavīpākassa ca dānena.

Yathā (2.0310) mahāvīpākassa dānena mahācattārīsakaṃ, tathā bahutāyapī mahācattārīsakoti dassetuṃ, “**imasmiṅca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā**”ti-ādi vuttaṃ. Bahu-atthopi hi **mahā**-saddo hoti “mahājano”ti-ādīsu (ma. ni. 2.65). Ettha ca “natthi dinnan”ti-ādinā vatthubhedena dasa micchādiṭṭhidhammā kathitā, vatthubhedeneva, “atthi dinnan”ti-ādinā dasa sammādiṭṭhidhammāti vīsati hoti. Yathā “sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsaṅkappo pahotī”ti-ādinā maggava-sena dasa sammattadhammā, tappaṭipakkhabhūtā “micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahotī”ti-ādinā atthato dasa micchattadhammāti vīsati, tathā phalavasena tesu evaṃ vīsati. Kathaṃ vārepi sammādiṭṭhi-ādayo dasāti vīsati? Evamete dve cattārīsakāni purimena saddhiṃ tayo cattārīsakā vibhāvītīti veditabbā.

143. Pasaṃsiyassa ujuvipaccanīkaṃ nindiyaṃ pasaṃsantopi atthato pasaṃsiyaṃ nindanto nāma hoti. Pasaṃsiyassa guṇaparidhamśanamukheneva hi nindiyassa pasaṃsāya pavattanatoti āha- “**micchādiṭṭhināmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāmā**”ti-ādi. **Evamādīti ādisaddena** “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.227) evamādiṃ saṅgaṇhāti; tasmā **evaṃvādinoti** evaṃ hetu paṭikkhepavādinoti attho. **Okkantaniyāmāti** ogāḷhamicchattaniyāmā. **Evarūpaṃ laddhiṃ gahetvāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttanayameva tasmā tattha vuttanayeneva veditabbā. Ediso hi “buddhānampi atekiccho”ti-ādi vuttasadiṣo.

Attano nindābhayenā Ti “sammādiṭṭhiṅca nāmete garahanti” ādinā upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenāti** tathā paresaṃ āsādanābhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, garahato pari-

ttāso upārambhabhayaṃ, taṃ pana atthato upavādabhayaṃ hotīti āha “**upavāda-
bhayenā**” ti. Sesam suviññeyyameva.

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. Pubbenāti (2.0311) nissakke karaṇavacanaṃ. “Aparaṃ visesan” ti vuttattā visesavisayo ca pubbasaddoti āha- “**sīlaparipūraṇādito pubbavisesato**” ti.

145. Āraddho yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā ārādhito. Yadatthāya sāsane pabbajjā, visesāpatti ca, tadevettha appattanti adhippetam, taṃ jhānavipassanānimittanti āha- “**appattassa arahattassā**” ti. **Komodī** Ti kumudavatī. Tadā kira kumudāni supupphitāni honti. Tenāha- “**kumudānaṃ atthitāya komudī**” ti. Kumudānaṃ samūho, kumudāni eva vā komudā, te ettha atthīti **komudī** ti. **Pavāraṇasaṅgahanti** mahāpavāraṇaṃ akatvā āgamanīyasaṅgahaṇaṃ.

Āraddhavipassakassāti ārabhitavipassanassa, vipassanaṃ vaḍḍhetvā ussukkāpetvā vipassissa. **Bhikkhū idha osarissanti** vutthavassā pavāritapavāraṇā “bhagavantaṃ vandissāma,

kammaṭṭhānaṃ sodhessāma, yathāladhamṃ viśesañca pavedissāmā”ti ajjhāsa-
yena. **Ime bhikkhūti** ime taruṇasamathavipassanā bhikkhū. **Viśesaṃ nibbattetuṃ
na sakkhissanti** senāsanasappāyādi-alābhena. **Apalibuddhanti** aññehi anupa-
ddutaṃ. **Senāsaṇaṃ gaheṭuṃ na labhanti** antovassabhāvato. **Ekassa dinnopi
sabbesaṃ dinnoyeva hoti**, tasmā sutasutaṭṭhāneyeva ekamāsaṃ vasiṭvā o-
sa-riṃsu.

146. Alanti yuttam, opāyikanti attho, “alameva nibbinditun”ti-ādīsu (dī. ni. 2.272;
saṃ. ni. 2.124, 128, 134, 143) viya. Puṭabaddham pariharitvā asitaṃ **puṭosaṃ** a-
kāraṣṣa o-kāraṃ katvā. Tenāha “**pātheyyan**”ti.

147. Vipassanā kathitāti aniccasaññā mukheneva vipassanābhāvanā kathitā.
Na hi kevalāya aniccānupassanāya vipassanākkiccaṃ samijjhati. **Bahū bhikkhū** te
ca vitthārarucikāti adhippāyo. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

149. Sabbatthāti (2.0312) sabbavāresu. “Tasmā tiha, bhikkhave, vedanānupa-
ssī”ti-ādīsupi pītiṭṭhaṃ veditādivaseneva vedanānupassanāya vuttattā, “**sukhave-
danaṃ sandhāyetaṃ vuttan**”ti āha. Satipaṭṭhānabhāvanāmanasikāratāya vuttaṃ-
“**sādhukaṃ manasikāraṇ**”ti. **Saññānāmena paññā vuttā** tesam payogattā. **Manasi-
kāraṇāmena vedanā vuttā**, bhāvanāya paricitattā ārammaṇassa manasikāraṇanti
katvā. **Vitakkavicāre ṭhapetvāti** vuttaṃ vacīsaṅkhārattā tesam.

Evaṃ santepīti yadipi manasikārapariyāpannatāya “manasikāro”ti vuttaṃ, evaṃ
sante vedanānupassanābhāvo na yujjati, assāsapassāsā hissa ārammaṇaṃ.
Vatthunti sukhādīnaṃ vedanānaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ vatthum **ārammaṇaṃ
katvā vedanāva vediyati**, vedanāya ekantabhāvadassanena tassa vedanānupa-
ssanābhāvo yujjati evāti imamattham dasseti. **Etassa** anuyogassa.

Dvihākārehīti ye sandhāya vuttaṃ, te dassento “**ārammaṇato asammo-
hato cā**”ti āha. **Sappīti** ke dve jhāneti pītiṭṭhaṃ gataṇi paṭhamadutiya jhānāni paṭipāṭiyā
samāpajjati. **Samāpattikkhaṇeti** samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenāti** jhānena
samaṅgībhāvena. **Ārammaṇato** ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyā-
pannā **pīti paṭisaṃviditā hoti** ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Yathā nāma sappā-
riyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃviditova hoti mantā-
gadabalena tassa gahaṇassa sukarattā; evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭi-
saṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca
tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanākkhaṇeti** vipassanāpaññāpubbaṅgamāya
maggapaññāya viśesato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhāti** pītiyā salakkha-
ṇassa sāmāññalakkhaṇassa ca paṭivijjanena. Yañhi pītiyā viśesato sāmāññato
ca lakkhaṇaṃ, tasmim vidite sā yāthāvato viditā hoti. Tenāha- “**asammohato pīti
paṭisaṃviditā hoti**”ti.

Idāni tamattham pāṭiyā vibhāvetuṃ, “**vuttampi cetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dīghaṃ
assāsavasena**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. **Cittassa eka-
ggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti** jhānapariyāpannaṃ avikkhepoti laddhanāmaṃ (2.03
cittassekaggataṃ taṃsampaṭuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamu-
khena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampaṭuttadhammāpi ārammaṇamukhena
paṭisaṃviditā eva honti. **Sati upaṭṭhitā hotīti** dīghaṃ assāsavasena jhānasampa-

yuttā sati tasmim ārammaṇe upaṭṭhite ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā eva nāma hoti. **Tāya satiyāti** evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭivīditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā **sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Avasesapadānipīti** “dīghaṃ passāsavasena”ti-ādipadānipi.

Evaṃ **paṭisambhidāmagge** vuttamatthaṃ imasmim sutte yojetvā dassetuṃ, “iti”-ti-ādi vuttaṃ. Imināpi yoginā manasikārena paṭilabhitabbato paṭilābhoti vuttaṃ-**“jhānasampayutte vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhenā”** ti.

Assāsapassāsanimittanti assāsapassāse nissāya paṭiladdhapaṭibhāganimittam ārammaṇam kiñcāpi karoti; satiñca sampajaññaṇca upaṭṭhapetvā pavattanato ārammaṇamukhena tadārammaṇassa paṭisaṃviditattā citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Evaṃ cittānupassanāpi satisampajaññabaleneva hotiti āha **“nahī”** ti-ādi. Pajahati etena, sayam vā pajahatīti **pahānam**, ñāṇam. **Domanassavasena byāpādanivaraṇam dassitam** tadekaṭṭhabhāvato. **Tassāti** nīvaraṇapabbassa. **Pahānakaraññaṇanti** pajahanaññaṇam. **Vipassanāparamparanti** paṭipāṭiyā vipassana-māha. **Samathapaṭipannanti** majjhimasamathanimittam paṭipannacittam ajjuhekkhati. **Ekato upaṭṭhānanti** paṭipakkhavigamena ekabhāvena upaṭṭhānam. **Sahajātānam ajjuhekkhanā hotīti** pagghaniggahasampahaṃsanesu byāpārassa anāpajjitattā ārammaṇānam ajjuhekkhanā, “yadatthi yaṃ bhūtam taṃ pajahati upekkham paṭilabhati”ti, evaṃ vutta-ajjuhekkhanā pavattāti paṭipannā. **Kevalam nīvaraṇādidhammeti** nīvaraṇādidhamme eva pahīne disvā, atha kho tesam pajahanaññaṇampi yāthāvato paññāya disvā ajjuhekkhitā hoti. Vuttañhetam bhagavatā “dhammāpi kho, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā”ti (ma. ni. 1.240).

150. Aniccādivasena (2.0314) **pavicinatīti** aniccādippakārehi vicinati passati. **Nirāmisāti** kilesāmisarahitā. **Kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyāti** kāyacittānam sādhubhāvūpagamanena vikkhambhitattā. Sahajātadhammānam ekasabhāvena pavattiyā **sahajāta-ajjuhekkhanāya ajjuhekkhitā hoti.**

Tasmim kāye pavattā kāyārammaṇā **sati**, pubbabhāgiyo **satisambojhaṅgo**. Esa nayo sesesupi. Somanassasahagatacittuppādavasena cetam okkamaṇam oliyanaṃ kosajjam, tato ativattanaṃ atidhāvanaṃ uddhaccaṃ, tadubhayavidhurā bojhaṅgupekkhābhūtā anosakkana-anativattanasāṅkhātā majjhattākāratā. Idāni **yatheva** hīti-ādinā tameva majjhattākāram upamāya vibhāveti. **Tudanaṃ vā** patodena. **Ākaḍḍhanaṃ vā** rasminā. **Natthi** na kātabbam atthi. **Ekacittakkaṇikāti** ekekasmim citte vipassanāvasena saha uppajjanakā. **Nānārasalakkhaṇāti** nānākiccā ceva nānāsabhāvā ca.

152. Vuttatthāneva sabbāsavasuttavaṇṇanāyam (ma. ni. aṭṭha. 27) ānāpānārammaṇā aparāparaṃ pavattasatiyo ārammaṇasīsenā tadārammaṇā dhammā gahitā, tā panekasantāne lokiyacittasampayuttāti **lokiyā**, tā vaḍḍhamānā **lokiyam** catubbidhampi **satipaṭṭhānam paripūrenti. Vijjāvimuttiphalanibbānanti** vimuttīnam phalabhūtam tehiyeva veditabbam kilesanibbānam, amatamahānibbānameva vijjāvimuttīnam adhigamena adhigantabbatāya tathā vuttaṃ. Paripūraṇaṅcassa ārammaṇam katvā amatassānubhavanameva. Idha sutte lokiyāpi bojhaṅgā kathitā lokuttarāpīti ettakam gahetvā, **“iti lokiyassa āgatatthāne lokiyam kathi-**

n”ti ca atthavaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṃ kathitaṃ. **Theroti** mahādhammara-kkhitatthero. **Aññattha evaṃ hotī** Ti aññasmim̐ lokiyalokuttaradhammānaṃ tattha tattha vomissakanayena āgatasutte evaṃ lokiyaṃ āgataṃ, idha lokuttaraṃ āgataṃti kathetabbāṃ hoti. **Lokuttaraṃ upari āgataṃti** vijjāvimuttiṃ paripūrentīti evaṃ lokuttaraṃ upari desanāyaṃ āgataṃ; tasmā lokiyā eva bojhaṅgā vijjāvimutti paripūrikā kathetabbā (2.0315) lokuttarānaṃ bojhaṅgānaṃ vijjāgahaṇena gahitattā, tasmā therena vuttoyevettha attho gahetabbo. Sesāṃ vuttanayattā suviññeyya-meva.

Ānāpānassatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. Tappaṭṭisaraṇānaṃ kāmāvacarasattānaṃ paṭṭisaraṇaṭṭhena gehā kāmāguṇā, gehe sitā ārabba pavattiyā allīnāti **gehassitā**. **Sarantī**ti vegasā pavattanti. Vegena hi pavatti dhāvattīti vuccati. **Saṅkappā**ti ye keci micchāsaṅkappā, byāpāda-vihimsāsaṅkappādayopi kāmāguṇasitā evāti. **Gocarajjhattasmim̐yevā**ti pariggahite kammaṭṭhāne eva vattanti. Tañhi dhammasena upaṭṭhitāya bhāvanāya gocarabhāvato “gocarajjhattaṃ”ti vuttaṃ. Assāsapassāsakāye gatā pavattāti kāyagatā, taṃ **kāyagatāsatiṃ**. Satisīsenā taṃsahagate bhāvanādhamme vadati assāsapassāsakāyādike taṃtaṃkoṭṭhāse samathavathubhāvena pariggahetvā satiyā pariggahitattā; tathāpariggahite vā te ārabba aniccādimanasikāravasena pavattā kāyārammaṇā satī satibhāvena vatvā ekajjhaṃ dassento “**kāyapariggāhikaṃ**”ti-ādimāha.

Satipaṭṭhāneti mahāsatipaṭṭhānasutte (dī. ni. 2.378; ma. ni. 1.111), **cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā**, cuṇṇakajātāni aṭṭhikāni pariyosānaṃ katvā kāyānupassanā niddiṭṭhā, idha pana kesādīsu vaṇṇakasiṇavasena nibbattitānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena uparidesanāya vaḍḍhitattā aṭṭhārasavidhena kāyagatāsati bhāvanā.

156. **Tassa bhikkhuno**ti yo kāyagatāsati bhāvanāya vasībhūto, tassa bhikkhuno. **Sampayogavasena vijjaṃ bhajantī**ti saha jātā-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatapaccayavasena vijjaṃ bhajanti, tāya saha ekībhāvamiva gacchantīti attho. **Vijjābhāge vijjākoṭṭhāse** (2.0316) **vattantī**ti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjākoṭṭhāse vattanti. **Tāhi sampayuttadhammā** phassādayo. Nanu cettha vijjānaṃ vijjābhāgiyatā na sambhavatīti? No na sambhavati. Yāya hi vijjāya vijjāsampayuttānaṃ vijjābhāgiyatā, sā taṃnimittāya vijjāya upacariyatīti. **Ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā**ti aṭṭhasu vijjāsu ekaṃ “vijjā”ti gahetvā itarā tassā bhāgatāya “vijjābhāgiyā”ti veditabbā. Saddhim̐ pavattanasabhāvāsu ayameva vijjāti vattabbāti niyama abhāvato vijjābhāgo viya vijjābhāgiyāpi pavattati evāti vattabbāṃ. **Āpopharaṇanti** paṭibhāganimittabhūtena āpokasiṇena sabbaso mahāsamuddapharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Dibbacakkuñāṇassa kiccaṃ pharaṇanti katvā, dibbaca-

kkhu-atthaṃ vā ālokapharaṇaṃ **dibbacakkhupharaṇanti** daṭṭhabbaṃ. Ubhaya-smimpi pakkhe samuddaṅgamānaṃ kunnadīnaṃ samuddantogadhata tesam cetasa phuṭata veditabbā. **Kunnadiggahaṇaṅcetha** kaṅcimeva kālaṃ sanditvā tāsam udakassa samuddapariyāpannabhāvūpagamanattā, na bahi mahānadiyo viya parittakālaṭṭhitikāti.

Otāranti kilesuppattiyā avasaraṃ, taṃ pana vivaraṃ chiddanti ca vuttaṃ. **Āramaṇanti** kilesuppattiyā olambanaṃ. **Yāva pariyoṣānāti** mattikāpuñjassa yāva pariyoṣānā.

158. Abhiññāyāti iddhividhādi-abhiññāya. **Sacchikātabbassāti** paccakkhato kātabbassa adhiṭṭhānavikubbanādiddhammassa. **Abhiññāva kāraṇanti** āha- “sacchikiri-yāpekkhāya, abhiññākāraṇassa pana siddhiyā pākaṭā”ti. **Mariyādabaddhāti** udakamātikāmukhe katā.

Yuttayānaṃ viya katāya icchiticchite kāle sukkena paccavekkhitabbattā. **Paṭiṭṭhākatāyāti** sampattīnaṃ paṭiṭṭhābhāvaṃ pāpitāya. **Anuppavattitāyāti** bhāvanābahulīkārehi anuppavattitāya. **Paricayakatāyāti** āsevanadaḥhatāya suciraṃ paricayāya. **Susampaggahitāyāti** sabbaso ukkaṃsaṃ pāpitāya. **Susamāradhāyāti** ativiya sammadeva nibbattikatāya. Sesam suviññeyyameva.

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. Saṅkhārupapattinti (2.0317) vipākakkhandhasaññitānaṃ

saṅkhārānaṃ uppattiṃ, nibbattinti attho. Yasmā avadhāraṇaṃ etasmiṃ pade icchitabbanti, “**saṅkhārānaṃyeva upapattin**” ti vatvā tena nivattitaṃ dassento, “**na sattassā**” ti āha. Tena satto jīvo uppajjati micchāvādaṃ paṭikkhipati. Evaṃ uppajjanakadhamavasena uppattiṃ dassetvā idāni uppattijanakadhamavasena paṭikkhipati, “**puññābhisaṅkhārena vā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha kāmesu puññābhisaṅkhārenapi upapatti hoti, sā pana imasmiṃ sutte gahitāti. **Puññābhisaṅkhārena vāti vā**-saddo avuttatthāpekkhaṇavikappattho, avuttatthāpekkhāya pana na āgato “āneñjābhisaṅkhārenā” ti. Atha vā upapatti āgatā, evaṃ kiccaṃ āgataṃ, āneñjābhisaṅkhāro panettha sarūpena anāgatopi puññābhisaṅkhāraggaṇeṇeva gahitoti daṭṭhabbaṃ. Keci pana “puññāneñjābhisaṅkhārenā” ti paṭhanti. **Bhavūpagakkhandhānanti** sugatibhavūpagānaṃ upādānakkhandhānaṃ.

161. Lokikā vaṭṭanti Kammavaṭṭassa gahaṇato. Bhavūpapattihetubhūtā okappanīyasaddhā catupārisuddhisīlaṃ tādisaṃ buddhavacanabāhusaccaṃ āmisapari-ccāgo kammassakatāññaṃ kammaphaladitṭhi ca ime **saddhādayo** veditabbā. **Ṭhapetīti** paṇidahanavasena ṭhapeti. Paṇidahaṭṭhi hi ayamettha attho. **Paṭiṭṭhāpetīti** tattha suppatiṭṭhitaṃ katvā ṭhapeti. **Sahapatthanāyāti**, “aho vatāhaṃ ...pe... upapajjeyyan” ti evaṃ pavattapatthanāya saha. **Saddhādayovāti** yathāvuttā saddhādayo eva **pañca dhammā** upapattiyā saṅkharaṇaṭṭhena saṅkhārā, tasmā eva aññehi viṭṭhabhavūpahaṇaṭṭhena vihārā nāmāti. **Tasmiṃ ṭhāneti** tasmiṃ upapattiṭṭhāne.

Pañcadhammāva taṃsamaṅgīpuggalo upapattiṃ maggati gavesati etenāti **maggo**. Paṭipajjati etāyāti **paṭipadā**. Cetanā panettha suddhasaṅkhāratāya saddhādiggaṇeṇeva gahitā, tasmā avadhāraṇaṃ kataṃ. Upapattipakappanavaseneva pavattiyā patthanāgahaṇeṇeva tassā gahaṇanti keci. Cittakarayuttagatinibbattanadhamavasena avadhāraṇassa katattā. Cetanā hi nāma kammaṃ, tassā upapattinibbattane vattabbameva natthi, tassā pana kiccakaraṇā saddhādayo patthanā cāti ime dhammā sahakārino bhavūpapattiyā niyāmakā hontīti tatrūpapattiyā pavattantīti tesam maggādibhāvo vutto. Tenāha (2.0318) “**yassa hi**” ti-ādi. Tena saddhā patthanā cāti ubhaye dhammā sahitā hutvā kammaṃ visesentā gatiṃ niyamentīti dasseti, paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ kevalassa kammassa vasenāti adhippāyo. Kāmañcettha “kammaṃ katvā” ti vuttaṃ, kammāyūhanato pana pageva patthanaṃ ṭhapetumpi vaṭṭatiyeva. **Kammaṃ katvāti** cettha “tāpetvā bhujjati, bhutvā sayati” ti-ādīsu viya na kālaniyamo, kammaṃ katvā yadā kadāci patthanaṃ kātum vaṭṭatīti ca idaṃ cārittadassanaṃ viya vuttaṃ. Yathā hi bhavapatthanā yāva maggena na samucchijjati, tāva anuppannābhinavakatūpacitassa kammassa paccayo hotiyeva. Puna tathā visesapaccayo, yathā niyametvā uppāditā. Tena vuttaṃ- “**yassa pañca dhammā atthi, na patthanā tassa gati anibaddhā**” ti.

165. Sabbasovāti “idaṃ kāḷakaṃ sāmaṃ setaṃ haritaṃ maṇḍalaṃ aparimaṇḍalaṃ caturaṃsaṃ paripuṇṇaṃ khuddakaṃ mahantaṃ” ti-ādinā sabbasova **pākaṭaṃ hoti**.

167. Sundaroti kāḷakādidosarahitatāya sobhano. **Ākarasampanno** Sampanna-ā-

karuppattiyā. **Dhovanādīhī**ti dhovanatāpanamajjanādīhi.

168. Lokadhātūnaṃ satasahassaṃ attano vase vattanato **satasahasso**. Tassa pana tattha obhāsakaraṇaṃ pākaṭanti āha “**ālokapharaṇabrahmā**”ti. Ayameva nayo heṭṭhā “sahasso brahmā”ti-ādīsupi. **Nikkhena katanti** nikkhaparimāṇena jambonadena kataṃ. Nikkhaṃ pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. Suvaṇṇaṃ nāma catudharaṇanti vadanti. **Ghaṭṭanamajjanakkhamam na hoti** parittabhāvato. **Atirekenāti** pañcasuvaṇṇa-atirekena nikkhappamāṇaṃ asampattena. **Vaṇṇavantam pana na hoti** avipulatāya uḷāraṃ hutvā anupaṭṭhānato. Avaṇṇavantatāya eva **pharusadhātukaṃ khāyati**. **Tāsūti** tāsū bhūmīsu, yattha sākāhā vaḍḍhitvā ṭhitā. **Teti** suvaṇṇaṅkurā. **Pacitvāti** tāpetvā. **Sampahaṭṭhanti** samujjalikatanti āha- “**dhotaghaṭṭitapamajjitan**”ti, tambamattikalepaṃ katvā dhotañceva pāsāṇādinā ghaṭṭitañca eḷakalomādinā pamajjitañcāti attho.

Etadevāti (2.0319) ālokaṃ vaḍḍhetvā ettha ālokapharaṇameva. Atha vā yaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ, ālokapharaṇampi **etadeva**. Yattakañhi ṭhānaṃ yogīkasiṇālokena pharati; tattakaṃ ṭhānaṃ dibbacakkhuññaṃ phusatīti dibbacakkhupharaṇe dassite ālokapharaṇaṃ dassitamevāti attho. **Sabbatthāti** sabbasmim “pharivā”ti āgataṭṭhāne. **Avināsentenāti** asambhinnena.

Kasiṇapharaṇaṃ viyāti kasiṇobhāseṇa pharaṇaṃ viya **dissati** upaṭṭhāti, maṇipabhāpharaṇassa viya brahmaloke dhātupharaṇassa dassitattāti adhippāyo. Sarīrapabhā pana nikkhapabhāsadisāti, “**nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissati**”ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathā nāma natthīti** pāḷipadassa atthavaṇṇanāya nāma nicchitāya bhavitabbaṃ, avinicchitāya pana natthi viyāti akathanaṃ nāma aṭṭhakathāya anāciṇṇanti tassa vādaṃ **paṭikkhipivā**. Yathā hi vattabbaṃ, tathā avatvā “viiyā”ti vacanaṃ kimatthiyanti adhippāyo. Buddhānaṃ byāmapabhā byāmapadesse sabbakālaṃ adhiṭṭhāti viya tassa brahmuno **sarīrapharaṇaṃ** Sarīrābhāya pattharaṇaṃ **sabbakālikaṃ**. **Cattārimāni** itarāni pharaṇāni **avināsetvā** aññamaññama bhinditvā **kathetabbaṃ**. **Pharaṇapadasseva vevacanaṃ** “adhimuccaneneva pharaṇaṃ”ti. **Pattharatīti** yathāvuttaṃ pharaṇavasena pattharati. **Jānātīti** adhimuccanavasena jānāti.

169. **Ādayoti ādi**-saddena subhe saṅgaṇhāti. **Ābhāti** dutiyajjhānabhūmike deve ekajjhaṃ gahetvā sādharmaṇato vuttaṃ. Tato **subhāti** tatiyajjhānabhūmike. Tenāha- “**pāṭiyekkā devā natthī**”ti-ādi. Sādharmaṇato katāyapi patthanāya jhānaṅgaṃ parittaṃ bhāvitañce, parittābhesu upapatti hoti, majjhimañce, appamāṇābhesu, paṇitañce, ābhassaresu upapatti hotīti daṭṭhabbaṃ. **Subhāti** etthāpi eseva nayo. Heṭṭhā vuttanayeneva suviññeyyoti āha- “**vehapphalādivārā pākaṭāyevā**”ti.

Kāmāvacaressu nibbattatūti-ādinā saddhādīnaṃ ajjhānavipassanānaṃ kathaṃ tadadhiṭṭhānaṃ hotīti āsaṅkati. Itaro saddhādīnaṃ ajjhānasabhāvattepi jhānavipassanānaṃ adhiṭṭhānaṃ nissayapaccayādivasena sappaccayattā brahmalokūpapattiṃ nibbānañca āvahantīti dassento, “**ime pañca dhammā**”ti-ādimāha (2.0320). Tattha **sīlanti** sambhārasīlaṃ. Anāgāmī samucchinna-orambhāgiyasamyojano samāno sace sabbaso upapattiyo atikkamituṃ na sakkoti, ariyabhūmīsu eva nibbattati yathūpacitajjhānakammunāti āha- “**anāgāmi ...pe... nibbattati**”ti. **Uparima-**

gganti aggamaggaṃ bhāvetvā. **Āsavakkhayanti** sabbaso āsavānaṃ khayam pahānaṃ pāpuṇāti. Sesam suviññeyyameva.

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca anupadavaggavaṇṇanā.

3. Suññatavaggo

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā

176. Kālaparicchedaṃ (2.0321) **katvāti** samāpajjantehi nāma kālaparicchedo kātabbo. Thero pana bhagavato vattakaraṇatthaṃ kālaparicchedaṃ karoti, “ettake kāle vitivatte idaṃ nāma bhagavato kātabban”ti. So tatthakaṃyeva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ “kālaparicchedaṃ katvā”ti. **Suññatāphalasaṃpattiṃ appetvāti** etena itare, “na sotāpannasakadāgāmī phala-samāpattiṃ samāpajjanti”ti vadanti, taṃ vādaṃ paṭisedheti. **Suññatoti** attasuññato ca niccasuññato ca saṅkhārā upaṭṭhahiṃsu. Sekkhānañhi suññatāpaṭivedho pādesiko subhasukhasaññānaṃ appahinattā, tasmā so thero suññatākathaṃ sotu-kāmo jāto. **Dhurena dhuraṃ paharantena viyāti** rathadhurena rathadhuraṃ paharantena viya katvā ujukameva suññatā ...pe... vatthum na sakkāti yojanā. **Ekaṃ padanti** ekaṃ suññatāpadaṃ.

Pubbepāhanti-ādinā bhagavā paṭhamabodhiyampi attano suññatāvihārabā-hullaṃ pakāsetīti dassento “**paṭhamabodhiyampi**”ti āha. **Ekoti**-ādi therassa suññatākathāya bhājanabhāvadassanattthaṃ. **Sotunti** aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasaṃ samannāharitvā sotumpi. **Uggahetumpi**ti yathābhūtaṃ dhammaṃ dhāraṇa-paripucchāparicayavasena hadayena uggahitaṃ suvaṇṇabhājane pakkhittasiha-vasā viya avinaṭṭhe kātumpi. **Kathetumpi**ti vitthārena paresaṃ dassetumpi sakkā. **Tatthāti** migāramātupāsāde. **Kaṭṭharūpapoththakarūpacittarūpavasena katāti** thambhādīsu uttiritvā katānaṃ kaṭṭharūpānaṃ, niyyūhādīsu paṭimāvasena racitānaṃ potthakarūpānaṃ, sittipasse cittakammavasena viracitānaṃ cittarūpānañca katā niṭṭhapitā. **Vessavaṇamaṇḍhātādīnanti** paṭimārūpena katānaṃ vessavaṇamaṇḍhātusakkādīnaṃ. **Cittakammavasena**ti āramādicittakammavasena. **Saṅṭhitampi**ti avayavabhāvena saṅṭhitaṃ hutvā ṭhitampi. **Jiṇṇapaṭisaṅkharāṇatthanti** jiṇṇānaṃ niyyūhakūṭāgārapāsādāvayavānaṃ abhisāṅkharāṇatthāya tasmim tasmim ṭhāne rahassasaññāṇena ṭhapitaṃ. “Paribhuñjissāmī”ti tasmim (2.03) tasmim kicce viniyuñjanavasena **paribhuñjitabbassa**. **Etaṃ vuttanti**, “ayaṃ migāramātupāsādo suñño”ti-ādikaṃ vuttaṃ.

Niccanti sabbakālaṃ rattiñca divā ca. **Ekabhāvaṃ ekaṃ asuññatanti** paccatte

upayogavacanam, ekattam eko asuññatoti attho. **Gāmoti pavattanavasenā** Ti geha-sannivesavīthiccacarasiṅghāṭakādike upādāya gāmoti lokuppattivaseṇa. **Kilesavasenā** ti tattha anuṇayapaṭiḅhavasena. **Eseva nayoti** iminā “pavattavasena vā kilesavasena vā uppannam manussasaññan” ti imamattham atidisi. Ettha ca yathā gāmaggaḅhaṇena gharādisaññā saṅgahitā, evam manussaggaḅhaṇena itthipurisādisaññā saṅgahitā. Yasmā rukkhādike paṭicca araññasaññā tattha pabbatavanasañḁādayo antogadhā, tasmā tattha vijjamānampi tam vibhāgam aggaḅhetvā ekaṃ araññamyeva paṭicca araññasaññam manasi karoti. **Otaratī** anuppavisati. **Adhimuccatī** nicchinoti. **Pavattadarathā** ti tathārūpāya passaddhiyā abhāvato oḅārikadhammappavattisiddhā darathā. **Kilesadarathā** ti anuṇayapaṭiḅhasambhavā kilesadarathā. **Dutiyaḅadeti** “ye assu darathā manussasaññam paṭiccā” ti imasmiṃ pade. Manasikārasantatāya, - “nāyam pubbe viya oḅārikā, dhammappavattī” ti saṅkhāradassanadarathānam sukhumatā sallahukatā ca caritatthāti āha “**pavattadarathamattā atthī**” ti.

Yam kilesadarathajātam, tam imissā darathasaññāya na hotīti yojanā. Pavattadarathamattam avasiṭṭham hoti, vijjamānameva atthi idanti ḅajānātīti yojanā. **Suññatā nibbattī** ti suññatanti pavatti. Suññatā saha-caritañhi suññam, idha suññatāti vuttā.

177. Assā ti bhagavato **evam** idāni vuccamānākārena cittappavatti ahosi. **Accantasuññatanti** “paramānuttaran” ti vuttam arahattam desessāmīti. **Araññasaññāya visesānadhigamanatoti**, “araññam araññan” ti manasikārena jhānādivisesassa adhigamābhāvato, “pathavī” ti manasikārena visesādhigamanato. Idāni tamevattham upamāya vibhāvetum “**yathā hī**” ti-ādi vuttam. **Evam santeti** evam vapite sālī-ādayo **sampajanti**. **Dhuvasevananti** niyatasevanam ḅārihāriyakammaṭṭhānam. **Paṭiccā** ti ettha “sambhūtan” ti vacanaseso icchitoti āha “**paṭicca sambhūtan**” ti. Pathaviṃ paṭicca sambhūtā hi saññāti.

Pathavīkasiṇe (2.0323) **so pathavīsaññī hoti**, na pakatipathaviyam. **Tassā** ti pathavīkasiṇassa. **Tehī** ti gaṇḁādīhi. **Suṭṭhu vihatanti** yathā valīnam lesopi na hoti, evam sammadeva

ākoṭitaṃ. Nadītaḷākādīnaṃ tīrappadeso udakassa ākaraṭṭhena kūlaṃ, unnatabhāvato uggataṃ kūlaṃ viyāti **ukkūlaṃ**, bhūmiyā uccaṭṭhānaṃ. Vigataṃ kūlanti **vikkūlaṃ**, nīcaṭṭhānaṃ. Tenāha “**uccanīcan**”ti. **Ekam saññanti** ekam pathavītisaññaṃyeva.

182. Satipi saṅkhāranimittavirahe yādisānaṃ nimittānaṃ abhāvena “animittan”ti vuccati, tāni dassetuṃ, “**niccanimittādivirahito**”ti vuttaṃ. **Catumahābhūtikaṃ** catumahābhūtanissitaṃ. **Saḷāyatanapaṭisaṃyuttaṃ** cakkhāyatanādisaḷāyatanasahitaṃ.

183. Vipassanāya paṭivipassananti dhammānañca puna vipassanaṃ. **Idhā**ti attano paccakkhabhūtayathādhigatamaggaphalaṃ vadatīti āha- “**ariyamagge ceva ariyaphale cā**”ti. **Upādisesadarathadassanattanti** sabbaso kilesupadhiyā pahīnāya khandhopadhi avisiṭṭhā, tappaccayā darathā upādisesadarathā, taṃ dassanattamaṃ. Yasmā visayato gāmasaññā oḷārikā, manussasaññā sukhumā, tasmā **manussasaññāya gāmasaññaṃ nivattetvā**. Yasmā pana manussasaññāpi sabhāgavatthupariggahato oḷārikā, sabhāgavatthuto araññaśaññā sukhumā, tasmā **araññaśaññāya manussasaññaṃ nivattetvā**. Pathavīsaññādinivattane kāraṇaṃ heṭṭhā suttantaresu ca vuttameva. **Anupubbenā**ti maggappaṭipāṭiyā. Niccasārādīnaṃ sabbaso avatthutāya accantameva suññattā **accantasuññatā**.

184. Suññataphalasaṃpattinti suññatavimokkhassa phalabhūtatā, suññatānupassanāya vasena saṃpajjitabbattā ca suññataphalasaṃpattinti laddhanāmaṃ arahattaphalasaṃpattiṃ. Yasmā atīte paccekasambuddhā ahesuṃ, anāgate bhavissanti, idāni pana buddhasāsanassa dharamānattā paccekabuddhā na vattanti, tasmā paccekabuddhaggaṇaṃ akatvā, “**etarahipi buddhabuddhasāvaka-saṅkhātā**”icceva vuttaṃ. Na hi buddhasāsane dharante paccekabuddhā bhavanti. Sesam suviññeyyameva.

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. Chavivaṇṇena (2.0324) **So kāḷo**, na nāmena. **Palālasanthāro**ti ādīnīti ādisaddena kocchacimilikākaṭasārādīnaṃ gahaṇaṃ. **Gaṇabhikkhūnanti** gaṇabandhanavasena bhikkhūnaṃ.

Yadi saṃsayo nāma natthi, “sambahulā nu kho”ti idaṃ kathanti āha “**vitakkapubbabhāgā**”ti-ādi. Tattha vitakko pubbabhāgo etissāti **vitakkapubbabhāgā, pucchā**. Sā “sambahulā no ettha bhikkhūviharantī”ti vacanaṃ, vitakko pana “sambahulā nu kho idha bhikkhū viharantī”ti iminā ākārena tadā bhagavato uppanno cittasaṅkappo, tassa parivitakkassa tabbhāvajotanoyaṃ nu-kāro vuttoti dassento āha- “**vitakkapubbabhāge cāyaṃ nu-kāro nipātamatto**”ti. Kiñcāpi gacchanto disvā, “sambahulā no ettha bhikkhū viharantī”ti pucchāvasena bhagavatā vutto, atha kho “na kho, ānanda, bhikkhu sobhati saṅgaṇikārāmo”ti-ādi (ma. ni. 3.185) uparidesa-

nāvasena matthakaṃ gacchante avinicchito nāma na hoti, atha kho viṣuṃ vini-
cchito eva hoti, disvā nicchinitvāva kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ tathā pucchati.
Tathā hi vuttaṃ- “jānantāpi tathāgatā pucchanti”ti (pārā. 16). Tenāha “**ito kirā-**
”ti-ādi.

Yathā nadī-otiṇṇaṃ udakaṃ yathāninnaṃ pakkhandati, evaṃ sattā dhātuso
saṃsandanti, tasmā “**gaṇavāso nadī-otiṇṇa-udakasadiṣo**”ti vuttaṃ. Idāni
tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ- “**nirayatiracchānayoṇi**”ti-ādi vuttaṃ. Kuruvindādi-
nhāniyacunṇāni saṅhasukhumabhāvato nāḷiyaṃ pakkhittāni nirantarāneva tiṭṭha-
ntīti āha- “**cuṇṇabharitā nāḷi viyā**”ti. **Sattapaṇṇāsa kulasatasahassānīti** sattaṣa-
sahasādhikāni paññāsa kulānaṃyeva satasahasāni, manussānaṃ pana
vasena satta koṭiyo tadā tattha vaṣiṃsu.

Tato cintesi, kathaṃ? Kāmañcāyaṃ lokapakati, mayhaṃ pana sāsane ayuttova
soti āha- “**mayā**”ti-ādi. **Dhammanti** sabhāvasiddhaṃ. **Samvegoti** sahottappa-
ñāṇaṃ vuccati. **Na kho panetaṃ sakkā** gilānupaṭṭhāna-ovādānusāsani-ādivasena
samāgamassa icchitabbatā. **Gaṇabhedananti** gaṇasaṅgaṇikāya vivecanaṃ.

186. Kataparibhaṇḍanti (2.0325) pubbe katasamvidhānassa cīvarassa vuttākā-
rena paṭisaṅkharāṇaṃ. **Noti** amhākaṃ. **Anattamanoti** anārādhitacitto.

Sakagaṇena sahabhāvato **saṅgaṇikāti** āha “**sakaparisasamodhānan**”ti. **Gaṇoti**
pana idha janasaṃmūhoti vuttaṃ “**nānājanasamodhānan**”ti. **Sobhati** yathānusiṭṭhaṃ
paṭipajjamānato. Kāmato nikkhamatīti **nikkhamo**, evaṃ nikkhamavasena
uppannaṃ **sukhaṃ**. Gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāhi pavivitti **paviveko**. Pavive-
kavasena uppannaṃ **sukhaṃ**. Rāgādīnaṃ upasaṃvahaṃ sukhaṃ **upasama-**
sukhaṃ. Maggasambodhāvahaṃ sukhaṃ **sambodhisukhaṃ**. Nikāmetabbassa,
nikāmaṃ vā lābhī **nikāmalābhī**. Nidukkhaṃ sukheva labhatīti **adukkhalābhī**.
Kasiraṃ vuccati appakanti āha- “**akasiralābhīti vipulalābhī**”ti.

Sāmāyikanti samaye kilesavimuccanaṃ accantamevāti sāmāyikaṃ ma-kāre a-
kāraṣsa dīghaṃ katvā. Tenāha- “**appitappitasamaye kilesehi vimuttan**”ti.
Kantanti aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca kamaṇiyaṃ manorammaṃ. **Asā-**
māyikaṃ accantavimuttaṃ.

Ettāvatāti-ādinā saṅgaṇikārāmassa viśesādhigamassa antarāyikabhāvaṃ anva-
yato byatirekato ca saha nidassanena dasseti. Tattha sā duvidhā antarāyikatā
vodānadhammānaṃ anuppattihetukā, saṃkilesadhammānaṃ uppattihetukā ca.

Te paṭhamaṃ “saṅgaṇikārāmo”ti-ādinā vibhāvetvā itaraṃ vibhāvetuṃ, “**idāni**
dosuppattiṃ dassento”ti-ādi vuttaṃ. “Aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca
cammañca paṭicca maṃsañca paṭicca ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ
gacchatī”ti-ādīsu (ma. ni. 1.306) viya idha **rūpasaddo** karajakāyapariyāyoti “**rūpanti**
sarīran”ti āha. “Nāhaṃ, ānanda ...pe... domanassupāyāsā”ti kasmā vuttaṃ?
Nanu kāye ca jīvite ca anapekkhacittānaṃ āradhavi-passakānampi asappāyava-
jjanasappāyasevanavasena kāyassa pariharaṇaṃ hotīti? Saccaṃ, taṃ pana yo
kallasarīraṃ nissāya dhammasādhanaṃ anuyuñjitukāmo hoti, tasseva dhamma-
sādhanaṃ tāvasena. Dhammasādhanaṃ bhāvañhi apekkhitvā asappāyaṃ vajjetvā
sappāyavasena posevā suṭṭhutaṃ hutvā (2.0326) anuyuñjanato kāyassa pari-

haraṇaṃ, na so kāye abhirato nāma hoti paccavekkhaṇāyattattā apekkhāya vino-ditabbo tādisoti. **Upāligahapatinoti** etthāpi “dasabalasāvakattupagamanaśākhāte-nā”ti ānetvā yojetabbaṃ.

187. Mahākaruṇāvasena parivutāya **parisāya majjhe nisinnopi** ekantavivekajjhā-sayattā **ekakova**. Etena satthuno pavivittassa pavivekattena vivittataṃ dasseti. Rūpārūpapaṭibhāganimittehi nivattanatthaṃ “**rūpādīnaṃ saṅkhatanimittānaṃ**”ti vuttaṃ. Ativiya santatarapaṇitātamabhāvena viśesato sinoti bandhatīti **visayo**, so eva sasantatipariyāpannatāya **ajjhattaṃ**. Kiṃ pana tanti āha- “**suññatanti suññata-phalasaṃpattin**”ti. Upadhivivekatāya asaṅkhatā dhātu idha vivekoti adhippetoti āha- “**vivekaninna**”ti-ādi. Bhaṅgamattampi asesetvā āsavaṭṭhāniyānañca dhammānaṃ tattha vigatattā tesāṃ vasena **vigatantena**, evaṃbhūtaṃ tesāṃ byantibhāvaṃ pattanti pāliyaṃ “byantibhūtenā”ti vuttaṃ. Uyyojanaṃ viśajjanaṃ, taṃ etassa atthi, uyyojeti viśajjetīti vā uyyojanikaṃ. Yasmaṃ na sabbakathā uyyoja-navaseneva pavattati, tasmā vuttaṃ “**uyyojanikaṃ paṭisaṃyuttaṃ**”ti.

Telapākaṃ gaṇhanto viyāti yathā telapāko nāma paricchinnakālo na atikkami-tabbo, evaṃ attano saṃpattikālaṃ anatikkamitvā. Yathā hi kusalo vejjo telaṃ pacanto taṃ taṃ telakiccaṃ cintetvā yadi vā patthinnapāko, yadi vā majjhimapāko, yadi vā kharapāko icchitabbo, tassa kālaṃ upadhāretvā pacati, evaṃ bhagavā dhammaṃ desento veneyyānaṃ ñāṇaparipākaṃ upadhāretvā taṃ taṃ kālaṃ ana-tikkamitvā dhammaṃ desetvā pariśaṃ uyyojento ca **vivekaninna** eva **cittena uyyojeti**. **Dve pañcaviññāṇāni** tadabhinīhatamanoviññāṇavasena **nibbāna** **innā-neva**. Buddhānañhi saṅkhārānaṃ suṭṭhu pariññātāya paṇitānampi rūpādīnaṃ āpāthagamaṃ pageva itaresāṃ paṭikūlatāva supākaṭā hutvā upaṭṭhāti, tasmā ghammābhittassa viya sītajalaṭṭhānaninna tā nibbāna **innā** eva **cittaṃ** hoti, tassa ativiya santapaṇitabhāvato.

188. **Ajjhattamevāti** (2.0327) idha jhānārammaṇaṃ adhippetanti āha “**gocara** **jjhattamevā**”ti. **Idha niyaka** **jjhattaṃ** suññataṃ. Apagaṇapādakajjhānañhi ettha “niyaka-jjhattaṃ”ti adhippettaṃ vipassanāviśesassa adhippetattā, **niyaka** **jjhattaṃ** nijjīvanis-sattataṃ, anattatanti attho. **Asampajjanabhāvajānanenāti** idāni me kamma-ṭṭhānaṃ vīthipaṭipannaṃ na hoti, uppathameva pavattatīti jānanena.

Kasmā panettha bhagavatā vipassanāya eva pādake jhāne avatvā pādaka-jjhānaṃ gahitanti āha- “**appagaṇapādakajjhānato**”ti-ādi. **Na pakkhandati** sammā na saṃāhitattā. So pana “ajjhattadhammā mayhaṃ niijaṭā nigumbā hutvā na upa-ṭṭhahanti, handāhaṃ bahiddhādhamme manasi kareyyaṃ ekaccesu saṅkhāresu upaṭṭhitesu itarepi upaṭṭhaheyyumevā”ti **parassa ...pe... manasi karoti**. Pādaka-jjhānavasena viya sammasitajjhānavasena ubhatobhāgavimutto hotiyevāti āha- “arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathanti āneñjaṃ manasi karoti”ti. **Na me cittaṃ pakkhandatīti** mayhaṃ vipassanācittaṃ vīthipaṭipannaṃ hutvā na vahatīti. **Pādaka-jjhānamevāti** vipassanāya pādakabhūtameva jhānaṃ. **Punappunaṃ manasi kātā-bbanti** punappunaṃ saṃpajjitabbaṃ vipassanāya tikkhavisadatāpādanāya. **Avā-hante** nipuṇābhāvena chedanakiriyaṃ appavattante. Saṃpajjitvā vipassanāya tikkhakammakaraṇaṃ samathavipassanāvihārenāti āha- “**kammaṭṭhāne manasi-**

kāro vahatī” ti.

189. Sampajjati meti vithipaṭipattiyā pubbenāparam viśesābhāvato sampajjati me kammaṭṭhānanti jānanena. **Iriyāpatham ahāpetvā**ti yathā parissamo nāga-cchati, evaṃ attano balānurūpaṃ tassa kālaṃ netvā pamāṇameva pavattanena iriyāpatham ahopetvā. **Sabbavāresūti** ṭhānanisajjāsayanavāresu. Kathāvāresu pana viśesaṃ tattha tattha vadanti. **Idaṃ vuttanti** idaṃ, “iminā vihārenā”ti-ādiva-canaṃ vuttaṃ.

190. Kāmavitakkādayo oḷārikakāmarāgabyāpādasabhāgāti āha- “**vitakkapahā- nena dve magge kathetvā**” ti. **Kāmaguṇesūti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Kismiñcideva kilesuppattikāraṇeti** tassa puggalassa kilesuppattikāraṇaṃ (2.0328) sandhāya vuttaṃ, aññathā sabbepi pañca kāmaguṇā kilesuppattikāraṇameva. Samudācara- tīti **samudācāro**ti āha “**samudācaraṇato**” ti. So pana yasmā cittassa, na sattassa, tasmā vuttaṃ pāḷiyaṃ “cetaso” ti. Ma-kāro padasandhikaro e-kārassa ca akāro katoti āha “**evaṃ sante etanti**.”

191. Anusayoti mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti tividhopi anusayo **pahiyati** arahattamaggena. **Vuttanayenevā**ti, “tato maggānantaram phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena sampa- jāno hotī” ti vuttanayena.

Kusalato āyātīti āyato, so etesanti **kusalāyatikā**.

Tenāha “**kusalato āgatā**” ti. Taṃ pana nesam kusalāyatikkattam upanissayavasena hoti sahaḥajātavasenaṇṇapīti tadubhayaṃ dassetuṃ, “**seyyathidan**” ti-ādi vuttaṃ.

Yasmā pana yathāvuttadhammesu keci lokiyā, keci lokuttarā; atha kasmā vise-sena “lokuttarā” ti vuttanti āha- “**loke uttarā viṣiṭṭhā**” ti. Tena lokiyadhammesu utta-mabhāvena jhānādayo lokuttarā vuttā, na lokassa uttaraṇatoti dasseti. Yaṃ kiñci mahaggatacittam mārasa avisayo akāmāvacarattā, pageva taṃ vipassanāya pādakabhūtam suvikkhālitamalanti āha- “**jānitum na sakkoti**” ti. **Eko ānisaṃso atthi bhāvanānuyogassa sappāyadhammakathāpaṭilābho.**

192. Etadatthanti kevalassa sutassa atthāya. **Sappāyāsappāyavasena** ti kasmā vuttaṃ? Nanu sappāyavasena dasakathāvattūni āgatāni? Saccametaṃ, asa-ppāyakathāvajjanapubbikāya sappāya kathāya vasena āgatattā “**sappāyāsappāya-vasena āgatāni**” ti vuttaṃ. **Sutapariyattivasena** ti sarūpena tattha anāgatāni pi dasa-kathāvattūni suttageyyādi-antogadhattā, “**sutapariyattivasena āgatāni**” ti vuttaṃ. Paripūraṇavasena sarūpato āgatattā **imasmim ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni. Atthoti sāmāññattho.**

193. Anu-āvattantīti (2.0329) anu-anu abhimukhā hutvā vattanti, payirupāsana-divasena anukūlayanti. **Mucchanataṇhanti** paccayesu mucchanākāraṃ. Taṇhāya patthanā nāma tenākārena pavattīti āha- “**pattheti pavatteti**” ti. **Kilesūpaddave-nā** Ti kilesasaṅkhātena upaddavena. Kilesā hi sattānaṃ mahānatthakaraṇato “upa-ddavo” ti vuccanti. Attano abbhantare uppanna kilesūpaddavena antevāsino, upaddavo **antevāsūpaddavo**, brahmacariyassa upaddavo **brahmacārupaddavoti** imamattaṃ “**sesupaddavesupi eseva nayo**” ti iminā atidisati. **Guṇamaraṇaṃ kathitaṃ**, na jīvitamaraṇaṃ.

Appalābhāti appamattakalābhī visesānaṃ. **Evaṃ vuttoti** yathāvuttabrahmacāru-paddavo dukkhavipākataro ceva kaṭukavipākataro cāti evaṃ vutto. Ācariyantevā-sikūpaddavo hi bāhirakasamayavasena vutto, brahmacārupaddavo pana sāsana-vasena. Durakkhāte hi dhammavinaye duppaṭipatti na mahāsāvajjā micchābhini-vesassa sithilavāyāmbhāvato; svākhyāte pana dhammavinaye duppaṭipatti mahāsāvajjā mahato atthassa bāhirabhāvakarāṇato. Tenāha “**sāsane panā**” ti-ādi.

196. Tasmāti idaṃ pubbaṇṇāpekkaṃ purimassa ca atthassa kāraṇabhāvena paccāmasananti āha “**yasmā**” ti-ādi. Mittaṃ etassa atthīti mittavā, tassa bhāvo **mitta-vatā**, tāya. Mittavasena paṭipajjananti āha “**mittapaṭipattiyā**” ti. **Sapattavatāyāti** etthāpi eseva nayo.

Dukkaṭadubbhāsitamattampīti iminā pageva itaraṃ vītikkamantoti dasseti. Sāva-kesu hitaparakkamaṃ ovādānusāsanihi paṭipajjananti āha- “**tathā na paṭipajjissā-mī**” ti. **Āmakamattanti** kulālabhājanaṃ vuccati. **Nāhaṃ tumhesu tathā paṭipajjissā-mīti** kumbhakāro viya āmakabhājanesu ahaṃ tumhesu kevalaṃ jānāpento na paṭipajjissāmi. **Niggaṇhitvāti** nīharitvā. **Lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā** lokuttaraguṇānaṃ adhiṭṭhānabhāvato. Sesam suviññeyyameva.

Mahāsuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Acchariyabbhutasuttavaṇṇanā

197. Vibhattipatirūpakā (2.0330) ca nipātā hontīti yathārahaṃ taṃtaṃvibhatti-atthadīpakā, idha paccattavacano **yatrasaddo**, **hisaddo** hetu-attho, **nāmasaddo** acchariyattho, padattayassa pana acchariyatthaniddiṭṭhatāya “**acchariyatthe nipāto**” ti vuttaṃ. Ekamsato panetaṃ padattayaṃ. Tathā hi vakkhati, “yatrāti nipātavāsena anāgatavacanan” ti. **Papañcasaddo** heṭṭhā vutto. **Chinnavaṭumeti** iminā sabbakilesavaṭṭassa akusalakammavaṭṭassa ca chinnattā vipākavaṭṭassa ca upari vakkhamānattā āha- “**vaṭumanti kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccati**” ti. **Nipātavāsena** yatrasaddayogena. **Anāgatavacanananti** idaṃ anāgatavacanasadisattā vuttaṃ. Anāgatatthavācī hi anāgatavacanaṃ, attho cettha atitoti. **Anussarīti** idaṃ anussaritabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ- “na anussarissati” ti saddapayogassa atīta-visayattā. Yadā pana tehi bhikkhūhi yā kathā pavattitā, tato pacchāpi bhagavato tesam buddhānaṃ anussaraṇaṃ hotiyeva.

Khattiyajaccāti-ādikālato paṭṭhāya asamhinnāya khattiyajātiyā uditoditāya. **Brahmajaccāti** brāhmaṇajaccā. **Evaṃgottepi** eseva nayo. **Lokiyalokuttarasīlenāti** pāramitāsambhūtena buddhāveṇikattā anaññasādhāraṇena lokiyena lokuttarena ca sīlena. **Evaṃsīlāti** anavasesasīlānaṃ viṣuṃ paccavekkhaṇakaraṇena evaṃsīlāti anussarissati. Esa nayo sesesu. Yathā vijjābhāgiyā vijjāsampayuttadhammā, evaṃ samādhipakkhā samādhisampayuttadhammāpi sativīriyādayoti āha- “**heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitovā**” ti. Tasmā samādhipakkhadhammavinimutto eva idha vihāro adhippetoti vuttaṃ “**idaṃ hi**” ti-ādi.

Yathā vā aṭṭhasamāpattivipassanāmaggaṃ phalasaṅgahitā lokiyalokuttarā samādhipaññā “evaṃdhammā evaṃpaññā” ti padehi heṭṭhā gahitāpi yathāsakaṃ paṭipakkhato muccanassa pavattivisesaṃ upādāya “evaṃvimuttā” ti ettha puna gahitā, tathā “evaṃdhammā” ti ettha gahitāpi samādhipakkhadhammā dibbrahma-āneñja-ariyavihārasaṅkhātaṃ attano pavattivisesaṃ upādāya, “evaṃvihārī” ti ettha puna gahitāti vuccamāne na koci virodho. Phaladhammānaṃ pavattikālepi (2.0331) kilesānaṃ paṭippassaddhi na taṃ-ānubhāvajātā, atha kho ariyamaggena kilesānaṃ samucchinnattāti āha- “**maggānubhāvena kilesānaṃ paṭipassaddhante uppannattā**” ti. Yo yaṃ pajahati, so pahāyako pahātabbato vimuttoti vuccati viṣaṃsaṭṭhabhāvatoti pahānavibhāgena vuccamāne apahāyakassa nibbānassa kathaṃ vimuttatā? Viṣaṃsaṭṭhābhāvato eva. Tañhi pakatiyāva sabbaso kilesehi viṣaṃsaṭṭhaṃ vinissaṭaṃ suvidūravidūre ṭhitaṃ, tasmāssa tato nissaṭattā nissaraṇaviṃutti nissaraṇapahānanti vuccatīti āha “**nibbānan**” ti-ādi.

199. Ime **tathāgatassa acchariya-abbhutadhammā**, na sāvaka-visayā, mama pana desanā tayā sutā evāti te therasseva bhāraṃ karonto, “**taṃ bhīyosomattāya paṭibhantū**” ti āha. **Sato sampajānoti** ettha kālabhedavasena labbhamānampi sampajānabhāvaṃ anāmasitvā gativibhāgena taṃ dassetuṃ, “**dve sampajāññāni**” ti-ādi vuttaṃ- **aṭṭha vare gaṇhantoti** ettha kathaṃ varaṃ devatā deti, parassa dīyamānañca taṃ kathaṃ parassa samijjatīti? Kammabaleneva. Yadi hi taṃ

kammaṃ katokāsaṃ yassa tadapadesena phalaṃ vipaccati, evaṃ devatāya tassa varamṃ dinnaṃ, itarena ca laddhanti vohāro hotīti. Apica parassa patthitavarāni nāma vipaccamānassa kammassa paccayabhūto payogavisesoti daṭṭhabbaṃ. Tāni vipaccane ekantikānipi appesakkhā devatā- “ayamassa patthanā samijjhi-ssati, no”ti na jānanti, sakko pana paññavā tāni ekaccaṃ jānātiyeva. Tena vuttaṃ- **“sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto”** ti-ādi.

Paṭhamajavanavāreti uppannaṃ sabbapaṭhamajavanavāre. So hi paṭisa-ndhiyā āsannabhāvato avisado hoti, devabhāve nikantivasena uppajjanato na jānāti. **Aññāhi** devatāhi **asādhāraṇajānanaṃ hoti** dutiyajavanavārato paṭṭhāya pavattanato.

Aññepi devāti-ādinā bodhisattassa tattha sampajaññeneva ṭhitabhāvaṃ byatirekamukhena vibhāveti. **Āhārūpacchedena kālaṅkarontīti** idaṃ khiḍḍāpadosikavasena vuttaṃ. Itaresampi dibbabhogehi mucchitataṃ ajjhāpannānaṃ tiṭṭhantānaṃ sampajaññābhāvo hotiyeva. **Kiṃ tathārūpaṃ ārammaṇaṃ** (2.0332) **natthī**ti yathārūpaṃ uḷāraṃ paṇitañca ārammaṇaṃ paṭicca te devā saṃmucchitā āhārūpacchedampi karonti, kiṃ tathārūpaṃ uḷāraṃ paṇitañca ārammaṇaṃ bodhisattassa natthīti bodhisattassa sampajaññānubhāvaṃ vibhāvetuṃ codanaṃ samuṭṭhāpeti? Bodhisatto hi yattha yattha nibbattati, tattha tattha aññe satte dasahi visesehi adhiggaṇhāti, pageva tattha devabhūto, tathāpi “sato sampajāno”ti ayamettha acchariyadhammo vutto.

200. Sampattibhave dīghāyukatā nāma paññābalena hoti, bodhisatto ca mahāpañño, tasmā tattha tattha bhava tena dīghāyukena bhavitabbanti adhippāyena, **“sesattabhāvesu kiṃ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhati”** ti codeti. Itaro **“āma na tiṭṭhati”** ti paṭijānitvā, **“aññadā hi”** ti-ādinā tattha kāraṇamāha. “Idha na bhavissāmī”ti adhimuccanavasena kālakiriyā **adhimuttikālakiriyā**. Pāramidhammānañhi ukkaṃsappattiyā tasmimṃ tasmimṃ attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti, citte viya kammesu ca tesamṃ vasibhāvo, tasmā yatthupapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhenti, vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi ayaṃ mahāsatto imasmimṃyeva kappe nānājātisu aparihīnajjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbatto appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā idha nibbatto. Tenāha- **“ayaṃ kālakiriyā aññesaṃ na hoti”** ti. **Sabbapāramīnaṃ pūritattā**ti iminā payoanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma na hotīti dasseti. Apica carimabhava catumahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya buddhabhūtassa asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhupatti viya ca ito paraṃ mahāpurisassa dibbasampatti-anubhavanaṃ nāma natthīti yāvatāyukaṭṭhānaṃ ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbaṃ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānīti** cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvāti** ettha **amilātaggaṇeneva** tāsamṃ mālānaṃ vaṇṇasampadāpi gandhasampadāpi sobhāsampadāpi dassitāti daṭṭhabbaṃ. Bāhirabbhanta-

rānaṃ (2.0333) rajojallānaṃ lesassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhapabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha “**vatthesupi eseva nayo**”ti. **Neva sītaṃ na uṇhanti** yassa sītassa patikāravasena adhikaṃ seviya-mānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā adhibhavantaṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti. **Tasmiṃ kāleti** yathāvutte maraṇā-sannakāle. **Bindubinduvasenāti** muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā sedā muccanti. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Kesānaṃ palitabhāvo **pāliccaṃ**. **Ādi-saddena** valittacataṃ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti**, na pana khaṇḍiccapāliccādīhīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitāti** anabhirati, sā natthi uparūpari uḷā-ruḷārānameva bhogānaṃ visesato rucijanakānaṃ upatiṭṭhanato.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā “sampati jātā kīdisena puñṇakammaena idha nibbattā”ti cintetvā, “iminā nāma puñṇakammaena idha nibbattā”ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ ekaccaṃ aññampi puñṇaṃ jānanti-yeva mahāpuñṇāti āha- “**ye mahāpuñṇā**”ti-ādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānikanti** na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha- “**tadā hi sattā ussannakilesā honti**”ti. Etthāha- “kasmā sambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesū”ti. Devaloke tāva nuppajjanti brahmaccariyavāsassa anokāsabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesāṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissa-mānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati sammāsambuddhe nādhimuccati na sampasīdati issarakuttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālapavattanato ekaccasassatavādato na parimuccati. “Brahmaloke nuppajjanti”ti etthāpi eseva (2.0334) nayo. Sattānaṃ tādisa-gāhavimocanattañhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva

uppajjanti; na devasugatiyaṃ, manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca opapātikūpapattiyaṃ vuttadosānativattanato. Dhammaveneyyānaṃ atthāya dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ atthāya dhātūnaṃ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti, tasmā na opapātikā honti, carimabhava ca mahābodhisattā, manussabhāvassa pākaṭakaraṇāya dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti. Paripākagatasīlanekkhammapaññādipāramikāpi na abhinikkhamanti, kiṃ vā etāya kāraṇacintāya? Sabbabuddhehi āciṅṇasamāciṅṇā, yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānanti aya-mettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinihāropi manussabhūtānaṃyeva ijjhati, na itaresaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpeyeva uppajjanti, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu- “yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpeyeva uppajjati, tasmā jambudīpeyeva uppajjanti”ti; “tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhamānato”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti- yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvaka-bodhisattānaṃ sāvaka-bodhiyā abhinihāro sāvaka-pāramīnaṃ sambharaṇaṃ paripācanañca buddhakhettabhūte imasmiṃ cakka-vāle jambudīpeyeva ijjhati, na aññattha. Veneyyānaṃ vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvaka-diveneyyavisesāpekkhāya ekasmiṃ jambudīpeyeva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṃ āciṅṇasamāciṅṇoti tesāṃ uttamapurisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññupanissayato aparāparaṃ vattatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha- “**tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattanti dīpaṃ passati**”ti. Iminā nayena desaniyamepi kāraṇaṃ vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. **Rājā me pitā bhavissatīti kulaṃ passi** pituvasena kulassa niddisitabbato (2.0335). **Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānīti passi** tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi, tassā ca tusitabhava dibbasampattipaccanubhavanaṃ.

Tā devatāti dasasahassacakkavāḷadevatā. Kathaṃ pana tā bodhisattassa pūrita-pāramibhāvaṃ bhāvinañca sambuddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato ca dhammadānaṃvibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāḷavāsidevatāsa-nnipāto ahosi.

Cavāmīti pajānāti cuti-āsannajavanehi ñāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. **Cuticittaṃ na jānāti** cuticittakkhaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātañāṇassapi avisayo eva. **Paṭisandhicittepi** eseva nayo. **Āvajjanapariyāyoti** āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṃ dutiyaṃ tatiyañca āvajjitvā nicchīyati, āvajjanasīsenā cettha javanavāro gahito. Tenāha- “**dutiyatatiyacittavāreyeva jānissatī**”ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya maraṇaṃ me āsannanti jānato, “**cutikkhaṇepi cavāmīti pajānāti**”ti vuttaṃ. Paṭisandhiyā pana apubbabhā-

vato **paṭisandhicittam na jānāti**. Nikantiyā uppattito parato **asukasmim ṭhāne mayā paṭisandhi gahitāti pajānāti**, dutiyajavanato paṭṭhāya jānāti vuttovāyamatto. **Tasmim kāleti paṭisandhiggahaṇakāle. Dasasahassī kampaṭīti** ettha kampaṇakāraṇam heṭṭhā vuttameva. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparātāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesam paṭhamamahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇam aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.17; dha. sa. 498; ma. ni. aṭṭha. 3.199) vuttaṃ. **Mahāsivatthero pana** yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatappārā, vivekajjhāsayaṃ pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjupekkhaṇabahulāti pañcamena mahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame divaseti** (2.0336) āsāḷhīpuṇṇamāya. **Idam supinanti** idāni vuccamānākāraṃ supinaṃ. **Nesam deviyoti** mahārājūnaṃ deviyō.

So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatīti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. **Sace agāraṃ ajjhāvasissatī-** Ti-ādi pana devatāviggahena bhāvinamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Gabbhāvakkantiyoti ettha gabbho vuccati mātukucchi, tattha uppatti avakkanti, tāva gabbhāvakkanti, yāva na nikkhamati. **Ṭhitakāva nikkhamanti** dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya.

201. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharīyatīti **okkamati**ti vuttanti āha- “**okkanto hotīti attho**”ti. **Evaṃ hotīti** evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyattā. Tathā ca vuttaṃ- “paṭisandhicittam na jānāti”ti. Dasasahassacakkavāḷapattharaṇena vā **appamaṇo**. Ati-viya samujjalabhāvena **ulāro. Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃso obhāso adhibhavati, na tesam ādhipaccaṃ. Tenāha “**devānan-** ti-ādi.

Rukkhagacchādīnā kenaci na haññatīti **aghā**, abādhā. Tenāha “**niccavivaṭṭā**”ti. **Asaṃvutāti** heṭṭhā upari ca kena ci na pihitā. Tenāha “**heṭṭhāpi appatitṭhā**”ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatitṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā. Cakkuviññāṇam na jāyati** ālo-kassābhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “tena obhāsena aññamaññaṃ sañjānantī”ti vuttaṃ. Jambudīpe ṭhitamajjhānikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamana-vasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamana-vasena, evaṃ sesadīpesupīti āha- “**ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti**”ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva paññāyatīti. **Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi** iminā nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontīti** (2.0337) attano pabhāya obhāsituṃ na abhisambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakappamaṇe ākāse vicaraṇato, “**cakkavāḷapabbatassa vemajjhena caranti**”ti vuttaṃ.

Vāvaṭṭāti khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattivāti** vivaṭṭitvā. **Chijji-**

tvāti mucchāpattiyā t̥hitaṭṭhānato mucchitvā, aṅgapaccaṅgacchedanavasena vā **chijjivā**. **Accantakhāreti** ātapasantāpābhāvena atisitabhāvaṃ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṅghāna-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhārakaṃ kappavināsaka-udakaṃ viya khāraṃ bhavitumarahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya. Tesam vā pāpakammabalena petānaṃ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ **“accantakhāre udake”**ti. **Samantatoti** sabbabhāgato chappakārampi.

202. Catunnaṃ mahārājūnaṃ vasenāti vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmañña.

203. Sabhāvenevā Ti parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā sīlasampannā.

Manussesūti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ- “manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā”ti, bodhisattamātu pana deveṣūpi tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva. Yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattassa mātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anatikkamanīyāti āha- **“pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti”** ti.

Pubbe “kāmaguṇūpasamhitam cittaṃ nuppajjati”ti vuttaṃ, puna “pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāreti”ti vuttaṃ, kathamidam aññaamaññaṃ na virujjhatīti āha **“pubbe”**ti-ādi. **Vatthupaṭikkhepoti** abrahmacariyavatthupaṭisedito. Tenāha **“purisādhippāyavasenā”**ti. **Ārammaṇapaṭilābhoti** rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

204. Kilamathoti khedo. Kāyassa hi garubhāvakaṭhinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. **“Tirokucchigataṃ passati”**ti vuttaṃ, kadā (2.0338) paṭṭhāya passatīti āha- **“kalalādikālaṃ atikkamitvā”**ti-ādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati, tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttenāti** daharena mandena uttānaseyyakena. **Yaṃ taṃ mātūti**-ādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṃ bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. **Puratthābhimukhoti** mātu puratthābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṃ bāhirañca kāraṇaṃ dassetuṃ, **“pubbe katakamman”**ti-ādi vuttaṃ. **Assāti** deviyā. **Vatthunti** kucchiṃ. Phalika-abbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa paṭalabhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattaṃ passati, kimevaṃ bodhisattopi mātaraṃ aññañca purato rūpagataṃ passati, noti āha, **“bodhisatto panā”**ti-ādi. Kasmā pana sati cakkhumhi āloke ca na passatīti āha- **“na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati”**ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tājāsamannāhārassābhāvato.

205. Yathā añña itthiyo vijātapaccayā tādīsena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate na koci rogo uppajjati; kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vuttoyeva. **Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃ hīti**-ādinā tattha kāraṇamaḥa. **Apanetvāti** aggamahesitṭhānato nīharitvā. **Anurakkhituṃ na sakkotīti** sammā gabbhaparihāraṃ nānuyuñjati,

tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthuvisadaṃ hotīti** gabbhāsayo parisuddho hoti. Mātu **majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse** bodhisattassa gabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato, itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasammati.

Sattamāsajāto paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** Ativiya sukhumālatāya. Aṭṭhamāsajāto kāmaṃ sattamāsajātato buddhi-avayavo, ekacce pana cammapadesā (2.0339) buddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na sahani, tena **so na jīvati**. Sattamāsajātassa pana na tāva te jātāti vadanti.

Ṭhitāva hutvāti niddukkhatāya ṭhitā eva hutvā. Dukkassa hi balavabhāvato taṃ dukkhaṃ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti. **Upavijaññāti** upagatavijāyanakālā. **Sakalanagaravāsinoti** kapilavatthuṃ parivāretvā ṭhitesu devadahādīsu chasu nagaresu vasantā.

Devā naṃ paṭhamaṃ paṭiggaṇhantīti lokanāthaṃ mahāpurisaṃ mayameva paṭhamaṃ paṭiggaṇhāmāti sañjātagāravabahumānā attano pītiṃ pavedentā **khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno** ādito paṭiggaṇhanti. **Sūtivesanti** sūtijagganadhātivesaṃ. **Eketi** uttaravihāravāsino. **Macchakkhisadisam** chavivasena.

206. Ajinappaveṇiyā Ti ajinacammehi sibbetvā katapaveṇiyā. **Mahātejoti** mahānubhāvo. **Mahāyaso** Ti mahāparivāro vipulakittighoso ca.

Bhaggavibhaggāti sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā

bhaggā vibhaggā viya ca hutvā. Tena nesam avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvāti** gabbhāsaye yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā. **Udakenāti** gabbhāsayatena udakena **amakkhito nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasessa tatha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvena paṭisa-ndhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ visuddhaṃ paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṃ vāyantaṃ tiṭṭhati. **Udakavattiyoti** udakakkhandhā.

207. Muhuttajātoti muhuttena jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāneti** anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevāti** taṃ ṭhānaṃ upagatāni eva.

Anekasākhanti ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakaṃ. **Sahassamaṇḍalanti** tesam upari patiṭṭhitaṃ anekasahassamaṇḍalahīrakaṃ. **Marūti** devā.

Na (2.0340) **kho panevaṃ daṭṭhabbanti** sattapadavītihārato pageva disāvilo-
nassa katattā. Tenāha “**mahāsatto hī**”ti-ādi. **Ekaṅgaṇānīti** vivaṭabhāvena vihāra-
ṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni ahesuṃ. **Sadisopi natthīti**
tumhākaṃ idaṃ vilokanaṃ visiṭṭhe passituṃ idha tumhehi sadisopi natthi, kuto
uttaritaroti āhaṃsu. **Sabbapaṭhamoti** sabbappadhāno. Padhānapariyāyo hi idha
paṭhamasaddo. Tenāha “**itarānī**”ti-ādi. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā
vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassaneneva. Mahesakkhā-
nañhi devānaṃ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo
paccakkho ahoṣi. Itare pana tesam vacanaṃ sutvā saddahantā anuminantā tathā
āhaṃsu.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesaṃ visesādhiḡamānaṃ pubbanimi-
ttabhūtānīti te niddhāretvā dassento, “**ettha cā**”ti-ādimāha. Tatha **patiṭṭhānaṃ**
catu-iddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam iddhipādavasena lokuttaradhammesu
suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena
gamanassa pubbanimittam. **Sattapadagamaṇaṃ** sattabojjhaṅgādigamaṇassa
pubbanimittam, visuddhachattadhāraṇaṃ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa
pubbanimittam, **pañcarājakakudhabhaṇḍāni** pañcavidhavimuttiguṇaparivāratāya
pubbanimittam, **anāvaṭadisānuvilokanaṃ** anāvaṭaññāṇatāya **pubbanimittam**, “aggo-
hamasmi”ti-ādivacanaṃ **appaṭivattiyadhammacakkapavattanassa pubbanimittam**;
ayamantimā jāṭīti āyatim jāṭiyā abhāvakkittanā **anupādi ...pe... pubbanimittanti**
veditabbam; tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittam abyabhi-
cārīnimittanti daṭṭhabbam. **Na āgatoti** imasmim sutte aññattha ca vakkhamānāya
anupubbiyā anāgatataṃ sandhāya vuttaṃ. **Āharitvāti** tasmim tasmim sutte aṭṭha-
kathāsu ca āgatanayena āharitvā dīpetabbo.

Dasasahasilokadhātu kampīti pana idaṃ satipi idha pāḷiyaṃ āgatatte vakkha-
mānānamacchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampīdisaṃ
daṭṭhabbam. **Tanti baddhā viṇā, cammabaddhā bheriyoti** pañcaṅgikatūriyassa
nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhijjimsūti**
pādesu baddhaṭṭhānesuyeva (2.0341) bhijjimsu. **Vigacchimsūti** vūpasamiṃsu.
Sakatejobhāsītānīti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsītāni ahesuṃ. **Na**
pavattīti na sandī. **Vāto na vāyīti** kharo vāto na vāyi, mudusukho pana sattānaṃ
sukhāvaho vāyi. **Pathavīgatā ahesuṃ** uccaṭṭhāne ṭhātuṃ avisahantā. **Utusampa-**

nnoti anuñhāsītātāsāṅkhātena utunā sampanno. Vāmahattham ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇam **apphoṭanam**. Mukhena usseḷanam saddamuñcanam **seḷanam**. **Ekaddhajamālā ahoṣīti** ettha **iti-saddo ādi-attho**. Tena vicittapupphasugandhapupphavassadevā vassimṣu, sūriye dibbamāne eva tārakā obhāsimṣu, accham vipprasannaṃ udakam pathavito ubbhijji, bilāsayā darisayā tiracchānā āsayato nikkhamimṣu; rāgadosamohāpi tanu bhavimṣu, pathaviyam rajo vūpasami, anittagandho vigacchi, dibbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānam āpāthamagamaṃsu, sattānam cutupapātā nāhesunti imesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yāni mahābhinihārasamaye uppannāni dvattimṣa pubbanimittāni, tāni anavasesāni tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsu evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo, na kevalam sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. **Sabbaññutaññāpaṭilābhassa pubbanimittam** sabbassa ñeyyassa titthakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmimṃyeva ekacakkavāḷe sannipāto, kenaci anussāhitānaṃyeva ekappahārenea sannipatitvā **dhammapaṭiggahaṇassa pubbanimittam**, **paṭhamam devatānam paṭiggahaṇam** dibbavihārapaṭilābhassa, pacchā manussānam paṭiggahaṇam tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato **āneñjavihārapaṭilābhassa pubbanimittam**. Viñānam sayam vajjanam parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittam**. Bherīnam vajjanam cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāvanassa amatadundubhighosanassa pubbanimittam**. **Andubandhanādīnam chedo mānavinibandhachedanassa pubbanimittam**; **supaṭṭanasampāpuṇanam** atthādi anurūpaṃ atthādīsu ñāṇassa bhedādhigamassa **pubbanimittam**.

Nibbānarasenāti kilesānam nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassāti** sāsanaṃ sabbattha ekarasabhāvassa. Vātassa avāyanam kissa pubbanimittanti āha “**dvāsaṭṭhiditṭhigatabhindanassā**” ti. Ākāsādi-appatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānam pahāya (2.03) **sakuṇānam pathavigamanam** tādisaṃ micchāgāham pahāya sattānam **pāṇehi ratanattayasaraṇagamanassa pubbanimittam**. **Devatānam apphoṭanādīhi kīlanam** pamodanuppattiudānassa bhavavantagamanena dhammasabhāvabodhanena ca pamodavibhāvanassa **pubbanimittam**. **Dhammavegavassanassāti** desanāññāvegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittam**. Kāyagatāsativasena laddhājñānam pādakam katvā uppāditamaggaphalasukhānubhavo **kāyagatāsati-amatapaṭilābho**, tassa pana kāyassapi atappakasukhāvahattā **khudāpipāsāpīlanābhāvo** pubbanimittam vutto. **Ariyaddhajamālāmālitāyāti** sadevakassa lokassa ariyamaggabojjhaṅgadhajamālāhi mālitabhāvassa **pubbanimittam**. Yam panettha anuddhaṭam, tam suviññeyyameva.

Etthāti “sapatijāto” ti-ādinā āgate imasmim ṭhāne. **Vissajjitova**, tasmā amhehi idha apubbam vattabbam natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyam gacchantopi mahāsatto ākāsena gacchanto viya mahājanassa upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānam dhammatāti idam **niyatīvādavasena** kathanam. “Pubbe purimajātīsu tādissassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsī” ti idam **pubbekatakammavādavasena** kathanam. Imesaṃ

sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattanaṃ, mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavituṃ samatthena uḷārena puññakammunā nibbattito tena issarena nimmīto nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvātā. Yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ **issaranimmānavādavasena** Kathanaṃ. **Evaṃ taṃ taṃ bahuṃ vatvā** kiṃ imāya pariyāyakathāyāti **avasāne** ujukameva evaṃ **byākāsi**. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃmahānubhāvo ākāsenā maññe gacchatiti parikkappaṇassa vasena **ākāsenā gacchanto viya ahosi**. Sīghataraṃ pana sattapadavītihārena gatattā dissamānarūpopi **mahājanassa adissamāno viya ahosi**. Acelakabhāvo khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa ananucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena **alaṅkārapaṭiyatto viya; soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti** veditabbaṃ; buddhabhāvānucchavikassa (2.0343) bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **buddhena viya ...pe... attamanā ahosi**.

Pākaṭā hutvāti vibhūtā hutvā. Buddhānaṃ ye ye saṅkhāre vavatthapetukāmā, te te uppādakkhaṇepi sabbaso suppaṭivīditā supākaṭā hatthatale āmalakaṃ viya suṭṭhu vibhūtā eva hutvā upaṭṭhahanti. Tenāha “**yathā hi**”ti-ādi. **Anokāsagateti** pariggahassa anokāsakāle pavatte. **Nippadeseti** niravasese. **Okāsappatteti** ṭhānagamanādikāle uppane, te hi sammāsanassa yogyakāle uppattiyā okāsappattāti adhippāyo. **Sattadivasabbhantareti** idaṃ buddhānaṃ pākatikasammāsanavasena vuttaṃ, ākaṅkhantā pana te yadā kadāci uppannaṣaṅkhāre sammāsantiyeva. Sesāṃ suviññeyyameva.

Acchariyabbhutasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Yathā “dvattiṃsā”ti vattabbe dvi-saddassa bā-ādesaṃ katvā **bāttiṃsāti** vuccati, evaṃ ettha bā-kārādesaṃ katvā bākuloti samaññā ahosi, sāyaṃ tassa anvatthasaññāti dassetuṃ, “**tassa hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Sīsaṃ nhāpetvāti** maṅgalatthaṃ mahāgaṅgāya sīsaṃ nhāpetvā. **Nimujjanavasenāti** jaṇṇupamāṇe udake thokaṃyeva nimujjanavasena. **Chaḍḍetvā palātā** maraṇabhayatajjitā. **Pahariyamānā maranti**, na jālena bandhitamattena. **Dārakassa tejenāti** dārakassa puññatejena. **Nīhaṭamattova mato**, tassa maraṇatthaṃ upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa bādho siyā. **Tanti macchaṃ. Sakalamevāti** paripuṇṇāvayavameva.

Na kelāyatīti na mamāyati kismiñci na maññati. Dārakassa puññatejena **piṭṭhito phālentī. Dāraṃ labhatīti** ugghosānavasena bheriṃ carāpetvā. **Pavattiṃ ācikkhi**, attano puttabhāvaṃ kathesi. **Kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā** janānībhāvato. **Macchaṃ gaṇhantāpīti** macchaṃ kiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannaṃ sabbaṃ gaṇhāti nāmāti (2.0344) āha- “**vakkayakanādīni bahi**

katvā gaṇhantā nāma natthī”ti. **Ayampi amātā kātuṃ na sakkā** Sāmikabhāvato. **Dārako ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu** dvinnaṃ puttabhāvato.

Asītimeti jātiyā asītime vasse. Pabbajjāmettena kilesānaṃ asamucchijjanato vītikkamituṃ kāmasaññā uppannapubbāti pucchā pana pucchitabbā. Tenāha-
“evañca kho maṃ, āvuso kassapa, pucchitabban”ti.

210. Niyametvāti taṃ taṃvāre sesavārena niyametvā. **Kammapathabhedakoti** kammapathavisesakaro. Tatha kāmavitakko yathā kāyavacīdvāresu copana-
ppatto kammapathappatto nāma hoti; manodvāre parabhaṇḍassa attano pariṇā-
manavasena pavatta-abhihāsahagato; evaṃ kāmasaññāti, tathā byāpādavihiṃ-
sāvitakkasaññāti **thero**, “**ubhayampetaṃ kammapathabhedakamevā**”ti **āha**.
Kammapathaṃ appattaṃ saññaṃ sandhāya, “saññā uppannamattāvā”ti vucca-
māne vitakkitampi samānaṃ kammapathaṃ appattameva, ubhayassa pana
vasena suttapadaṃ pavattanti therassa adhippāyo.

211. Āyūhanakammanti attanā āyūhitabbakammaṃ. **Lomakiliṭṭhānīti** kiliṭṭhalo-
māni, kiliṭṭhaṃsūnīti attho. Kimevaṃ bhogesu paranimmitabhava vasavattide-
vānaṃ viya sabbaso āyūhanakammena vinā aññassapi pabbajitassa paccaya-
lābho diṭṭhapubbo sutapubboti āha “**anacchariyañcetan**”ti. Kulūpakatherāna-
metaṃ kammaṃ, thero pana kadācipi kulūpako nāhosi.

Gadduhanamattanti goduhanamattakālaṃ. Idha pana sakalo goduhano adhi-
ppetoti dassento, “**gāviṃ ...pe... kālamattampī**”ti āha. **Nibandhīti** nibaddhadā-
tabbaṃ katvā ṭhapesi.

Sakilesapuggalassa aseribhāvakaraṇena raṇena sadisatāya **raṇo**, saṃkilesa.
Aññā udapādīti panāha, tasmā arahattaṃ na paṭiññātanti dasseti. Nanu tathā
vacanaṃ paṭijānanaṃ viya hotīti āha “**apicā**”ti-ādi.

212. Avāpurati (2.0345) dvāraṃ etenāti **avāpuraṇaṃ**. Paṭhamasaṅgahato
pacchā desitattā **dutiyasaṅgahe saṅgitaṃ**. Sesam

suviññeyyameva.

Bākulasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. Phuseyyāti ñāṇaphusanā nāma adhippetā, tasmā **labheyyāti** adhigaccheyya. **Evam paṭipannoti**, “appamatto ātāpī pahitto”ti vuttappakārena paṭipanno. **Ajānanakoṭṭhāseyevāti** avadhāraṇena attani kataṃ dosāropanaṃ nivatteti.

214. Appanā-upacāranti appanañceva upacārañca pāpetvā kathesīti atthaṃ vadanti, appanāsahito pana upacāro appanā-upacāro, taṃ pāpetvā kathesīti attho. Nikkhamatīti nikkhamo, avaggāhakāmato nikkhamanaṃ nikkhamo eva **nekkhammo**, paṭhamajjhānādi. Sati kilesakāme attano upahāraṃ upacāretvā assādetvā paribhuñjati nāmāti āha- “**duvidhepi kāme paribhuñjamāno**”ti. **Duvidhepīti** hīnapaṇītādivasena duvidhe.

215. Kūṭākāranti gāḷhasāṭheyyaṃ appatirūpe ṭhāne khandhagatapātanādi. **Danta-gamananti** dantehi nibbisevanehi gandhabbagatiṃ. **Pattabbaṃ bhūminti** sammā-kiriyaṃ laddhabbasampattiṃ.

216. Byatiharaṇavasena laṅghakaṃ **vilaṅghakaṃ**, aññamaññahatthaggaṇaṃ. Tenāha- “**hatthena hatthaṃ gahetvā**”ti.

217. Gahetuṃ samatthoti gaṇikārahathinīhi upalāpetvā araññahattiṃ vacanavasena gahetuṃ samattho. **Atipassitvā** atitṭhānavasena passitvā. **Etthagadhāti** etasmim araññe nāgavane pavattagedhā. **Sukhāyatīti** sukhaṃ ayati pavatteti, “sukhaṃ haratī”ti vā pāṭho. **Ḍiṇḍimo** ānako. **Nihitasabbavaṅkadosoti** apagatasabbasāṭheyyadoso. **Apanītakasāvoti** apetasārambhakasāvo.

219. Pañcakāmaguṇanissitasīlānanti (2.0346) akusalānaṃ. **Gehassitasīlānanti** vā vaṭṭasannissitasīlānaṃ.

222. Esa nayo sabbatthāti, “majjhimo, daharo”ti āgatesu upamāvāresu, “thero”-ti-ādinā āgatesu upameyyavāresūti pañcasu saṃkilesapakkhiyesu vāresu esa yathāvuttova nayoti veditabbo. Sesam suviññeyyameva.

Dantabhūmisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. Āsañcepi karitvāti, “imināhaṃ brahmacariyena devo vā bhaveyyaṃ deva-ññataro vā, dukkhato vā mucceyyan”ti patthanaṃ katvā cepi caranti, **abhabbā phalassa adhigamāya** taṇhāya brahmacariyassa vidūsitattāti adhippāyo. **Anāsañcepi karitvāti** vuttanayena patthanaṃ akatvā. **Abhabbā phalassa adhigamāya** aniyamitabhāvato. Paṇidhānavasena hi puññaphalaṃ niyataṃ nāma hoti, tada-

bhāvato kataṃ puññaṃ na labhatīti adhippāyo. Tatiyapakkhe ubhayaṭṭhānehi vuttaṃ, catutthapakkho sammāvatāro iti catukoṭiko pañho jālavasena āhaṭo, tatha āsā nāma patthanā, micchāgāhasmiṃ sati na vipaccati, sammāgāhasmiṃ sati vipaccati, ubhayathāpi ubhayāpekkhānāma, yo micchattadhamme purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaphalaṃ samijjhatīti na vattabbaṃ ayoniso brahmacariyassa ciñṇattā; yo pana sammattaṃ purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaṃ brahmacariyaphalaṃ na samijjhatīti na vattabbaṃ yoniso brahmacariyassa ciñṇattā. Tena vuttaṃ- **“āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ carantī”** ti-ādi. Sesam suviññeyyameva.

Bhūmijasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. Upasaṅkamtivā (2.0347) **evamāhaṃsūti** vuttaṃ upasaṅkamanakāraṇaṃ dassento, **“tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosi”** ti āha. **Avirādhitanti** avirajjhanakaṃ. Yadi vā te dhammā nānatthā, yadi vā ekatthā, yaṃ tatha avirajjhanakaṃ, taṃ taṃyeva paṭibhātūti yojanā. **Jhānamevāti** appamāṇajjhānameva, “cetovimuttī”-ti pana vuttattā **cittekaggatāyeva evaṃ vuccatīti** upāsakassa adhippāyo.

231. Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā **“rukhamūlan”** ti vuccatīti evaṃ vuttaṃ **ekarukkhamūlappamāṇaṭṭhānaṃ. Kasiṇani-**
mittenā ottharivāti kasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjanto **tasmim kasiṇa ...pe... viharatīti** vutto. **Ābhogo natthi** jhānakkhaṇe. Kāmaṃ samāpattikkhaṇe ābhogo natthi tato pana pubbe vā siyā so ābhogo, tampi sandhāya mahaggatanti keci. Idāni tāsam cetovimuttīnaṃ satipi kenaci visesena abhede visayādito labbhamāna-bhedam dassetuṃ, **“etthā”** ti-ādi vuttaṃ. **Nimittam na vaḍḍhati** vaḍḍhetabbassa nimittasseva abhāvato. Pathavīkasiṇādīnaṃ viya ākāsabhāvanāya **ugghāṭanaṃ na jāyati. Tāni jhānānīti** brahmavihārajjhānāni. Cuddasavidhena paridamanābhāvato **abhiññānaṃ pādakāni na honti.** Nimittugghāṭasseva abhāvato arūpajjhānānaṃ anadhiṭṭhānatāya **nirodhassa pādakāni na hontīti.** Kammavaṭṭabhāvena kilesavaṭṭavipākavaṭṭānaṃ tiṇṇaṃ vaṭṭānaṃ paccayabhāvo **vaṭṭapādakatā.** Upapajjanava-seneva taṃ taṃ bhavaṃ okkamati etehīti **bhavokkamanāni.** Dutīyanayassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Ughāṭanassa labbhanato arūpajjhānopari samatikkamo hotīti ayameva viseso. **Evanti** yathāvuttana nimittāvaḍḍhananimittavaḍḍhanādippakārena. **Nānatthāti** nānāsabhāvā. **Evanti** appamāṇamahaggatasaddavacaniyatāya **nānābyañjanā.** Kāmañcettha appamāṇasamāpattitopi nīharitvā vakkhamānabhavūpapattikāraṇaṃ dassetuṃ sakkā, aṭṭhakathāyaṃ pana kasiṇajjhānato va nīharitvā yojanā katāti tathā vuttaṃ. Atha vā mahaggatagahaṇenettha appamāṇāti vuttabrahmavihārānampi saṅgaho veditabbo tassā samaññāya ubhaya-sampi sādharmaṇabhāvato.

232. Evaṃ (2.0348) **vuttoti** asatipi tathārūpe ābhoge “parittābhāti pharivā adhi-

muccitvā viharatī”ti vutto. Appamāṇaṃ katvā kasiṇaṃ vaḍḍhentassa kasiṇava-
ḍḍhanavasena bahulīkārasambhavato siyā jhānassa balavataratā, tadabhāve ca
dubbalatā, āciṇṇavasitāya pana paccaṇīkadhammānaṃ sammā aparisodhane
vattabbameva natthīti pañcahākārehi jhānassa appaguṇataṃ dassento, “**suppa-
matte vā**”ti-ādimāha. Jhānassa appānubhāvatāya eva tannimittā pabhāpi appa-
tarā aparisuddhāva hotīti āha- “**vaṇṇo ...pe... saṃkiliṭṭho cā**”ti. Dutīyanayo vutta-
vipariyāyena veditabbo. Tatthāpi kasiṇassa parittabhāvena vaṇṇassa parittatā,
parittārammaṇāya anurūpatāya vā nimittaṃ pabhāmaṇḍalakampi parittameva
siyāti adhippāyo. **Vipulaparikkammanti** vipulabhāvena parikkammaṃ. Sesamaṃ tatiya-
catutthanayesu vattabbaṃ paṭhamadutīyanayesu vuttasadisameva.

Vaṇṇanānattanti yadi pītaṃ yadi lohitaṃ yadi vā odātanti sarīravaṇṇanānattaṃ.
Ābhānānattanti parittavipulatāvasena pabhāya nānattaṃ. **Accinānattanti** tejodhā-
tussa dīghādivasena vemattatā. **Abhinivisanti** abhirativasena nivisanti nisīdanti
tiṭṭhanti. Tenāha “**vasanti**”ti.

234. Ābhanti dibbantīti **ābhāti** āha “**ābhāsampannā**”ti. **Tadaṅgenāti** vā tassā
parittatāya appamāṇatāya ca ābhākāraṇaṃ, taṃ pana atthato bhavūpapattikāra-
ṇamevāti āha- “**tassā bhavūpapattiyā aṅgenā**”ti. **Kāyālasiyabhāvo** tandī-ādīnaṃ
hetubhūtā kāyassa vitthāyitatā.

235. **Pāramiyoti** mahāsāvakaṃvattanikā sāvakaṃpāramiyo pūrento. **Brahmaloke**
brahmattabhāve, brahmaloke vā uppattiṃ paṭilabhi, **vuttampi cetamaṃ** theragā-
thāsu. **Avokiṇṇanti** aññehi asammisanti attho. **Pubbe sañcaritanti** atitabhavesu
jātivasena sañcaraṇaṃ mama, sañcaritanti taṃ mamassāti attho. Sesamaṃ suviññe-
yameva.

Anuruddhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Tasmāti** (2.0349) atthakāmattā evamāha, na bhagavato vacanaṃ anādi-
yanto. Ye pana tadā satthuvacanaṃ na gaṇhiṃsu, te kiñci avatvā tuṇhībhūtā
maṅkubhūtā aṭṭhaṃsu, tasmā ubhayesampi satthari agāravapaṭipatti nāhosi.

Yenapi janena na diṭṭho Ti yena ubhayajanena aññavihitatāya kuḍḍakavāṭādi-a-
ntarikatāya vā na diṭṭho. **Damanatthanti** tehi upāsakehi nimmadabhāvaṃ āpādi-
tānaṃ tesamaṃ bhikkhūnaṃ damanatthaṃ. **Ṭhapayimsūti** yo imesamaṃ bhikkhūnaṃ
deti, tassa sataṃ daṇḍoti, saḥassanti ca vadanti.

237. Vaggabhāveneva (sārattha. ṭī. mahāvaggo 3.464) nānāsaddo assāti **puthu-
saddo**. **Samajanoti** bhaṇḍane samajjhāsayo jano. Bālalakkhaṇe ṭhitopi “ahaṃ
bālo”ti na maññati. Bhiyyo cāti attano bālabhāvassa ajānanatopi bhiyyo ca
bhaṇḍanassa upari phoṭo viya saṅghabhedassa attano kāraṇabhāvampi uppajja-
mānaṃ **na maññi** naññāsi.

Kalahavasena pavattavācāyeva gocaro etesanti **vācāgocarā** hutvā. **Mukhāyā-**

manti vivādasena mukhaṃ āyamevā bhāṇino. **Na taṃ jānantīti** taṃ kalahaṃ na jānanti. Kalahaṃ karonto ca taṃ na jānanto nāma natthi. Yathā pana na jānanti, taṃ dassetuṃ āha- “**evaṃ sādīnavo ayan**”ti. Ayaṃ kalaho nāma attano pare-saṅca atthajāpanato anathuppādanato diṭṭheva dhamme samparāye ca **sādīnavo**, sadosoti attho.

Upanayhantīti upanāhavasena anubandhanti. **Porāṇoti** purimehi buddhādīhi āciṅṅasamāciṅṅatāya purātano.

Na jānantīti aniccasaṅgamaṃ na paccupaṭṭhāpentī.

Tathā pavattaverānanti atṭhichinnādibhāvaṃ nissāya upanayavasena cirakālaṃ pavattaverānaṃ.

Bālasahāyatāya (2.0350) ime bhikkhū kalahapasutā, paṇḍitasahāyānaṃ pana idaṃ na siyāti **paṇḍitasahāyassa bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ** vuttā. Sīhabyagghādike **pākaṭaparissaye** rāgadosādike **paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā**.

Mātaṅgo araṅge **mātaṅgaraṅgeti** saralopena sandhi. Mātaṅgasaddeneva hatthibhāvassa vuttattā nāgavacanaṃ tassa mahattavibhāvanatthanti āha- “**nāgoti mahantādhivacanametā**”ti. Mahantapariyāyopi hi nāga-saddo hoti “evaṃ nāgassa nāgena, īsānantassa hatthino”ti-ādīsu (udā. 25; mahāva. 467).

238. Kirasaddo anussavasūcanattho nipāto. Tena ayamettha sutiparamparāti dasseti. Bhagavatā hi so ādīnavo pageva pariṅgāto, na tena satthā nibbiṅgo hoti; tasmīṃ pana antovasse keci buddhaveneyyā nāhesuṃ; tena aṅgātha gamanaṃ tesu bhikkhūnaṃ damanupāyoti pālīyeyyakaṃ uddissa gacchanto ekavīhāriṃ āyasmantaṃ bhaguṃ, samaggavāsaṃ vasante ca anuruddhattherādike sampa-haṃsetuṃ anuruddhattherassa ca. Imaṃ upakkilesovādaṃ dātuṃ tattha gato, tasmā **kalahakārake kirassāti** etthāpi **kirasaddaggaṇe** eseva nayo. **Vuttanaya-meva** gosīṅgasālasutte (ma. ni. 1.325 ādayo).

241. “Yathā kathaṃ panā”ti vuttapucchānaṃ pacchimabhāvato “**atthi pana voti pacchimapucchāyā**”ti vuttaṃ, na puna “atthi pana vo”ti pavattanassa pucchānassa atthibhāvato. **So pana** lokuttaradhammo. **Therānanti** anuruddhattherādīnaṃ natthi. **Parikammobhāsaṃ pucchatīti** dibbacakkhuñāṇe katādhikārattā tassa uppādanatthaṃ parikammobhāsaṃ pucchati. **Parikammobhāsanti** parikammasamādhinibbattaṃ obhāsaṃ, upacārajjhānasañjanitaṃ obhāsanti attho. Catutthajjhānalābhī hi dibbacakkhuparikammattaṃ obhāsakasiṇaṃ bhāvetvā upacāre ṭhapito samādhi parikammasamādhi, tattha obhāso parikammobhāsoti vutto. Taṃ sandhāyāha- “**obhāsañceva sañjānāmāti parikammobhāsaṃ sañjānāmā**”ti. Yattake hi ṭhāne dibbacakkhunā rūpagataṃ daṭṭhukāmo, tattakaṃ ṭhānaṃ obhāsakasiṇaṃ pharitvā ṭhito. Taṃ (2.0351) obhāsaṃ tattha ca rūpagataṃ dibbacakkhuñāṇena passati, therā ca tathā paṭipajjimsu. Tena vuttaṃ- “**obhāsañceva sañjānāma dassanañca rūpānan**”ti. Yasmā pana tesaṃ rūpagataṃ passantānaṃ parikammavāro atikkami, tato obhāso antaradhāyi, tasmim̐ antarahite rūpagatampi na paññāyati. Parikammanti hi yathāvuttakasiṇārammaṇaṃ upacārajjhānaṃ, rūpagataṃ passantānaṃ kasiṇobhāsavasena rūpagatadassanaṃ, kasiṇobhāso ca parikammavasenāti tadubhayampi parikammassa appavattiyā nāhosi, tayidaṃ kāraṇaṃ ādikammikabhāvato therā na maññimsu, tasmā vuttaṃ “**nappaṭivijjhāmā**”ti.

Nimittaṃ paṭivijjhitaḥanti kāraṇaṃ paccakkhato dassetvā suvisuddhadibbacakkhuñāṇe therāṃ paṭiṭṭhāpetukāmo satthā vadati. **Kiṃ na āḷulessantīti** kiṃ na byāmoheṣṣanti, byāmoheṣṣanti evāti attho. **Vicikicchā udapādīti** dibbacakkhuno yathā-upaṭṭhitesu rūpagatesu apubbatāya, “idaṃ nu kho rūpagataṃ kiṃ, idaṃ nu kho kin”ti maggena asamucchinnattā vicikicchā saṃsayo uppajji. **Samādhi cavīti** vicikicchāya uppannattā parikammasamādhi vigacchi. Tato eva hi parikammobhāso pi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṃ na passi. **Na manasi karissāmīti** manasikāravasena me rūpāni upaṭṭhahimsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṅhī ahosi taṃ pana tuṅhībhāvappattim̐ sandhāyāha “**amanasikāro udapādī**”ti.

Tathābhūtassa amanasikārassa abhāvaṃ āgamma **uppilaṃ udapādī. Vīriyaṃ gāḷhaṃ paggaḥanti** thinamiddhachambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ accāradhaviṛiyaṃ ahosi, tena citte samādhidūsikā gehassitā balavapīti uppannā. Tenāha “**uppilaṃ uppannan**”ti. **Tatoti** sithilaviṛiyattā. **Patameyyāti** ativiya khinnaṃ bhavēyya. Taṃ mamāti patthanā-abhibhavanīyamanasīsena jappetīti **abhijappā**, taṅhā. Nānattā nānāsabhāvā saññā **nānattasaññā**. Ativiya upari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ **atinijjhāyitattaṃ**.

243. **Parikammobhāsamevāti** parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsameva. **Na ca rūpāni passāmīti** obhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Visayarūpamevāti** tena pharitvā ṭhitaṭṭhāneva dibbacakkhuno visaya-bhūtaṃ rūpagatameva manasi karomi.

Kasiṇarūpānaṃ (2.0352) vasenettha obhāsassa parittatāti āha “**parittaṭṭhāne obhāsan**”ti. **Parittāni rūpānīti** katipayāni, sā ca nesaṃ parittatā ṭhānavasenevāti

āha “**parittakaṭṭhāne rūpānī**” ti. “Appamāṇañcevā” ti-ādinā vutto **dutiyavāro**. Obhā-saparittataṃ sandhāya parikkammamādhī “paritto” ti vutto tasseva obhāsassa appamāṇatāya appamāṇasamādhīti vacanato. **Tasmiṃ samayeti** tasmiṃ parittasamādhīno uppannasamaye. **Dibbacakkhupi parittakaṃ hoti** parittarūpagatadassanato.

245. Dukatikkajjhānasamādhinti catukkanaye dukajjhānasamādhīṃ, pañcakanaye tikajjhānasamādhīti yojanā. **Dukajjhānasamādhinti** catukkanaye tatiyacatuttavasena dukajjhānasamādhīṃ, pañcakanaye catuttapañcamavasena dukajjhānasamādhīṃ. **Tikacattukajjhānasamādhinti** catukkanaye tikajjhānasamādhīṃ, pañcakanaye cattukajjhānasamādhīti yojanā.

Tividhanti sappītikavasena tippakāraṃ samādhīṃ. **Tadantogadhāti** sappītikādisabhāvā. Kāmaṃ bhagavā purimayāme pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, pacchima-yāme dibbacakkhuñāṇaṃ nibbattentopi imāni ñāṇāni bhāvesiyeva. Vipassanāpā-dakāni pana ñāṇāni sandhāya, “**pacchima-yāme**” ti vuttaṃ, tenāha “**bhagavato hī**” ti-ādi. **Pañcamajjhānassāti** pañcamajjhānikassa vasena paṭhamajjhāniko **maggo natthi**. **Soti** pañcakanayo bhagavato lokiyo ahoṣi. **Etanti** etaṃ, “savitakkampi savi-cāraṃ samādhīṃ bhāvemī” ti-ādivacanaṃ. **Lokiyalokuttaramissakaṃ sandhāya vuttaṃ**, na “lokiyaṃ vā lokuttarameva vā” ti. Sesam suviññeyyamevāti.

Upakkilesasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. Etehīti ducintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa karaṇatthataṃ māha. **Tānevāti** lakkhaṇāni eva. **Tassāti** bālassa. “Ayaṃ bālo” ti nimīyati sañcānīyati etehīti **bālanimittāni**. **Apadānaṃ** vuccati vikhyātaṃ kammaṃ. **Ducintitādīni** ca bāle vikhyātāni, avadhāraṇabhāve vā, tasmā bālassa apadānānīti **bālāpadānāni**. Abhijjhādīhi duṭṭhaṃ dūsitaṃ cintetīti **ducintitacintī**. Lobhādīhi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsati **dubbhāsitaḥāsī**. Tesam tesameva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ pāṇātipātādiṃ karotīti **dukkāṭakammakārī**. Tenāha “**cintayanto**” ti-ādi. Tāni upani-ssāya jātanti tajaṃ. Tato eva tesam sārappaṃ anurūpanti **tassārappaṃ**. Tenāha “**tajjāṭikan**” ti-ādi. **Kacchamānāyāti** kathiyamānāya.

248. Yasmā sattānaṃ yathūpacitāni kammāni katokāsāni tadupaṭṭhāpitāni kammanimittagatinimittāni maraṇassa āsanna-kāle cittassa āpāthaṃ āgacchāntāni, tadā olambantāni viya abhibhavantāni viya ajjhottharantāni viya upaṭṭhāhanti, tasmā vuttaṃ- “**olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhāhanti**” ti. Upaṭṭhānākāro eva tadā cittassa gocarabhāvaṃ gacchatīti āha- “**tasmiṃ upaṭṭhānākāre āpāthagate**” ti.

249. Na sakkāti na vadatīti etena dvepi paṭisedhā pakati-atthāti ayamatto vutto hoti. **Na sukarāti** pana iminā dukkarabhāvo dīpito, dukkaraṇca tāva upāyena sakkā kātunti dassento āha- “**na sukaraṃ panā**” ti-ādi. **Tenāti** vinivijjhītvā gama-

nena aññamaññaṃ saṃvijjanena. **Assāti** corassa. **Ito uttaripīti** majjhanhikasa-mayaṃ sāyanhasamayañca sattisatena.

250. Saṅkhampi na upetīti iminā saṅkhātabbamattaṃ natthīti dīpitaṃ hotīti āha-
“gaṇanāmatampī na gacchatī”ti. **Upanikkhepanamattampīti** etthāpi eseva nayo. **Kalabhāganti** kalānaṃ saṅgaṇanakoṭṭhāsaṃ. Tenāha “**satimaṃ kalan**”ti-ādi. **Oloki-
tamattampīti** upanikkhepanavasena olokanamattakampi. **Taṃ kammakāraṇanti**
taṃ pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ catunnampi passānaṃ vasena samparivattetvā karontiyeva, pāḷiyaṃ pana ekapassavasena āgatā. **Gehassāti** mahato gehassa. **Sabbatoti** sabbāvayavato. **Sampajjalite** ekajālībhūte. **Supakkuthitāyāti** suṭṭhu nipakkāya.

Vibhattoti tattha nibbattakasattānaṃ sādharmaṇakammunā vibhatto viya nibbatto. Ayopākārena parito atto gahitoti **ayopākārapariyatto** parikkhitto.

Yamakagoḷakāti (2.0354) dāraṇānaṃ kīḷanayugaḷā. **Evampi dukkhoti** yathāvut-ta-ussadanirayavasena sota-ghāna-jivhā-kāya-mano-gocaratāvasena iminā ākārena dukkhoti.

251. Dantehi ullehivāti uttaradantehi añchitvā. Rasavasena atitto assādo **rasādo**. Tenāha “**rasagedhena paribhuttaraso**”ti.

252. Durūpoti virūpo. **Duddasoti** teneva virūpabhāvena aniṭṭhadassano. **Laku-
ṇṭhakoti** rasso. **Paviṭṭhagīvoti** khandhantaraṃ anupaviṭṭhagīvo. **Mahodaroti** vipula-
kucchi. Yebhuyyena hi lakuṇṭakā sattā rassagīvā puthulakucchikāva hontīti tathā vuttaṃ. Kāṇo nāma cakkhuvikaloti vuttaṃ- “**ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā**”ti. **Kuṇṭi** hatthavikaloti vuccatīti āha- “**ekahatthakuṇi vā ubhayahatthakuṇi vā**”ti. Vātādinā upahatakāyapakkho idha pakkhahatoti adhippeto, na pakkhihatoti āha- “**pakkhahatoti pīṭhasappi**”ti. **Dukkhanupabandhadassanathanti** aparāparajātīsu vipākadukkhasa anupabandhavasena pavattidassanatham.

Kalīyati khalīyati appahīyati sāsanaṃ etenāti **kali**, jutaparājayo. So eva gahasa-disatāya “**kaliggaho**”ti vutto. **Adhibandhanti** kuṭumbassa adhiputthassa mūlabhū-tassa attano bandhitabbataṃ. Tenāha “**attanāpi bandhaṃ nigaccheyyā**”ti. Bāla-bhūmiyā bālabhāvassa matthakappatti nirayagāmikammakāritāti “**niraye nibbattati**”-
cceva vuttaṃ. Taggahaṇeneva pana tato mudumudutarādikammavasena sesāpā-yesu aparāparanibbattādibālabhūmi vibhāvitā hotīti.

253. Vuttānusārenāti “bālo ayan”ti-ādinā vuttassa atthavacanassa “paṇḍito aya-n”ti etehi lakkhīyatīti-ādinā anusārena. **Manosucaritādīnaṃ vasenāti** cinto anabhijjhā-abyāpāda-sammādasanaṃ sucintitameva cintetīti-ādinā manosucari-tānaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. Uposathaṃ (2.0355) (dī. ni. ṭī. 2.243) vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhittabbasīlaṃ, samādānavasena taṃ etassa atthīti **uposathiko**, tassa. Tenāha “**samādinna-uposathaṅgassā**”ti. **Tadāti** tasmim kāle, yasmim pana kāle cakkavattibhāvasaṃvattaniya-dāna-sīlādi-puññasambhārasa-

mudāgamasampanno pūritacakkavattivatto kādīpadesavisesapaccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasampattiyā ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmim̐ kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisuttamo yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo hutvā muddhāvasitto visuddhasilo anuposathaṃ satasahsavissajjanādinā sammāpaṭipattiṃ paṭipajjati, na yadā cakkaratanaṃ uppajjati, tadā eva. Tenāha- “**pāto ...pe... dhammatā**” ti. (tattha **damo** indriyasamvaro, **saṃyamo** Sīlasamvaro.)

Vuttappakārapuññakamma paccayanti cakkavattibhāvāvahadānadamasamya-
mādipuññakammahetukaṃ. **Nilamaṇisaṅghāṭasadisanti** indanīlamaṇisañcayasa-
mānaṃ. **Dibbānubhāvayuttattā**ti dassanīyatā manuññaghosatā ākāsaḡamitā obhā-
savissajjanā appaṭighātataṃ rañño icchitatthanipphattikāraṇatāti evamādīhi dibbasa-
disēhi ānubhāvehi samannāgatattā. **Sabbehi ākārehi**ti sabbehi sundarehi ākārehi.
Paripūranti paripuṇṇaṃ. Sā cassa pāripūri idāneva vitthārīyati.

Panāḡiti chiddaṃ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. **Nābhi-
panāḡi parikkhepapaṭṭesū**ti nābhiparikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panāḡiparikkhepa-
paṭṭe ca. **Suvibhattāvā**ti aññamaññaṃ asaṃkiṇṇattā suṭṭhu vibhattā.

Paricchedalekhantaresu maṇikā suvibhattā hutvā paññāyantīti vadanti.

Paricchedalekhādīnīti ādi-saddena mālākammādiṃ saṅgaṇhāti. Surattā Ti-ādīsu **suratta**ggahaṇena mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, **suddh**aggahaṇena saṃkiliṭṭhataṃ, **siniddh**aggahaṇena lūkhataṃ. Kāmaṃ tassa cakkaratanassa nemimaṇḍalaṃ asandhikaṃva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalaṃ pavāḷavaṇṇova (2.0356) na sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttesu ṭhānesu rattajambunadaparikkhataṃ ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ “**sandhīsu panassā**” ti-ādi.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. **Dasannaṃ dasannaṃ arānamantareti** dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antarasamīpe padese. **Chiddamaṇḍalacittoti** maṇḍalasaṅṭhānachiddavicitto. **Sukulalasaṃannāhatassā**Ti suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggūti** manorama **rajanīyoti** suṇantānaṃ rāguppādako. **Kamanīyoti** kanto. **Samosaritakusumadāmāti** olambitasugandhakusumadāmā. **Nemiparikkhepassāti** nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnaṃ passānaṃ vasena “**dvinnampi nābhipanāḷinan**” ti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehīti** yehi dvīhi sīhamukhehi. Puna **yehīti** muttākalāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṃ avahitāni kurumānaṃ. Cando purato, cakkaratanāṃ pacchāti evaṃ **pubbāpariyena** pubbāparabhāgena.

Ante purassāti anurādhapure rañño antepurassa **uttarasīhapañjara-āsanne** Tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. **Sukhena sakkāti** kiñci anāruhitvā sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā sukhena sakkā hoti pūjetuṃ.

Nānāvīrāgaratanappabhāsamujjalanti nānāvīdhacittavaṇṇaratanobhāsapabhāssaṃ. **Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatteti.** Āgantvā ṭhitatṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Sannivesakkhamoti khandhavārasannivesayogyo. **Sulabhāhārūpakaraṇoti** sukheneva laddhabbadhaññagorasadārutiṇḍadibhojanasādhanō. **Paracakkanti** parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgatanandanoti āgato hutvā nandijanano. Āgataṃ vā āgamaṃ, tena nandaṭīti **āgatanandano.** Gamaṇena socetīti **gamanasocano.** **Upakappethā**Ti uparūpari kappetha saṃvidahatha, upanethāti (2.0357) attho. **Upaparikkhitvāti** hetutopi sabhāvatoṇi phalatoṇi diṭṭhadhammikasaṃparāyika-ādīnavatoṇi vīmaṃsitvā.

Vibhāventi paññāya atthaṃ vibhūtaṃ karontīti **vibhāvino**, paññavanto. **Anuyantā**Ti anuvattakā. **Ogacchamānanti** osīdantaṃ. **Yojanamattanti** vitthārato yojanamattaṃ padesaṃ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṃ ogacchati. Tenāha “**mahāsamuddatalan**” ti-ādi. **Ante cakkaratanāṃ** udakena senāya anajjhoṭṭharaṇatthaṃ.

257. Puratthimo samuddo pariyaṇto assāti **puratthimasamuddapariyaṇto**, puratthimasamuddaṃ pariyaṇtaṃ katvā. **Cāturantāyāti** cātusamuddantāya pubbavidehādicatukoṭṭhāsantāya.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. Haricandanādīhīti ādi-saddena catujjātiyagandhādiṃ saṅgaṇhāti. Āga-
manam cintethāti vadanti cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Bhūmiphusana-
kehi vāladhi, varaṅgam hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti sattahi avayavehi
ṭhitattā **sattapatiṭṭho**. Itaresam amaccādīnam cintayantānam **na āgacchati**. **Apane-
tvāti** attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthino na
sahanti.

Assaratanavaṇṇanā

Sindhavakulatoti sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

Sakaṭanābhisamappamāṇanti pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappa-
māṇam. Ubhosu antesūti heṭṭhā upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantatoti**
dvinnam kaṇcanapadumānam kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvāti** suvi-
suddhe muttāmāye jālake patiṭṭhapetvā.

Itthiratanavaṇṇanā

“Itthiratanam (2.0358) pātubhavati” ti vatvā assa pātubhavanākāram dassetum,
“maddarājakulato vā” ti-ādi vuttam. Maddaraṭṭham kira abhirūpānam itthīnam
uppattiṭṭhānam. **Sanṭhānapāripūriyāti** hatthapādādisarīravayavānam susaṅghita-
tāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpanti** sarīram. **Dassanī-
yāti** surūpabhāvena passitabbayuttā. **Somanassavasena cittam pasādeti** yoniso
cintentānam kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattāti** kāraṇavacanena
yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evam dassanīyatāya pāsādika-
tāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato
vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassa-
nīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evam sarīrasampattivāsena abhirūpatādike
dassetvā idāni sarīre dosābhāvavasenapi te dassetum, “**abhirūpā vā**” ti-ādi vuttam.
Tattha yathā pamāṇayuttā, evam ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatā-
dayo. Evam manussānam dibbarūpatāsampattipīti “**appattā dibbavaṇṇan**” ti vuttam.
Kāyavipattiyāti sarīradosassa. **Abhāvoti** accantameva dūrībhāvo.

Satavihatassāti satakkhattum vihatassa. **Satavihatassāti** ca idaṃ kappāsapicu-
vasena vuttam, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṅkumatagaraturukkhaya-
vanapupphāni **catujjāti**. Tamālatagaraturukkhayavanapupphānīti apare.

Aggidaddhā viyāti āsanagatena agginā daddhā viya. **Paṭhamamevāti** aññaki-
ccato paṭhamameva, dassanasamakālamevāti attho. Tam tam attanā rañño kāta-
bbakiccaṃ kiṃ karomīti pucchitabbatāya kiṃ karaṇanti paṭissāvetīti **kiṅkārappaṭissā-
vinī**.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭhajātiko, itthiratanassa pana tam natthīti

dassetuṃ, “svāssā”ti-ādi vuttaṃ. **Guṇāti** rūpaṅṇā ceva ācāraṅṇā ca. **Purimakammānubhāvenāti** tassā purimakammānubhāvena. Itthiratanassa tabbhāvasaṃvattaniyapurimakammassa ānubhāvena, cakkavattinopi parivārasaṃvattaniyaṃ puññakammaṃ tādisassa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha “**cakkavattino puññaṃ upanissāyā**”ti. Etena sesaratanesupi (2.0359) tesam viśesānaṃ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbaṃ. Pubbe ekadesavasena labbhamāna-pāripūrī rañño **cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā**.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Pakatiyāvāti sabhāveneva, cakkaratanapātubhāvato pubbepi.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Nissāyāti upanissāya.

260. Kaṭaggaho vuccati jayaggaho sakānaṃ paṇānaṃ kaṭabhāvena atthasiddhivasena saṅgaṇhananti katvā. Tenāha “**jayaggāhenā**”ti. **Ekappahārenevāti** ekappayogeneva sataśassāni adhigaccheyyāti yojanā. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. Dve agārāti-ādīti ādi-saddena “sadvārā ...pe... anuvicarantepī”ti eta-matthaṃ saṅgaṇhāti. Ettakameva hi assapurāsutte (ma. ni. 1.432; ma. ni. aṭṭha. 1. 432) vitthāritaṃ veditabbaṃ. “Dibbena cakkhunā”ti-ādi pana visuddhimagge (visuddhi. 2.397) tathā vitthāritampi suttasaṃvaṇṇanā hotīti katvā, “**assapurāsutte vitthāritamevā**”ti vuttaṃ.

262. Nirayato paṭṭhāya desanaṃ devalokena osāpetīti saṃkilesadhammehi saṃvejetvā vodānadhammehi niṭṭhāpento. Dutiyam pana vuttavipariyāyena veditabbaṃ, tadidaṃ veneyyajjhāsayaṃvisiṭṭhanti daṭṭhabbaṃ. Idāni saṅkhipitvā vuttamatthaṃ vivarituṃ, “**sace**”ti-ādi vuttaṃ. **Soti bhagavā**.

Ekacce (2.0360) **therā**Ti (kathā. anuṭī. 866-868; a. ni. ṭī. 2.3.36) andhakādike, viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pārenti tato niggantumappadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Nerayikānaṃ narakadukkhena pariyaṇaddhāya alaṃ samatthāti vā **nirayapālā**. **Tanti** “natthi nirayapālā”tivacanaṃ. **Paṭisedhitamevāti** “atthi niraye nirayapālā, atthi ca kāraṇikā”ti-ādinā nayena **abhidhamme** (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyuṃ, kammakāraṇāpi na bhavēyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādi. Etthāha- “kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā”ti.

Kiñcetta- yadi tāva nerayikā, ime nirayasamvattaniyena kammunā nibbattāti sayampi nirayadukkhaṃ anubhaveyyuṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ yātanāya asamatthā siyuṃ, “ime nerayikā, ime nirayapālā”ti vavatthānañca na siyā, ye ca ye yātentī, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyuṃ. Atha anerayikā, nesaṃ tattha kathaṃ sambhavoti vuccate- anerayikā nirayapālā anirayagatisamvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisamvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino-

“Kodhanā kurūrakammantā, pāpābhirucino sadā;

dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā”ti. (kathā. anuṭṭi. 866-868; a.

ni. ṭī. 2.3.36);

Tattha yadeke vadanti “yātanādukkhaṃ paṭisaṃvedeyyuṃ, atha vā añña- maññaṃ yāteyyun”ti-ādi, tayidaṃ asāraṃ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā kathaṃ dāhadukkhaṃ nānubhavan- tīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmogallānā- dayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkhe- na bādhiyanti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Iddhivisayassa (2.0361) acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavi- pākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā. Yathā nirayadu- kkhe- na abādhitā eva hutvā nerayike yātentī, na cettakena bāhiravisayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṃ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi eka- ccassa dvārassa purisassa ca iṭṭhaṃ ekaccassa aniṭṭhaṃ, ekaccassa ca aniṭṭhaṃ ekaccassa iṭṭhaṃ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti- “natthi kammavasena tejasā parūpatāpanan”ti-ādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti- “anerayikānaṃ nesaṃ kathaṃ tattha sambhavo”ti niraye nerayikānaṃ yātanāsabbhāvato. Nera- yikasattayātanāyogyañhi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikantivina- mitaṃ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca

nerayikehi adhikatarabalārohāpariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratarapa-yogā ca honti. Eteneva tatha nerayikānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbatti saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Kathaṃ aññagatikehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti- “asattasabhāvā eva nirayapālā nirayasunakhā-dayo cā”ti tampi tesāṃ matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādisī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca satta-kiccaṃ sādheṇī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pāṇīyanivāraṇānaṃ daṇḍādihatthapurisā-nampi sabbhāve, asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthi. Supinopaghātopi atthi, kiccasamatthātā pana appamaṇaṃ dassanādimmattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādīnā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddha-parihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyya-bhāvato ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipākato nirayapālāti asiddhametaṃ, vuttanayena pana pālito ca tesāṃ sattabhāvo eva siddhoti. Sakkā hi vattum, “sattasaṅkhātā nirayapālāsāññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpa-ghātī atthi kiccasabbhāvato oḷāhārādirakkhasasantati (2.0362) viyā”ti. Abhisandhi-pubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipitum tathā tathā abhisandhiyā yātanato, tato eva na saṅghātapabbatādīhi anekantikātā. Ye pana vadanti- “bhūtavisesā eva ete vaṇṇasaṅghānādivisesavanto bheravākārā ‘narakapālā’ti samaññaṃ labhanti”ti. Tadasiddhaṃ ujukameva pāḷiyaṃ,- “atthi nirayesu nirayapālā”ti (kathā. 866) vādassa paṭiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesāṃ bhūtamattatā asiddhāva sabbaso rūpadhammānaṃ atthi bhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭha-tesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnasammohavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā, evaṃ, “attheva niraye nirayapālā”ti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesāṃ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato rañño. Tenāha- “**yamarājā nāma vemānikapetarājā**”ti. **Kammavipākanti** akusalakammavipākaṃ. **Vemānikape-tāti** kaṇhasukkavasena missakakammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tathā hi te maggaphalabhāginopi honti, pavat-tiyaṃ pana kammānurūpaṃ kadāci puññaphalaṃ, kadāci apuññaphalaṃ pacca-nubhavanti. Yesāṃ pana ariyamaggo uppajjati, tesāṃ maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjati daṭṭhabbaṃ. Apuññaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti. Manussattabhāve ṭhitānaṃ mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājāti** ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyamitadhammavase-neva veditabbo. **Dvāresūti** avīcimahānarakassa catūsu dvāresu.

Jātidhammoti kammakilesavasena jātipakatiko. Tenāha “**jātisabhāvo**”ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadācīpi vigacchatīti āha “**aparimutto**

jātiyā” ti-ādi.

263. Idāni (2.0363) jātiyā devadūtabhāvaṃ niddhāretvā dassetuṃ, “**daharakumāro**” ti-ādi vuttaṃ. **Atthato evaṃ vadati nāmāti** vācāya avadantopi atthāpattito evaṃ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Evaṃ tumhākampi jāti āgamissatīti** evaṃ saṃkiliṭṭhahajeguccha-asamatthadaharāvattā jāti tumhākaṃ āgamissati. Kāmañcāyaṃ āgatā eva, sā pana atītānāgatāya uparipi āgamanāya payogo icchitabbo, anāgatāya na icchitabboti āha “**jāti āgamissatīti**” ti. Tenevāha- “**iti tassā ...pe... karoṭhā**” ti. **Tenāti** tena kāraṇena viññūnaṃ vedavatthubhāvenāti attho.

Ūrubalanti ūrubalī. Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṃ dasseti, **bāhubalanti** pana iminā hatthehi kātabbakiccasamatthataṃ, javaggahaṇena vegassa pavattisamatthataṃ. **Antarahitā** naṭṭhā. Sesā paṭhamadevadūte vuttanayameva.

Vividhaṃ dukkhaṃ ādahatīti byādhi, visesena vā ādhīyati etenāti byādhi, tena **byādhinā. Abhihatoti** bādhito, upaddutoti attho.

265. Kāraṇā nāma “hatthacchedādibhedā adhikapīḷā karīyati etāyā” ti katvā yātanā, sā eva kāraṇikehi kātabbaṭṭhena kammanti **kammakāraṇā** yātanākammanti attho.

266. Bahuṃ pāpaṃ katanti bahuso pāpaṃ kataṃ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bahūti** vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati, “bahu vata kataṃ assā” ti-ādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. **Soti** garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito **niraye nibbattatiyeva**, na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyati. **Parittanti** pamāṇaparittatāya kālāparittatāya ca parittaṃ, purimasmiṃ pakkhe agarunti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ, “**yathā hi**” ti-ādi vuttaṃ. **Kattabbamevāti** daṇḍameva. **Anuvijitvā** vīmaṃsitvā. **Vinicchayaṭṭhānanti** aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. **Parittapāpakammāti** dubbalapāpakammā. Te hi pāpakammaṃ dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammaṃ balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti.

Ākāsacetiyanti (2.0364) girisikhare vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. **Aggijālasaddanti** “paṭapaṭā” ti pavattamānaṃ aggijālāya saddaṃ sutvā, “mayā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭā viyā” ti **attano pūjitapaṭaṃ anussari. Pañcahipi na saratīti** balavatā pāpakammaṃ byāmohito pañca saññāṇāni na gaṇhāti. **Tuṅhī hoti** kammāraho ayanti tattha patikāraṃ apassanto.

267. Avīcimahānirayo ubbedhenapi yojanasatamevāti vadanti. **Navanavayojanikā hoti** puthulato. Mahānirayassa mahantattā tathāpi bhittisataṃ yojanasahassaṃ hotīti ussadassa sabbassa parikkhepato “**dasayojanasahassaṃ hotīti**” ti vuttaṃ.

268. Jhāyatīti paṭipākatikaṃ hoti. **Tādisamevāti** purimasadisattā “ubbhataṃ sadisameva hotīti” ti evaṃ vuttaṃ. **Bahusampattoti** vā bahuṭṭhānaṃ atikkamitvā puratthimadvāraṃ sampatto hoti.

Channaṃ jālānanti catūhi disāhi heṭṭhā upari ca ubbhatānaṃ channaṃ jālānaṃ. Sattānaṃ nirantaratā nirayasaṃvattaniyakammakatānañca bahubhāvato jālānaṃ tāva sattānañca nirantarattā avīci hotu; dukkhassa pana kathaṃ nirantaratāti taṃ

dassento, “**kāyadvāre ...pe... ekaṃ dukkhasahagatan**” ti-ādimāha. Tattha āvajjanaṃ sampañcchanam santiraṇam voṭṭhabbanam dve tadārammaṇacittānīti **cha upekkhāsahagatāni. Evaṃ santepīti** yadipi tattha upekkhāsahagatacittānīpi pavattanti upekkhāvedanāpi laddhāvasarā; dukkhavedanā pana balavatarā nisitanisītena tikhiṇena satthena nirantaram sarīram chindantī viya dukkham upanentī viya tā vedanā abhibhavanti ajjhottharantī uppajjantī nirantarā viya hoti. Tenāha “**anudahanabalavatāyā**” ti-ādi. **Upekkhāvedanāti** vā tattha ativiya anīṭṭhaphalatāya anīṭṭhārammaṇā upekkhāvedanā dukkhāti vuccati, yathā iṭṭhaphalabahutāya iṭṭhārammaṇā jhānādipariyāpanne ca sugatibhave ca upekkhāvedanā sukhāti vuccati, evaṃ dukkhassa nirantarātāya **avīcīti** veditabbaṃ.

269. Eko (2.0365) pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati, kammavegukkhitto antarā padamāvahati sesārambhatāya. **Hatthigivappamāṇā** pariṇāhena. **Ekadoṇikanāvāppamāṇā** āyāmena.

Pokkharapattānīti khuradhārāsadisāni tikhiṇaggāni ayosūlamayāneva padumapattāni. **Heṭṭhā khuradhārāti** heṭṭhābhūmiyaṃ nikkhattā, vettalatāyo ca tikhiṇadhārakaṇṭakā ayomayā eva. Tenāha- “**so tattha dukkhā**” ti-ādi. **Kusatiṇānīti** kusatiṇājātitāya tathā vuttāni. **Kharavālikāti** kharā tikhiṇakoṭikā siṅghāṭakasaṇṭhānā vālikā.

270. Dante samphusetīti heṭṭhimadante yathā kiñci mukhe pakkhipitum na sakkā, evaṃ suphūsite karoti. **Tambalohapānato paṭṭhāyāti** vuttakāraṇato paṭilomatopi evaṃ kammakāraṇānam kāraṇamāha. **Dutiyaenāti** kuṭhārīhi tacchanena. **Tatiyaenāti** vāsīhi tacchanena. **Avijahitameva** saṃvegahetutāya lokassa mahato atthassa saṃvattanato.

271. Hīnakāyam hīnam vā attabhāvaṃ upagatā. **Upādāneti** catubbidhepi upādāne. Taṃ atthato taṇhādiṭṭhiggāhoti āha “**taṇhādiṭṭhigahaṇe**” ti. Sambhavati jarāmaraṇam etenāti **sambhavo**, upādānanti āha- “**jātiyā maraṇassa ca kāraṇabhūte**” ti. **Anupādāti** anupādāya. Tenāha “**anupādiyivā**” ti.

Sabbadukkhātikantā nāmāti sakalampi vaṭṭadukkham atikkantā eva honti carimacittanīrodhena vaṭṭadukkhalesassapi asambhavato.

Devadūtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca suññatavaggavaṇṇanā.

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Ekā (2.0366) ratti ekaratto, bhaddo ekaratto etassāti bhaddekarattam, vipassanam paribrūhento puggalo. Tenāha- “**vipassanānuyogasamannāgatattā**” ti.

Taṃ uddissa pavattiyā pana bhaddekarattasahacaraṇato bhaddekaratto. Tenāha bhagavā- “bhaddekarattassa vo, bhikkhave, uddesañca vibhaṅgañca desessāmī”-ti. Desetabbamatthaṃ uddisati etenāti **uddeso**, saṅkhepadesanā eva. Yasmā pana niddesapadānaṃ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti **mātikā**ti vuccati, tasmāha “**uddesanti mātikan**”ti. Uddiṭṭhamatthaṃ vibhajati etenāti vibhaṅgo vitthāradesanā, tenāha- “**vitthārabhājaniyan**”ti “yathā-uddiṭṭhamatthaṃ vitthārato bhājeti vibhajati etenā”ti katvā.

Uppādādikhaṇattayaṃ patvā atikkamaṃ atikkantaṃ **atītaṃ**. Taṃ pana atthato vigataṃ khandhapañcakanti āha “**atīte khandhapañcake**”ti. **Taṇhādiṭṭhīhi nānuga-ccheyyā**ti taṇhādiṭṭhābhinandanāhi nānubhaveyya, nābhinandeyyāti attho. Yathā “niccan”ti-ādinā viparītaggāhavasena atitesu rūpādīsu micchā-abhinivisanaṃ parāmāso diṭṭhābhinandanā; evaṃ “niccan”ti-ādinā viparītaggāhavasena anāgatesu rūpādīsu micchā-abhinivisanaṃ parāmāso diṭṭhi kammamādānaṃ diṭṭhipatthanāti taṃ paṭikkhipanto āha- “**taṇhādiṭṭhīhi na pattheyyā**”ti. **Yadatīanti** ettha **iti-Saddo** ādi-attho. Tena “apattan”ti padaṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi kāraṇavacanaṃ. Tenāha “**yasmā cā**”ti. Tatthāyamadhippāyo, “atītaṃ taṇhādivasena nābhinanditabbaṃ sabbaso avijjamānattā sasavisāṇaṃ viya, tathā anāgatampi na patthetabban”ti. Tattha siyā- atītaṃ nābhinanditabbaṃ abhinandanāya nippayojanattā, anāgatapatthanā pana saphalāpi siyāti na sabbaso paṭikkhipitabbāti? Na, tassāpi savighātabhāvena paṭikkhipitabbato. Tenāha “**yasmā**”ti-ādi. Tattha **pahīnanti** nissaṭṭhasabhāvaṃ. **Niruddhanti** bhaggaṃ. **Atthaṅgatanti** vināsaṃ. **Appattanti** sabhāvaṃ uppādādikaṃ asampattaṃ. **Ajātanti** na jātaṃ. **Anibbattanti** tasseva vevacanaṃ.

uppannaṃ, taṃ sabbampi asesetvā. Araññādīsu vāti vā-saddo aniyamattho. Tena **Yattha yatthāti** yasmim̐ yasmim̐ khaṇe, yasmim̐ yasmim̐ vā dhammapuñje uppannaṃ, taṃ sabbampi asesetvā. **Araññādīsu vāti vā-saddo** aniyamattho. Tena (2.0367) araññe vā rukkhamūle vā pabbatakandarādīsu vāti ṭhānaniyamābhāvā anupassanāya sātaccakāritam̐ dasseti. Yamakādivasena paribrūhiyamānā vipassanā viya paṭipakkhehi akopaniyāva hotīti āha- **“asaṃhīraṃ asaṃkuppanti idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanattam̐ vuttan”** ti. Gāthāyamayamattho vipassanāvasena yujjatīti āha- **“vipassanā hī”** ti-ādi. Kiṃ etāya pariyāyakathāyāti nippariyāyato va asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ dassetuṃ, **“atha vā”** ti-ādi vuttaṃ. Kathaṃ pana niccassa nibbānassa anubrūhanā hotīti āha **“punappunan”** ti-ādi. Etena tadārammaṇadhammā brūhanāya, tesam̐ ārammaṇampi atthato anubrūhitam̐ nāma hoti bahulaṃ manasikārenāti dasseti.

Ādito tāpanaṃ **ātāpanaṃ**, Tena ārambhadhātumāha. Parito tāpanaṃ **paritāpanaṃ**, tena nikkamadhātuparakkamadhātuyo cāti. **Tassa senāti** tassa maccuno saha karaṇaṭṭhena senā viyāti senā. **Saṅgaroti**-ādīsu mittākāraggaṇaṇena sāmāpāyogamāha. **Lañjaggahaṇena** lañjadānaṃ, tena dānappayogaṃ. **Balarāsīti** hatthi-assa dibalakāyo. Tena daṇḍabhedāni vadati. Bhedopi hi balavato eva ijjhati, svāyaṃ catubbidhopi upāyayogena sampavattiyati. Tattha tattha ca saṅgaṃ āsattim̐ arati detīti **saṅgaro** pubbabhāge vā saṅgaraṇavasena tassa paṭijānavasena pavattanato.

Uṭṭhāhakaṃ uṭṭhānavīriyasampannaṃ. Saparahitasīvanalakkhaṇena asādhubhāvaparammukhabhāvagamaṇena vā **santo**.

273. Manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahoṣīti atītaṃ anvāgameṭi tattha nandiyāsamanvānayanato. **Vedanādīsupi** ese va nayo. **Kusalasukhasomanassavedanāvasenāti** kusalavedanāvasena sukhavedanāvasena somanassavedanāvasenāti paccekaṃ vedanāsaddo yojetabbo. Taṇhābhinandanāya sati diṭṭhābhinandanā siddhā evāti- **“taṇhaṃ samanvāneti”** icce va vuttaṃ. **Hīnarūpādi ...pe... na maññati** amanuññoopi samāno samanūññabhāvasse va vasena maññanāya pavattanato. **Nānupavattayati** vikkhambhanavasena nandiyā dūrīkatattā.

274. Uṭṭarasundarabhāvamukheneva (2.0368) anāgatesupi rūpādīsu taṇhādiṭṭhikappanā pavattatīti āha- **“evaṃrūpo ...pe... veditabbā”** ti.

275. Vattabbaṃ siyā Ti yathā nandiyā asamanvānayanajotanaṃ byatirekamukhena paṭiṭṭhapetuṃ, “atītaṃ na nvāgameyyā” ti uddesassa, “kathañca, bhikkhave, atītaṃ anvāgameṭi” ti-ādinā (ma. ni. 3.273) vibhaṅgo vutto, evaṃ “paccuppannañca yo dhamman” ti-ādikassa uddesassa byatirekamukhena vibhaṅge vuccamāne vipassanāpaṭikkhepavasena, “kathañca ...pe... vattabbaṃ siyā” ti vuttaṃ. Tayidaṃ paramagambhīraṃ sathudesanānayaṃ anupadhāretvā coditaṃ, yasmā “paccuppannañca yo dhamman” ti-ādikassa uddesassa byatirekamukheneva vipassanāpaṭikkhepavasena, “kathañca, bhikkhave, paccuppannesū” ti vibhaṅgade sanā sampavattati. Tenāha **“yasmā panā”** ti-ādi. Tattha **tassā evāti** vipassanāya eva. **Abhāvaṃ dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvāti** kathetukamyatāya māti-

kāvasena paduddhāraṃ katvā, “idha, bhikkhave, asutavā sutavā”ti ca ādinā **vitthāro vutto. Vipassanāya abhāvatoti** vipassanāya abhāvitatāya avikkhambhitāya taṇhādiṭṭhīhi sapattehi viya tattha tattha ṭhapanāya ākaḍḍhīyati, tattha tattha visaye tato eva apāyasamuddaṃ saṃsārasamuddaṃ ānīyati. Sukkapakkho vutta-vipariyāyena veditabbo. Sesam suviññeyyameva.

Bhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Bahiddhā puthuttārammaṇato nivattetvā ekasmimyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṃ appanaṃ paṭisallānaṃ, yo koci samāpattivihāro, idha pana ariyavihāro adhippetoti āha- “**paṭisallānā vuṭṭhito**”ti-ādi. **Jānantova** bhagavā **kathā-samuṭṭhāpanatthaṃ pucchi.** Vuttañhetam- “jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti”ti-ādi (pārā. 16).

278. Sādhukāramadāsī Ti (2.0369) sādhusaddaṃ sāvesi. Tam pana pasamsā hotīti pasamsattho sādhusaddo. Tenāha “**desanaṃ pasamsanto**”ti. Vijjamānehi vaṇṇehi guṇavante udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, kevalaṃ guṇasaṃkittanavasena thomanā pasamsāti ayametesam viseso.

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Uṇhabhāvena tapanato tapaṃ udakaṃ etassāti **tapodā**, rahado. Tenāha “**tattodakassa rahadassā**”ti. Saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ, “**vebhārapabbatassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tato** udakarahadato, tam rahadaṃ upanissāyāti attho. Nāgabhavanāgatopi hi so rahado tato upari manussaloke jalāsayena sambaddho hoti. Tena vuttaṃ- “**tapodā nāma nadī sandati**”ti. **Edisāti** kuthitā uṇhā, anvatthanāmasena tapodāti ca vuccatīti attho. **Petalokoti** petānaṃ vasanaṭṭhānaṃ paccekanirayaṃ sandhāyāha. **Imassa pana ārāmassāti** tapodārāmassa. **Tatoti** tapodāsaṅkhātanadito. **Mahā-udakarahadoti** mahā-udakabharitaṃ pallalaṃ.

280. Samiddhoti uḷāro, paripuṇṇoyevāti attho. Ādimhi brahmacariyamassāti ādi-brahmacariyo, so eva **ādibrahmacariyako.** Tenāha “**pubbabhāgappaṭipattibhūto**”ti. “Atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ”ti addhabhedamukhena saṅkhatadhamma-bodhavacanaṃ.

282. Kāmaṃ khandhādivasena vibhajanaṃ sādharmaṇaṃ, paṭhamadutiya-catutthasuttesu pana khandhavasena vibhajanaṃ katvā idha tathā akatvā evaṃ desanāya ṭhapanāṃ tato aññathā āyatanavasena vibhajanatthaṃ. Evaṃ vibhinnā hi saṅkhepavitthārato anavasesā sammasanupagā dhammā vibhajitvā dassitā

honti; ayam kirettha bhagavato ajjhāsayo therena nayato gahitoti dassetuṃ, “**imasmim kirā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dvādasāyatanavaseneva mātikaṃ ṭhapesīti** lokiyāni dvādasāyatanāni eva sandhāya (2.0370) mātikaṃ ṭhapesi, yathā tīsu suttesu khandhavasena vibhattaṃ, evaṃ yadi bhagavatā idhāpi vibhajanaṃ icchitaṃ siyā, tathā vibhajeyya, yasmā pana tathā avibhajitvāva gandhakuṭiṃ pavitṭho, tasmā dvādasāyatanavasenevettha vibhajanaṃ bhagavatā ca adhippetanti nayaggāhe ṭhatvā therō vibhaji. Tenāha- “**nayaṃ paṭilabhivā evamāhā**” ti. **Bhāriyaṃ katanti dukkaraṃ kataṃ. Apade padaṃ dassitaṃ ākāse padaṃ kataṃ sādharmaṇassa atthassa viṣiṭṭhavisayatāya dassitattā. Nikantiviññānti** nikantitaṇhāya sampayuttaṃ viññāṇaṃ, “chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti” ti vacanato. **Manoti bhavaṅgacittaṃ** manodvārikajavanānaṃ dvārabhūtaṃ.

283. Patthanāvasena ṭhapesīti patthanāvasena cittaṃ pavattesi.

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

4. Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Ghananicitalomo lomaso, ayam pana appatāya **lomasakoti āha-** “**īsakaloma-sākāratāyā**” ti, lomasako aṅgiko **lomasakakaṅgiyo**, paṭhamo ka-kāro appattho, dutiyaṃ pana padavaḍḍhanameva. **Rattakambalasilāyanti** rattakambalavaṇṇasilāyaṃ. **Oruyhāti ākāsatō otarivā.** Pāṭihāriyaṃ disvā dinnalābhasakkārassa asādiyanato **manussapathe na vasanti.**

Dasahi cakkavālasahassehīti nissakkavacanato āgantvāti adhippāyo. **Sannipati-tāhi devatāhīti** karaṇavacanaṃ. Paññāpayogamandatāya **paṭivijjhitaṃ asakko-ntānaṃ devānaṃ** ñāṇassa tikkhavisadabhāvāpādanena samuttejetuṃ **saṃvegajana-
nanatthaṃ ...pe... abhāsi.** **Tatrāti** tasmim devasannipāte, tissaṃ vā desanāyaṃ. **Devattassāti** devabhāvassa, dibbasampattiyāti attho. Bhaddekarattassa suttassa etāti **bhaddekarattiyā.**

Savanamukhena byañjanaso atthaso ca upadhāraṇaṃ uggaṇhananti āha- “**tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāmā**” ti. Vācuggatakaraṇaṃ pariyāpuṇa-
nanti āha- “**vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāmā**” ti. Ganthassa pari-
haṇaṃ dhāraṇaṃ, taṃ pana paresu paṭiṭṭhāpanaṃ (2.0371) pākaṭaṃ hotīti āha-
“**aññesaṃ vācento dhāreti nāmā**” ti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

5. Cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. Aṅgasubhatāyāti aṅgānaṃ hatthapādādisarīrāvayavānaṃ sundarabhāvena. Yaṃ apaccaṃ kucchitaṃ muddhaṃ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena sattā daharakāle suddhadhātukā hontīti vuttaṃ, “**taruṅakāle vohariṃsū**” ti. **Adhipatittāti** issarabhāvato.

Samāhāranti sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvaseti** yasmā appatarepi byaya-māne bhogā khīyanti, appatarepi sañcayamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci byayaṃ akatvā ayameva uppādentō gharāvāsaṃ anutiṭṭheyyāti lobhādesitamattaṃ vadati.

Dhanalobhena ...pe... nibbatto. Lobhavasikassa hi gati nirayo vā tiracchānāyoni vā. Vuttañhettaṃ- “nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati anubyañjanassādagathitaṃ vā. Tasmīṃ samaye kālaṅkareyya, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi- nirayaṃ vā tiracchānāyoniṃ vā” ti (saṃ. ni. 4.235). **Niraye nibbattissati** katokāsassa kammaṃ paṭibāhitaṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Pattakkhandha-adhomukhabhāvaṃ sandhāya “**onāmetvā**” ti vuttaṃ. Brāhmaṇa-cārittassa bhāvitataṃ sandhāyāha “**brahmaloke nibbatto**” ti. **Taṃ pavattiṃ pucchīti** sutametaṃ mayā, “mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto” ti, etaṃ bhotā gotamena vuttanti. Kimidaṃ vuttanti imaṃ pavattiṃ pucchi.

Tatheva vatvāti yathā sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanatthanti**, “todeyyabrāhmaṇo sunakho jāto” ti attano vacanassa avisaṃvādanattham, visaṃvādanābhāvadassanatthanti adhippāyo. **Ñātomhi** (2.0372) **imināti** iminā mama puttena mayhaṃ purimajātiyaṃ pitāti evaṃ ñāto amhīti jānitvā. Buddhānubhāvena kira sunakho tathā dasseti, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkarāṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāya. **Bhavapaṭicchannanti** bhavantarabhāvena paṭicchannaṃ. **Nāma-saddo sambhāvane.** **Paṭisandhi-antaranti** aññajātipaṭisandhiggahaṇena heṭṭhimajātaṃ gatiṃ. **Aṅgavijjāpāṭhako kiresa**, Tena appāyukadīghāyukatādivasena cuddasa pañhe abhisāṅkhari; evaṃ kirassa ahosi, “imesaṃ sattānaṃ appāyukatādayo visesā aṅgapaccaṅgavasena sallakkhiyanti. Na kho panetaṃ yuttaṃ ‘aṅgapaccaṅgāni yāva tesaṃ tesaṃ kāraṇaṃ’ ti; tasmā bhavita-bbamettha aññeneva kāraṇena. Samaṇo gotamo taṃ kāraṇaṃ vibhajitvā kathe-ssati, evāyaṃ sabbaññūti nicchayo me apaṇṇako bhavissati” ti. Apare pana bhaṇanti, “tiracchānagataṃ manussaṃ vā

āvisitvā icchitatthakasāvanaṃ nāma mahāmantavijjāvasena hoti; tasmā na ettāvatā samaṇassa gotamassa sabbaññutā sunicchitā hoti. Yaṃ nūnāhaṃ kamma-phalamassa uddissa pañhaṃ puccheyyaṃ, tатtha ca me cittaṃ ārādhento pañhaṃ byākarissati. Evāyaṃ sabbaññūti vinicchayo me bhavissatīti te pañhe pucchati”ti.

Bhaṇḍakanti sāpateyyaṃ, santakanti attho. Kammunā dātabbaṃ ādiyantīti **kammadāyādā**, attanā katūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṃ pana kammadāyajjaṃ kāraṇopacārena vadanto, **“kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho”**-ti āha- yathā “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhati”ti (dī. ni. 3.80). Yavati phalaṃ sabhāvato bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti, etenāti **yonīti** āha- **“kammaṃ etesaṃ yonī kāraṇaṃ”**ti. Mamattavasena bajjhati saṃbajjhatīti **bandhu**, ñāti sālohito ca. Kammaṃ pana ekantasambandhamevāti āha- **“kammaṃ etesaṃ bandhū”**ti. **Paṭiṭṭhāti** avassayo. Kamma-sadiso hi sattānaṃ avassayo natthi, añño koci issaro brahmā vā na karoti tādisaṃ kattuṃ sajjitūṃ asamatthabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagga-saṃvaṇṇanāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Kammamevāti** kasmā avadhāritaṃ, nanu kilesāpi sattānaṃ hīnapañītabhāvakāraṇaṃ, na kevalanti (2.0373)? Sacca-metaṃ, kilesapayogena vipākavaṭṭaṃ nibbattaṃ kamma-pavattitamevāti katvā vuttaṃ. **“Kathitassa atthaṃ na sañjānāsī”**ti saṅkhepato vatvā nanu bhagavā mahā-kāruṇiko paresaṃ ñāpanatthameva dhammaṃ desetīti āha- **“mānanissito kiresā”**-ti-ādi.

290. Samattenāti pariyattena, yathā taṃ phalaṃ dātuṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katena, upacitenāti attho. Tādisaṃ pana attano kicce anūnaṃ nāma hotīti āha **“paripuṇṇenā”**ti. **Samādinnenāti** ettha samādānaṃ nāma taṇhādiṭṭhīhi gahaṇaṃ parāmasananti āha- **“gahitena parāmatṭhenā”**ti. Paṭipajjati etāya sugatiduggatīti **paṭipadā**, kammaṃ. Tathā hi taṃ “kamma-patho”ti vuccati.

Esāti paṭipadā. Dubbalaṃ upaghātakameva siyāti upapīḷakassa visayaṃ dassetuṃ, **“balavakammenā”**ti-ādi vuttaṃ. **Balavakammenāti** puñña-kamma. **Vadati nāmāti** vadanto viya hoti. **Nibbattāpeyyanti** kasmā vuttaṃ, nanu upapīḷaka-sabhāvaṃ kammaṃ janakasabhāvaṃ na hotīti? Sabbametaṃ parikappanavacanaṃ, yathā manussā paccatthikaṃ paṭipakkhaṃ kiñci kātuṃ asamatthāpi keci ālambanavasena samatthā viya attānaṃ dassenti, evaṃsāmpadamidanti keci. Apare pana bhaṇanti- yassidaṃ kammassavipākaṃ pīleti, sace tasmīṃ anokāse eva sayaṃ vipaccitūṃ okāsaṃ labheyya, apāyesu eva taṃsamaṅgipuggalaṃ nibbattāpeyya, yasmā taṃ kammaṃ balavaṃ hutvā avasesapaccayasamavāyena vipaccitūṃ āradḍhaṃ, tasmā itaraṃ tassa vipākaṃ vibādhetvaṃ upapīḷakaṃ nāma jātaṃ. Etadatthameva cettha “balavakammena nibbattaṃ”ti balavagga-haṇaṃ kataṃ. Kiccavasena hi nesaṃ kammānaṃ etā samaññā, yadidaṃ upapīḷakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti, na kusalāni viya upatthambhāni honti nibbattatthāya. **Pīletvāti** viheṭhetvā paṭighāṭanādivasena ucchutelayantādayo viya ucchutilādike vibādhetvā. **Nirojanti** nittejaṃ. **Niyūsanti** niraṣaṃ. **Kasaṭanti** nissāraṃ. **Parissayanti** upaddavaṃ.

Idāni parissayassa upanayanākāraṃ dassentena tатtha, **“dārakassā”**ti-ādiṃ

vatvā bhogānaṃ vināsanākāraṃ dassetuṃ, puna “**dārakassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Kumbhadohanā**ti kumbhapūrakhīrā. **Gomaṇḍale**Ti goyūthe.

Aṭṭhusabhagamaṇaṃ (2.0374) **katvā**ti aṭṭha-usabhappamaṇaṃ padesaṃ pacca-tthikaṃ uddissa dhanuggaho anuyāyimaṃ katvā. **Tanti** saraṃ. **Aññoti** paccatthiko. **Tattheva pāteyya** accāsannaṃ katvā sarassa khittattā. **Vāḷamacchodakanti** maka-rādivāḷamacchavantaṃ udakaṃ.

Paṭisandhinibbattaṃ kammaṃ janakakammaṃ nāma paripuṇṇavipākadāyi-bhāvato, na pavattivipākamattanibbattaṃ. **Bhogasampadādīti ādi**-saddena āro-gyasampadādi-parivārasampadādīni gaṇhāti. Na dīghāyukatādīni hi appāyukatā-saṃvattanikena kammaṇā nibbattāni; aññaṃ dīghāyukatākaraṇena upattha-mbhetuṃ sakkoti; na atidubbaṇṇaṃ appesakkaṃ nīcakulīnaṃ duppaññaṃ vā vaṇṇavantaṭādivasena. Tathā hi vakkhati, “imasmiṃ pana pañhavissajjane”ti-ādi, taṃ pana nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Purimānīti upapīḷakopacchedakāni. Upapīḷakupaghātā nāma kusalavipākapaṭi-bāhakāti adhippāyena “**dve akusalānevā**”ti vuttaṃ. **Upatthambhakaṃ kusalame-vā**ti ettha yathā janakaṃ ubhayasabhāvaṃ, evaṃ itaresampi ubhayasabhāvatāya vuccamānāya na koci virodho. Devadattādīnañhi nāgādīnaṃ ito anuppavacchi-tānaṃ petādīnañca narakādīsu akusalakammavipākassa upatthambhanupapīḷanu-paghātānāni na na sambhavanti. Evañca katvā yā heṭṭhā bahūsu ānantariyesu ekena gahitapaṭisandhikassa itaresaṃ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi sama-tthitā hoti. Yasmiñhi kamme kate janakanibbattaṃ kusalaphalaṃ vā akusala-phalaṃ vā byādhihātusamatādinimittaṃ vibādhiyati, tamupatthambhakaṃ. Yasmiṃ pana kate jātisamatthassa paṭisandhiyaṃ pavattiyañca vipākakaṭattārū-pānaṃ uppatti hoti, taṃ janakaṃ. Yasmiṃ pana kate aññaṃ janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhihātusamatādinimittaṃ vibādhiyati, taṃ upapīḷakaṃ. Yasmiṃ pana kate janakasāmatthiyavasena ciratarapabandhārahampi samānaṃ phalaṃ vicchedaka-paccayuppattiyā vicchijjati, taṃ upaghātakanti ayamettha sāro.

Tatthāti (2.0375) tesu kammesu. **Upacchedakakammenā**Ti āyuno upaghātaka-kammena. Svāyamupaghātakabhāvo dvidhā icchitabboti taṃ dassetuṃ “**pāṇātipā-tinā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na sakkoti** pāṇātipātakammaṇā santānassa tathābhisaṅkha-tattā. Yasmiñhi santāne nibbattaṃ, tassa tena abhisaṅkhatatā avassaṃ icchi-tabbā tattheva tassa vipākassa vinibandhanato. Etena kusalassa kammaṃ āyū-hanakkhaṇeyeva pāṇātipāto tādisaṃ sāmattiyaṃ upaghātāṃ karotīti dasseti, tato kammaṃ appaphalaṃ hoti. “Dīghāyukā”ti-ādinā upaghātāsāmattiyena khet-te uppannasassa viya upapattiniyāmakā dhammāti dasseti. Upapatti niyatavisese vipaccituṃ okāse karonte eva kusalakamme ākaḍḍhiyamānapaṭisandhikaṃ pāṇā-tipātakammaṃ appāyukatthāya niyametīti āha- “**paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṃ karotī**”ti. Pāṇātipātaacetanāya accantakaṭukavipākattā sanniṭṭhānace-tanāya niraye nibbattati tassā atthassa khīṇābhāvato; itare pana na tathā bhāri-

yāti āha- “**pubbā ...pe... hotī**” ti. Idha pana yaṃ heṭṭhā vuttasadisamaṃ, taṃ vuttana-
yena veditabbaṃ.

Manussāmanussaparissayāti mānusakā amānusakā ca upaddavā. **Puratoti**
pubbadvārato. **Pacchatoti** pacchimavatthuto. **Pavaṭṭamānā**ti parijanassa, deva-
tānaṃ vā desena pavaṭṭamānā. **Parehīti** purātanehi parehi. **Sammukhībhāvanti**
sāmibhāvavasena paccakkhattaṃ. **Āharitvā denti** iṇāyikā. **Kammantā**ti vaṇijjādi-
kammāni. **Apāṇātipātakammanti** pāṇātipātassa paṭipakkhabhūtaṃ kammaṃ;
pāṇātipātā virativasena pavattitakammanti attho. **Dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti**
vipākassa kammasarikkhabhāvato. **Iminā nāyenti** iminā appāyukadīghāyukasaṃ-
vattanikesu kammesu yathāvuttana taṃ saṃvattanikavibhāvanāyena.

Vihetṭhanakammādīnipīti pi-Saddena kodha-issāmanakamaccherathaddha-avi-
ddasubhāvavasena pavattitakammāni saṅgaṇhāti. **Tathevāti** yathā pāṇātipāta-
kammaṃ atthato evaṃ vadati nāmāti vuttaṃ, tatheva **vadamānāni viya**. “Yaṃ
yadevātipatthenti, sabbametenā labbhatī” ti (khu. pā. 8.10) vacanato yathā sabba-
kusalaṃ sabbāsaṃ sampattīnaṃ upanissayo, evaṃ sabbaṃ akusalaṃ sabbāsaṃ
vipattīnaṃ upanissayoti, “**upapīlanena nibbhogataṃ āpādetvā**” ti-ādi vuttaṃ (2.0376)
Tathā hi pāṇātipātakammavasenāpi ayaṃ nayo dassito. **Avihetṭhanādīnīti** ettha **ādi**-
Saddena akkodhana-anissāmana-dāna-anatimāna-viddasubhāvena pavattaka-
mmāni saṅgaṇhāti.

293. Issā mano etassāti **issāmanakoti** āha “**issāsampayuttacitto**” ti. **Upakkosa-**
ntoti akkosavatthūhi akkosanto. **Issaṃ bandhatīti** issaṃ anubandhati issāsahita-
meva cittaṃ anupavatteti. **Appesakkhoti** appānubhāvo appaññāto. Tenāha “**na**
paññāyati” ti. Sā panassa appānubhāvataṃ parivārābhāvena pākaṭā hotīti āha “**appa-**
parivāro” ti.

294. Macchariyavasena na dātā hotīti sabbaso deyyadhammassa abhāvena na
dātā na hoti. Amaccharī hi puggalo sati deyyadhamme yathārahaṃ detiyeva.

295. Abhivādetabbaṃ khetṭavasena matthakappattaṃ dassetuṃ, “**buddhaṃ vā**”-
ti-ādi vuttaṃ. Aññepi mātupitujēṭṭhabhātarādayo abhivādanādi-arahā santi, tesu
thaddhādivasena karaṇaṃ nīcakulasasaṃvattanikameva. Na hi pavatte sakkā
kānti sambandho. Tena pavattivipākadāyino kammaṃ visayo esoti dasseti.
Tenāha “**paṭisandhimeva panā**” ti-ādi.

296. Aparipucchanenā Ti aparipucchāmettena niraye na nibbattati; aparipucchā-
hetu pana kattabbākaraṇādīhi siyā nirayanibbattīti pāḷiyaṃ, “na paripucchitā hotī”-
ti-ādi vuttanti dassento, “**aparipucchako panā**” ti-ādimāha. **Yathānusandhiṃ pāpe-**
sīti desanaṃ yathānusandhiniṭṭhānaṃ pāpesi. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyya-
meva.

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Kammaṣṣa moghabhāvo nāma phalena tucchatā phalābhāvoti āha-
“**moghanti tucchaṃ aphalan**” ti. **Tathaṃ bhūṭanti** saccasaddassa atthamāha. Pari-
bbājako (2.0377) pana “saccan” ti iminā tameva saphalanti vadati. Saphalañhi
kammaṃ satthu abhimatamanokammanti adhippāyo. **Idaṅca** “moghaṃ kāyaka-
mman” ti-ādivacanaṃ. **Taṃ gahetvāti** paramparāya gahetvā. **Esāti** potaliputto pari-
bbājako. **Abhisaññānirodhakathaṃ sandhāya vadati.** Sāpi hi titthiyānaṃ antare
pākaṭā jātāti. **Theroti** samiddhitthero. Yathā bhagavatā vuttaṃ, tato ca aññathāva
dosāropanabhayena gahetvā tato bhagavantaṃ thero rakkhatīti adhippāyena
paribbājako, “parirakkhitabbaṃ maññissati” ti avocāti āha- “**parirakkhitabbanti gara-
hato mocanena rakkhitabban**” ti. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṃ. Kammanti**
sañcetanikassapi kammaṣṣa attano samaye icchitattā paribbājakena vuttaṃ.

Sañkhatasañkhāratāya rūpameva “**tilamattampi sañkhāran**” ti vuttaṃ. Tenāha-
“**maṃsacakkhunāva passati**” ti. **Samāgamadassanaṃ sandhāyāti** katthacipi tassa
dassanaṃ sandhāya, na pariññādassanaṃ. Tenāha bhagavā- “kuto panevarūpaṃ
kathāsallāpan” ti.

299. Vaṭṭadukkhanti saṃsāradukkhamaṃ. **Kilesadukkhanti** kilesasambhavarāgapari-
ṭṭhadukkhamaṃ. **Sañkhāradukkhanti** yadaniccaṃ, taṃ dukkhanti evaṃ vutta-
dukkhamaṃ. **Sace bhāsitaṃ bhavyeyyāti** imaṃ īdisaṃ dukkhamaṃ sandhāya āyasmatā
samiddhinā bhāsitaṃ siyā nu bhagavā, avibhajitvā byākaraṇamaṃ yuttamevāti adhi-
ppāyo.

300. Ummaṅganti ummujjanaṃ, kathāmuḷhena antarā aññāṇavisayapañhā
ummaṅgaṃ. Tenāha- “**pañhā-ummaṅgan**” ti

neva dibbacakkhunāti kasmā vuttaṃ. Na hi taṃ ayoniso ummujjanaṃ dibbacakkhuvisayanti? Kāmañcetaṃ na dibbacakkhuvisayaṃ, dibbacakkhuparibhaṇḍañāvisayaṃ pana siyāti tathā vuttaṃ. **Adhippāyenevā**ti udāyittherassa adhippāyeneva gayhamānena taṃ ayoniyo ummujjanaṃ aññāsi. **Sannisīdituṃ** pubbe nisi-nnākārena sannisīdituṃ **na sakkoti**. Samiddhittherena anabhisaṅkhatasseva atthassa kathitattā, **“yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessati”** ti vuttaṃ. Tenāha “ayoniso ummujjissati” ti. **Tisso vedanā pucchitā**, “kiṃ so vediyati” ti avibhāgena vediyamānassa jātitattā. Sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha (2.0378)–**“sukhavedanāya paccayabhūtaṃ”** ti. **Sesesūti**, “dukkhavedaniyaṃ” ti-ādīsu.

Heṭṭhā tikajjhānacetanāti ettha, “kusalato” ti adhikārato rūpāvacarakusalato heṭṭhā tikajjhānacetanāti attho. **Etthā**ti etesu kāmāvacararūpāvacarasukhavedaniyakammesu. **Adukkhamasukhampīti pi-Saddena iṭṭhārammaṇe sukhampīti** imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Yadi kāyadvāre pavattato aññattha adukkkhamasukhaṃ janeti, atha kasmā, “dukkhasseva jananto” ti vuttanti āha– **“sā pana vedanā”** ti-ādi.

Catutthajjhānacetanāti ettha arūpāvacarakusalacetanātipi vattabbaṃ. Yathā hi “kāyena vācāya manasā” ti ettha yathālābhaggahaṇavasena manasā sukhavedaniyaṃ adukkkhamasukhavedaniyaṃ ayamatto arūpāvacarakusalepi labbhatīti sukhampi janeti ukkaṭṭhassa ñāṇasampayuttakusalassa soḷasavipākacittanibbattanto, ayañca nayo heṭṭhā, “adukkkhamasukhampī” ti etthāpi vattabbo. Pubbe pariyāyato dukkhavedanā vuttā, suttantaṃvaṇṇanā hesāti idāni nippariyāyato puna dassetuṃ, **“apicā”** ti-ādi vuttaṃ. Tena ettha dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭatīti. **Etassā**ti dukkhavedaniyassa pavattivaseneva yujjāmānattā etassa vasena sabbaṃ sukhavedaniyaṃ adukkkhamasukhavedaniyañca pavattivaseneva vattuṃ vaṭṭati.

Ālayoti abhiruci. **Mahākammavibhaṅgañāṇanti** mahati kammavibhajane ñāṇaṃ, mahantaṃ vā kammavibhajanañāṇaṃ. Bhājanaṃ nāma niddeso, ayaṃ pana uddesoti katvā āha– **“katame cattāro ...pe... mātikāṭṭhapanan”** ti.

301. Pāṭiyekko anusandhi yathā-uddiṭṭhassa mahākammavibhaṅgañāṇassa abhājanabhāvato, pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhīsu ca anantogadhattā. Tenāha **“idaṃ hī”** ti-ādi. **Idaṃ ārammaṇaṃ katvā**ti idha, “pāṇātipātiṃ adinnādāyin” ti-ādinā puggalādhiṭṭhānena vuttaṃ kammavibhaṅgaṃ ārabba. **Imaṃ paccayaṃ labhitvā**ti tasseva vevacanaṃ. **Idaṃ dassanaṃ gaṇhantī** Ti idaṃ, “atthi kira, bho, pāpakāni kammāni, natthi kira, bho, pāpakāni kammāni” ti ca ādīni hatthidassaka-andhāviya diṭṭhamatte eva ṭhatvā acittakadassanañca gaṇhanti. Vīriyaṃ kilesānaṃ ātāpanavasena **ātappaṃ**, tadeva padahavasena **padhānaṃ**, (2.0379) puna ppunaṃ yuñjanavasena **anuyogo**, Tathā bhāvanāya nappamajjati etenāti **appamādo**, sammā yoniso manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**ti vuccatīti adhippāyena, **“pañcapi vīriyasseeva nāmāni”** ti āha. **Appamādo** vā satiyā avippavāso. Yasmiṃ manasikāre sati tassa dibbacakkhuñāṇaṃ ijhanti, ayamettha sammāmanasikāroti ettha attho daṭṭhabbo. **Cetosamādhinti** dibbacakkhuñāṇasahagataṃ citta-samādhim. Tenāha **“dibbacakkhusamādhin”** ti. **Aññathā**ti akusalakammakaraṇato

aññathā, taṃ pana kusalakammakaraṇaṃ hotīti āha- “**ye dassannaṃ kusalānaṃ kammaṃ pathānaṃ pūritattā**” ti **diṭṭhithāmenāti** diṭṭhivasena diṭṭhibalena. **Diṭṭhiparāmāsenāti** diṭṭhivasena dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parāmāsenā. **Adhiṭṭhahitvāti**, “idameva saccaṃ, moghamaññan” ti adhiṭṭhāya abhinivisitvā. **Ādiyitvāti** daḷha-ggāhaṃ gahetvā. **Voharatīti** attano gahitaggahaṇaṃ paresaṃ dīpento voharati.

302. Tatrānandā Ti ettha **iti-saddo ādi-attho**. **Idampīti** idaṃ vacanaṃ. “Tatrānandā” ti evamādivacanampīti attho. **Na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanam tassa aniddesabhāvato**. **Assāti** mahākammavibhaṅgañāṇassa **mātikāṭṭhapana-meva** dibbacakkhukānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vasena anuññātabbassa ca dassanavasena uddesabhāvato. Tenāha “**ettha panā**” ti-ādi. Tattha **ettha panāti** “tatrānandā” ti-ādipāṭhe. **Etesaṃ dibbacakkhukānanti** etesaṃ heṭṭhā catūsūpi vāresu āgatānaṃ dibbacakkhukānaṃ. **Ettakāti** ekacciyā saccagirā. **Anuññātāti** anujānitā. **Ananuññātāti** paṭikkhepitā. Idha ananuññātamukhena dīpitaṃ ananuññātabhāvamattaṃ. **Tatrānandāti**-ādike **tatrā** Ti niddhāraṇe bhumanti dassento, “tesu catūsū samaṇabrāhmaṇesū” ti āha. **Idaṃ vacanaṃ** “atthi kira, bho ...pe... vipāko” ti idaṃ evaṃ vuttaṃ. **Assāti** tathāvādino samaṇabrāhmaṇassa. **Aññenākārenāti** “yo kira, bho” ti-ādinā vuttakāraṇato aññena kāraṇena. **Dvīsu ṭhānesūti** “atthi kira, bho ...pe... vipāko” ti ca, “apāyaṃ ...pe... nirayaṃ upapannaṃ” ti ca imesu (2.0380) dvīsu pāṭhapadesesu. **Anuññātā** tadatthassa atthibhāvato. **Tīsu ṭhānesūti** “yo kira, bho ...pe... nirayaṃ upapajjati”, “yampi so ...pe... te sañjānanti”, “yampi so yadeva ...pe... moghamaññan” ti imesu tīsu pāṭhapadesesu. **Ananuññātā** tadatthassānekantikattā micchābhinivesato ca. Tenāha bhagavā- “aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇan” ti. Yathā te appahīnavipallāsā padesañāṇasamaṇabrāhmaṇā kammavibhaṅgaṃ sañjānanti, tato aññathāva sabbaso pahīnavipallāsassa tathā āgamanādi-atthena tathāgatassa sammāsambuddhassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ hotīti attho.

303. Iminā dibbacakkhukena yaṃ kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbeti yojanā. **Tatoti** tato kariyamānakammato pubbe. **Khandoti** kumāro. **Sivoti** issaro. **Pitāma-hoti** brahmā. **Issarādīhīti** issarabrahmapajāpati-ādīhi. **Visaṭṭhoti** nimmito. **Micchāda-ssanenāti** micchādassanavasena. **Yanti** yaṃ kammaṃ. **Tatthāti** tesu pāṇātipātādivasena pavattakammesu. **Diṭṭheva dhammeti** tasmimyeva attabhāve vipākaṃ paṭisaṃvedetīti yojanā. **Upapajjitvāti** dutiyabhāve nibbattitvā. **Aparasmim pariyāyeti** aññasmim yattha katthaci bhāve.

Ekaṃ kammarāsīti pāṇātipātādibhedena ekaṃ kammāsamudāyaṃ. **Ekaṃ vipākarāsīti** tasseva aṅgena ekaṃ vipākasamudāyaṃ. **Imināti** yathāvuttena dibbacakkhukena samaṇena brāhmaṇena vā adiṭṭhā. **Tayoti** “pubbe vāssa taṃ kataṃ hotī” ti-ādinā vuttā tayo. **Dve vipākarāsīti** diṭṭhadhammavedaniyo aparāpariyāyavedaniyoti dve vipākarāsī. Upapajjavedaniyaṃ pana tena diṭṭhaṃ, tasmā “dve” ti vuttaṃ. Diṭṭho eko, adiṭṭhā tayoti **diṭṭhe ca adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī**, tathā diṭṭho eko, adiṭṭhā dveti **tayo vipākarāsī**. **Imāni satta ṭhānānīti** yathāvuttāni satta ñāṇassa pavattanaṭṭhānāni. “Imassa nāma kammassa idaṃ phalaṃ nibbattan” ti kammassa, phalassa vā adiṭṭhattā, “**dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭhan**” -

ti vuttaṃ. Paṭhamañ vuttanayena tayo kammarāsī veditabbā, idha dibbacakkhukena diṭṭhassa abhāvato, “**paccattaṭṭhānānī**” ti vuttaṃ.

Bhavati vaḍḍhati etenāti bhabbaṃ, vaḍḍhinimittaṃ. Na bhabbaṃ **abhabbanti** āha “**bhūtavirahitaṃ**” ti. Attano phale bhāsanāṃ dibbanāṃ **ābhāsananti** āha- “**ābhāsati abhibhavati paṭibāhati**” ti. **Balavakammanti** mahāsāvajjaṃ kammaṃ garusamāsevītādibhedāṃ. **Āsanneti** maraṇe, abhiṇhaṃ upaṭṭhānena vā (2.0381) tassa maraṇacittassa **āsanne**. **Balavakammanti** garusamāsevitatādivasena balavaṃ kusalakammaṃ. **Dubbalakammassāti** attano dubbalassa. **Āsanne kusalaṃ katanti** idhāpi āsannatā pubbe vuttanayeneva veditabbā.

Upaṭṭhānākārenāti maraṇassa āsannakāle kammaṃ upaṭṭhānākārena. **Tassāti** tassa puggalassa. Nibbattikāraṇabhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti akusalanti yojanā. Titthiyā kammantaravipākantaresu akusalatāya yaṃ kiñci kammaṃ yassa kassaci vipākassa kāraṇaṃ katvā gaṇhanti hatthidassaka-andhādayo viya diṭṭhamattābhinivesinoti, “**aññatitthiyā ...pe... upaṭṭhātī**” ti vuttaṃ. **Itarasminti** bhabbañceva bhabbābhāsañca, bhabbaṃ abhabbābhāsanti imasmiṃ dvaye. **Eseva nayo-paṭhamadutiya-puggalavasena purimānaṃ dvinnaṃ kammānaṃ yojanānayo vutto upaṭṭhānākāravasena**. Ayameva tatiyacatutthapuggalavasena pacchimānaṃ dvinnaṃ kammānaṃ yojanānayo. Tatiyassa hi kammaṃ kusalattā tassa ca sagge nibbattattā tattha kāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti; tathā catutthasapi kammaṃ kusalattā, tassa pana niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ aññatitthiyānaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhātīti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. Veditabbānīti ettha yathā viditāni cha ajjhattikāni āyatanāni vaṭṭadukkhasamatikkamāya honti, tathā vedanaṃ adhippetanti āha- “**sahavipassanena maggena jānitabbānī**” ti. Tattha vipassanāya ārammaṇato maggena asammoḥato jānanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Mano savisesaṃ upavicarati ārammaṇe pavattati etehīti **manopavicārā**, vitakkavicārā. Ārammaṇe hi abhiniropanānumajjanehi vitakkavicārehi saha cittaṃ pavattati, na tabbiraḥitaṃ. Tenāha “**vitakkavicārā**”-ti-ādi. Sattā pajjanti etehi yathārahaṃ vaṭṭaṃ vivaṭṭaṅcāti **sattapadā** (2.0382), gehanissitā vaṭṭapadā. Yoggānaṃ damana-ācariyā **yoggācariyā**. Tenāha “**dameta-bbadamakānan**” ti. **Sesanti** vuttāvasesaṃ ekasattatividhaviññāṇaṃ saphassarūpakasseva adhippetattā.

305. Idhāti imissaṃ chaviññāṇakāyadesanāyaṃ. Manodhātuttayavinimutta-meva manoviññāṇadhātūti veditabbaṃ.

Cakkhumhi samphassoti cakkhuṃ nissāya uppanno samphasso. Tenāha- “**cakkuviññāṇasampayuttasamphassassetam adhivacanan**” ti.

Yathā kevalena viññāṇena rūpadassanaṃ na hoti, evaṃ kevalena cakkhupasādenapīti vuttaṃ “**cakkhuviññāṇenā**” ti. Tena pāḷiyaṃ **cakkhunā**ti nissayamukhena nissitakiccaṃ vuttanti dasseti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena. “Upavicarati” cceva kasmā vuttaṃ, nanu tattha vitakkabyāpāropi atthīti? Saccaṃ atthi. So panettha taggatikoti āha- “**vitakko taṃsampayutto cā**” ti. Sampayuttadhammānampi upavicaraṇaṃ vitakkavicārānaṃyevettha kiccanti “**vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā**” ti vuttaṃ. Somanassayutto upavicāro **somanassūpavicāro** yathā “ājaññaratho” ti āha “**somanassena saddhin**” ti-ādi.

306. Upavicārānaṃ upassayaṭṭhena gehaṃ viyāti gehaṃ, rūpādayoti āha- “**gehasṣitānīti kāmaguṇanissitānī**” ti. Niccasaññādinikkhamaṇato nekkhammaṃ vipassanāti, “**nekkhammassitānīti vipassanānissitānī**” ti vuttaṃ. **Itthānanti** kasivaṇijjādivasena pariyaṭṭhānanti āha “**pariyesitānan**” ti. Piyabhāvo pana kantasaddeneva kathitoti kāmitabbānaṃ mano rametīti **manoramānaṃ**. Lokena āmasīyatīti **lokāmisam**, taṇhā. Tāya gahetabbatāya itthabhāvāpādanena paṭisaṅkhatatāya ca **paṭisamyuttānaṃ**. **Atīte kataṃ uppajjati** ārammaṇika-anubhavanassa asambhavatoti adhippāyo. Edisaṃ anussaraṇaṃ diṭṭhaggahaṇānussarena ca hotīti dassetuṃ, “**yathāhan**” ti-ādi vuttaṃ.

Aniccākāraṇanti hutvā abhāvākāraṃ. **Vipariṇāma**virāganirodhanti jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbañceva, tato eva palokitaṃ bhaṅgañca. Aṭṭhaka-thāyaṃ pana yasmā uppannaṃ rūpaṃ tenevākārena na tiṭṭhati (2.0383), atha kho uppādāvathhāsaṅkhātāṃ pakatiṃ vijahati, vijahitañca jarāvathhāya tato

vigacchati, vigacchantañca bhaṅguppattiyā nirujjhatīti imaṃ viśesaṃ dassetuṃ, “**pakativijahanenā**”ti-ādi vuttaṃ. Kāmañcetta “yathābhūtaṃ sammappaññāya passato”ti vuttaṃ, anubodhaññaṃ pana adhippetāṃ vīthipaṭipannāya vipassanāya vāsenāti “**vipassanāpaññāyā**”ti vuttaṃ upavicāraniddesabhāvato. Tathā hi vakkhati- “chasudvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate”ti-ādi. **Saṅkhārānaṃ bhedaṃ passatoti** sabbesaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvaṃ vīthipaṭipannena vipassanāññaṇena passato. Tenāha “**saṅkhāragatamhi tikkhe**”ti-ādi. Tattha **saṅkhāgatamhīti** saṅkhāragate visayabhūte. **Tikkheti** bhāvanābalena indriyānañca samatāya tibbe. **Sūreti** paṭipakkhehi anabhībhūtātāya, tesañca abhībhavanasamatthātāya visade paṭubhūte pavattante.

Kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasantātāya **santacittassa**, saṃsāre bhayassa ikkhanato **bhikkhuno**, uttarimanussadhammasannissitattā **amānusi ratīti** vivekarati nekkhammarati. **Yato yatoti** yathā yathā nayavipassanādīsu yena yena sammasanākārenāti attho. **Khandhānaṃ udayabbayanti** pañcupādānakkhandhānaṃ uppādañca bhaṅgañca. **Amatantaṃ vijānanti** vijānantānaṃ viññūnaṃ āraddhavipassanānaṃ taṃ pitipāmojjaṃ amatādhigamahetutāya amatanti vedītabbaṃ.

Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagateti rūpādivasena chabbidhe iṭṭhārammaṇe yathārahaṃ chasu dvāresu āpāthagate. Visaye cetaṃ bhummavacanaṃ.

307. Paccuppananti santatipaccuppannaṃ. **Anuttaravimokkho nāma arahattaṃ** idha adhippetāṃ ukkaṭṭhaniddesena. Kathaṃ pana tattha pihaṃ upaṭṭhapeti, na hi adhigataṃ arahattaṃ ārammaṇaṃ hoti, na ca taṃ ārabba pihā pavattatīti? Ko vā evamāha- “arahattaṃ ārammaṇaṃ katvā pihaṃ upaṭṭhapeti”ti. Anussutīladdhaṃ pana parikkappasiddhaṃ arahattaṃ uddissa patthanaṃ ṭhapeti, tattha cittaṃ paṇidhati. Tenāha bhagavā- “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi”ti. **Āyatananti** arahattameva chaḷaṅgasamannāgamādikāraṇabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca tathā vuttaṃ, taṃ panetaṃ domānassaṃ (2.0384) patthanaṃ paṭṭhapentassa uppajjati patthanāya sahāvattanato. Na hi lobhadosānaṃ saha vutti atthi. **Patthanāmūlakattāti** iminā upaṭṭhāpayato padassa hetu-atthajotakatamāha. **Evanti** “kudāssunāmā”ti-ādinā vuttākārena. **Ussukkāpetunti** yathā maggena ghaṭeti, evaṃ ussukkāpetuṃ.

308. Aññānupekkhāti aññāṇasahitā upekkhā asamapekkhanapavattā. Tena tena maggodhinā tassa tassa apāyagamanīyakilesodhissa anavasesato jitattā khīṇāsavo nippariyāyato odhijino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyatova anodhijino nāma; sekho pana siyā pariyāyato odhijinoti. Tampi nivattento, “**akhīṇāsavassāti attho**”ti āha. **Āyatim vipākaṃ jinitvāti** appavattikaraṇavasena sabbaso āyatim vipākaṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova nippariyāyato vipākajino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyato avipākajino nāma; sekho pana siyā pariyāyato vipākajinoti. Tampi nivattento “**akhīṇāsavassevāti attho**”ti āha. Apassantassa rūpanti pāḷito padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pāḷiyaṃ pubbe “puthujjanassā”ti vatvā puna “assutavato puthujjanassā”ti vacanaṃ andhaputhujjanassāyaṃ upekkhā, na kalyāṇaputhujjanassāti dassanatthaṃ. Gehassitā upekkhā hi yaṃ

kiñci ārammaṇavatthum apekkhasseva, na nirapekkhassāti iṭṭhe, iṭṭhamajjhatte vā ārammaṇe siyāti vuttaṃ “**iṭṭhārammaṇe āpāthagate**” ti. Aññāṇena pana tattha ajjupekkhanākārappatti hoti. Tenāha “**guḷapiṇḍake**” ti-ādi.

Iṭṭhe arajjantassa anīṭṭhe adussantassāti idaṃ yebhuyyena sattānaṃ iṭṭhe rajjanaṃ, anīṭṭhe dussananti katvā vuttaṃ. Ayoniyomanasikāro hi taṃtaṃ-ārammaṇavasena na katthacipi javananiyamaṃ karotīti vuttaviparītepi ārammaṇe rajjanadussanaṃ sambhavati, tathāpissa rajjanadussanaṃ atthato paṭikkhittamevāti daṭṭhabbaṃ. **Asamapekkhaneti** asamaṃ ayuttadassane ayoniso sammohapubbakaṃ ārammaṇassa gahaṇe.

309. Pavattanavasenāti uppādanavasena ceva bahulīkaraṇavasena ca. **Nissāya ceva āgamma cāti** āgamaṇaṭṭhānabhūte nissayapaccayabhūte ca (2.0385) katvā. **Atikkantāni nāma honti** vikkhambhanaena ussārentā samussārentā.

Somanassabhāvasāmaññaṃ gahetvā, “**sarikkhakeneva sarikkhakaṃ jahāpe tvā**” ti vuttaṃ. Idhāpi pahāyakaṃ nāma pahātabbato balavameva, saṃkilesadhammānaṃ balavabhāvato sātisayaṃ pana balavabhāvaṃ sandhāya “**idāni balavatā**” ti-ādi vuttaṃ. Balavabhāvato vodānadhammānaṃ adhigamassa adhippetattā hettha nekkhammassitadomanassānampi pahānaṃ jotitaṃ.

Upekkhāya pahāyakabhāvena adhippetattā “**upekkhākathā veditabbā**” ti vuttaṃ. Jhānassa alābhino ca lābhino ca pakiṇṇakasaṅkhārasammasanaṃ sandhāya, “**suddhasaṅkhāre ca pādake katvā**” ti. **Upekkhāsahagatāti** bhāvanāya paṇa-bhāvaṃ āgamma kadāci ajjupekkhanavasenapi hi sammasanaṃ hotīti. Pādaka-jjhānavasena, sammasitadhammavasena vā āgamanavipassanāya bahulaṃ somanassasahagatabhāvato “**vuṭṭhānagāminī pana vipassanā somanassasahagatāvā**” ti niyame tvā vuttaṃ. **Upekkhāsahagatā hotīti** etthāpi ese va nayo. **Catutthajjhānādīnīti ādi-saddena** arūpajjhānāni saṅgaṇhāti. **Purimasadisāvāti** purimasadisā eva, upekkhāsahagatā vā hoti somanassasahagatā vāti attho. **Idaṃ sandhāyāti** yaṃ catutthajjhānādīpādakato eva upekkhāsahagataṃ vuṭṭhānagāminivipassanaṃ nissāya somanassasahagatāya vipassanāya pahānaṃ, idaṃ sandhāya. **Pahānanti** cettha samatikkamalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Etaṃ visesaṃ vipassanāya āvajjanaṭṭhānabhūtaṃ. Vuṭṭhānagāminiyā āsanne samāpannajjhānavipassanā pādakajjhānavipassanā, sammasitadhammoti **vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā**. **Puggalajjhāsayoti** pādakajjhānassa sammasitajjhānassa ca bhede sati paṭipajjanakassa puggalassa, “aho vata mayhaṃ pañcaṅgikaṃ jhānaṃ bhaveyya caturaṅgikan” ti-ādinā pubbe pavatta-ajjhāsayo. **Tesampi vādeti** ettha paṭhamatheravāde. **Ayameva ...pe... niyame**ti tato tato dutiyādīpādakajjhānato uppānassa saṅkhārupekkhāññaṇassa pādakajjhānātikka-ntānaṃ (2.0386) aṅgānaṃ asamāpajjitukāmatā virāgabhāvanābhāvato itarassa ca atabbhāvato. Eteneva hi paṭhamatheravāde apādakapaṭhamajjhānapādakamaggā paṭhamajjhānikāva honti, itare ca dutiyajjhānikādimaggā pādakajjhānavipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesupi vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Tenāha- “**tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāva niyame**ti” ti. **Vuttāva**, tasmā na idha vattabbāti adhippāyo.

310. Nānattādi kāmāvacarādikusalādivibhāgato nānāvidhā. Tenāha “**anekappa-kārā**”ti. Nānattasitāti rūpasaddādinānārammaṇanissayā. **Ekattā** ekasabhāvā jātibhūmi-ādivibhāgābhāvato. **Ekārammaṇanissitāti** ekappakāreneva ārammaṇe pavattā. **Heṭṭhā aññānupekkhā vuttā** “Bālassa muḥhassā”ti-ādinā (ma. ni. 3.308). **Upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati** “upekkhako viharatī”ti-ādinā (ma. ni. 3.311). **Dve upekkhā gahitā** dvinnampi ekattā, ekajjhaṃ gahetabbato, nānattasitāya upekkhāya pakāsitabhāvato ca.

Aññānupekkhā aññā saddādīsu tattha tattheva vijjamānattā. **Rūpesūti** ca iminā na kevalaṃ rūpāyatanavisesā eva gahitā, atha kho kasiṇarūpānipīti āha- “**rūpe upekkhābhāvañca aññā**”ti-ādi. Ekattasitabhāvopi idha ekattavisayasampayogavase-
neva icchito, na ārammaṇavasena cāti dassetuṃ, “**yasmā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha “**tatthā**”ti-ādi. **Sampayuttavasenāti** sampayogavasena. Ākāsānañcāyatanam nissayatīti **ākāsānañcāyatananissitā**, ākāsānañcāyatanakhandhanissitā. **Sesāsūpīti** viññāṇañcāyatananissitādīsūpi.

Arūpāvacaravipassanupekkhāyāti arūpāvacaradhammārammaṇāya vipassanupekkhāya. **Rūpāvacaravipassanupekkhanti** etthāpi eseva nayo. Tāya kāmārūpārūpabhedāya taṇhāya nibbattāti tammayā, tebhūmakadhammā, tesam bhāvo **tammayatā**, taṇhā yassa guṇassa vasena atthe saddaniveso, tadabhidhānakoti āha- “**tammayatā nāma taṇhā**”ti (2.0387). **Atammayatā** tammayatāya paṭipakkhoti katvā. **Vipassanupekkhanti**, “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabbhati”ti (dī. ni. 3.71; a. ni. 7.55) evamāgataṃ saṅkhāravacinane majjhatabhūtaṃ upekkhaṃ.

311. **Yadariyoti** ettha **da-kāro** padasandhikaro, upayogaputhuvacane ca **ya-**saddoti dassento, “**ye satipaṭṭhāne ariyo**”ti āha. Kāmaṃ “**ariyo**”ti padaṃ sabbesampi paṭividdhasaccānaṃ sādharmaṃ, vakkhamānassa pana visesassa buddhāveṇikattā, “**ariyo sammāsambuddho**”ti vuttaṃ. Na hi paccekabuddhādīnaṃ ayamānubhāvo atthi. **Tīsu ṭhānesūti** na sussūsantīti vā, ekacce na sussūsantīti ekacce sussūsantīti vā, sussūsantīti vā, paṭipannāpaṭipannānaṃ sāvakānaṃ paṭipattisaṅkhātesu tīsu satipaṭṭhānesu. **Satiṃ paṭṭhapentoti** paṭighānunayehi anavassutattā tadubhayanivattattā sabbadā satiṃ upaṭṭhapento. Buddhānameva sā niccaṃ upaṭṭhitasatitā, na itaresaṃ āveṇikadhammabhāvato. Ādarena sotumicchā idha sussūsāti tadabhāvaṃ dassento, “**saddahitvā sotuṃ na icchantī**”ti āha. **Na aññāti** “na aññāyā”ti vattabbe yakāralopena niddesoti āha “**na jānanatthāyā**”ti. Sattu ovādassa anādiyanameva **vokkamananti** āha- “**atikkamitvā ...pe... maññanti**”ti.

Gehassitadomanassavasenāti idaṃ idha paṭikkhipitabbamattadassanapadaṃ daṭṭhabbaṃ. Nekkhammassitadomanassassapi sattu pasaṅgavasena “na ceva attamano hotī”ti attamanapaṭikkhepena anattamanatā vuttā viya hotīti taṃ paṭise-
dhento- “**appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo**”ti. Tassa setughāto hi tathāgatānaṃ. Yadi evaṃ kasmā attamanatāpaṭikkhepoti āha- “**appaṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttan**”ti. **Paṭigha-avassavenāti** chahi dvārehi paṭighavissandanena, paṭighappavattiyāti attho. **Uppilāvīti** na evamattho

daṭṭhabbo uppilāvitattassa bodhimūle eva pahīnattā. **Paṭipannakesū**ti idaṃ adhikā-ravasena vuttaṃ, appaṭipannakesupi tathāgatassa anattamanatākāraṇaṃ nattheva. **Etaṃ vuttanti** etaṃ “attamano ceva hotī”ti-ādivacanaṃ vuttaṃ (2.0388) sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyā satthu anavajjāya cittārādhanaṃ sambhavato.

312. Damitoti nibbisevanabhāvāpādanena sikkhāpito. Iriyāpathaparivattanava-sena aparivattitvā ekadisāya eva sattadisāvidhāvanassa idhādhippetattā sārī-tānaṃ hatthidammādīnaṃ ekadisādhāvanampi anivattanavaseneva yuttanti āha-“anivattitvā dhāvanto ekaṃyeva disaṃ dhāvati”ti. **Kāyena anivattitvāvā**ti kāyena aparivattitvā eva. **Vimokkhavasena attha disā vidhāvati**, na puratthimādidisāva-sena. **Ekappahārenevā**ti ekañihāreneva, ekasmiṃyeva vā divase ekabhāgena. “Pahāro”ti hi divasassa tatiyo bhāgo vuccati. Vidhāvanañcettha jhānasamāpajja-navasena akalaṅkamappatisātaṃ javanacittapavattanti āha “**samāpajjatiyevā**”ti. Sesā suviññeyyameva.

Saḷāyatana vibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. Desetabbassa atthassa uddisanaṃ **uddeso**, vibhajanaṃ **vibhaṅgoti** āha-“**mātikañca vibhajanañcā**”ti **tuleyyā**ti-ādīni cattāripi padāni

paññāvevacanāni. Atha vā **tuleyyā**ti tulanabhūtāya paññāya tassa dhammassa paggahādividhinā parituleyya. **Tīreyyā**ti tīraṇabhūtāya paññāya tattha ñāṇakiriyā-samāpanavasena tīreyya. **Pariggaṇheyyā**ti tathāsamāpanno ānisaṃse assāda-ā-dīnave ca vicineyya. **Paricchindeyyā**ti paricchindabhūtena ñāṇena atthaṃ paricchinditvā jāneyya. **Ārammaṇesū**ti rūpādiputhuttārammaṇesu. **Nikantivasenā**ti nikāmanavasena apekkhāvasena. **Tiṭṭhamānanti** pavattamānaṃ. **Gocarajjhatteti** jhānārammaṇabhūte. Tañhi bhāvanācittēnābhībhūya avissajjitvā gayhamānaṃ ajjhattaṃ viya hotīti “gocarajjhattaṃ”ti vuccati. Bhāvanaṃ āradhassa bhikkhuno yadi bhāvanārammaṇe nikanti uppajjeyya, tāya nikantiyā upari bhāvanaṃ vissajjetvā cittaṃkocavasena saṅghitaṃ nāma, tadabhāvena **asaṅghitaṃ** nāma hotīti, “ajjhattaṃ asaṅghitaṃ”ti vuttanti dassento, “**gocarajjhate nikantivasena asaṅghitaṃ**”-ti (2.0389) āha. Tathā hi vakkhati- “nikantivasena hi atīṭṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hoti”ti. **Aggahetvā**ti rūpādīsu kiñci taṇhādiggāhavasena aggahetvā. Tathā aggahaṇeneva hi taṇhāparitāsādivasena na paritasseyya. **Avasesassa ca dukkhassā**ti sokādidukkhassa. **Avasesassa ca dukkhassā**ti vā jātijarāmarāṇasīsena vipākadukkhassa gahitattā kilesadukkhassa ceva saṃsāradukkhassa cāti attho.

316. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittaṃ**. Rāgādivasena taṃ anudhāvatīti **rūpanimittānusārī**.

318. **Nikantivasena asaṅghitanti** apekkhāvasena saṅghitaṃ nikantiṃ pahāya pavattamānaṃ upari visesāvahatoti. Tenāha “**nikantivasena hi**”ti-ādi.

320. **Aggahetvā aparitassanā**ti pañcupādānakkhandhe, “etaṃ mamā”ti-ādinā taṇhādiggāhavasena upādiyitvā taṇhāparitāsādivasena paritassanā, vuttavipariyāyena aggahetvā aparitassanā veditabbā. **Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotīti** mahātherassa adhippāyaṃ vivaritaṃ codanaṃ samuṭṭhapeti? **Upādātabbassa abhāvatoti** tassa anupādāparitassanābhāve kāraṇavacanaṃ. **Yadi hīti-ādi** tassa samatthanaṃ. **Upādāparitassanāva assa** tathā upādātabbassa tatheva upādinnattā. **Evanti** niccādi-ākārena. **Upādinnāpīti** gahitaparāmaṭṭhāpi. **Anupādinnāva honti** ayoniso gahitattā, viññūsu nissāya jānitabbattā ca. **Diṭṭhivase-nā**ti micchādiṭṭhiyā gahaṇākāravasena, tassa pana ayathābhūtagāhitāya paramatthato ca abhāvato. **Atthatoti** paramatthato. **Anupādāparitassanāyeva nāma hoti** upādātabbākārassa abhāvena taṃ anupādiyitvā eva paritassanāti katvā.

Parivattatīti na tadeva rūpaṃ aññathā pavattaṃ parivattati, atha kho pakatijahānena sabhāvavigamena nassati bhijjati. **Vipariṇatanti** aññathattaṃ gataṃ vinaṭṭhaṃ. **Kammaviññāṇanti** abhisāṅkhāravīññāṇaṃ. “Rūpaṃ attā”ti-ādi micchāgāhavasena viññāṇassa rūpabhedena vuttassa **bhedānuparivatti hoti**. Vipariṇāmaṃ anugantvā viparivattanaṃ ārabha pavattaṃ vipariṇāmānuparivattaṃ; tato (2.0390) samuppannā paritassanā **vipariṇāmānuparivattajā paritassanā**ti dassento āha- “**vipariṇāmassa ...pe... paritassanā**”ti. **Akusalahammasamuppādā cāti**, “yaṃ ahu vata me, taṃ vata me natthī”ti-ādinā pavattā akusalacittuppāda-dhammā. **Khepetvā**ti pavattitaṃ appadānavasena anuppattinimittatāya khepetvā. **Bhayatāsenā**ti bhāyanavasena cittutrāsena. **Taṇhātāsenā**ti tassa nena. **Savighā-**

toti cittavighātanavighātena savighāto. Tato eva cetodukkheṇa **sadukkho. Maṇika-
raṇḍakasaññāyā**Ti rittakaraṇḍaṃyeva maṇiparipuṇṇakaraṇḍoti uppannasaññāya. **Aggahetvā paritassanā**ti gahetabbassa abhāvena gahaṇampi avijjamānapakkhiya-
mevāti aggahetvā paritassanā nāma hoti.

321. Kammaviññāṇameva natthi sati kammaviññāṇe rūpabhedānuparivatti
siyāti kammaviññāṇābhāvadassanamukheṇa khīṇāsavassa sabbaso kilesā-
bhāvaṃ dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. Gehassitavasenāti kilesanissitavasena anurodhavasena. **Neva ukkhipe-
yyāti** na anuggaṇheyya. **Na avakkhipeyyāti** gehassitavasena virodhavasena na
niggaṇheyya. Anurodhena vinā sampahaṃsanavasena yathābhūtaguṇakathanam
nevussādanā vajjābhāvato; tathā virodhena vinā vivecanavasena yathābhūtadosa-
kathanam na apasādanam. **Sabhāvamevāti** yathābhūtasabhāvameva kassaci
puggalassa anādesakaraṇavasena **katheyya**, seyyathāpi āyasmā subhūtithero.
Vinicchitasukhanti, “ajjhataṃ anavajjan”ti-ādinā viśesato vinicchitasukhāya hoti.
Parammukhā avaṇṇanti svāyaṃ rahovādo pesuññūpasamhāravasena pavatto
idhādhippetoti āha “**pisuṇavācanti attho**”ti. Khīṇātīti **khīṇo**, yo bhāsati, yañca
uddissa bhāsati, dvepi hiṃsati vibādhatīti attho, taṃ khīṇavādam. Svāyaṃ yasmā
kilesehi ākiṇṇo saṃkiliṭṭho eva ca hoti, tasmā vuttaṃ- “**ākiṇṇam (2.0391) saṃki-
liṭṭham vācan**”ti. Tena avasiṭṭham tividhampi vacīduccaritamāha. **Adhiṭṭhahitvāti**,
“idameva saccan”ti ajjhosāya. **Ādāyāti** paggayha. **Vohareyyāti** samudācareyya.
Lokasamaññanti lokasaṅketam.

324. Ārammaṇato sampayogato kāmehi paṭisaṃhitattā **kāmapaṭisandhi**, kāma-
sukham. Tenāha “**kāmūpasamhitena sukhenā**”ti. **Sadukkho**Ti vipākadukkheṇa
saṃkilesadukkheṇa sadukkho. **Tathā sapariḷāho**Ti vipākapariḷāhena ceva kilesa-
pariḷāhena ca sapariḷāho.

326. Vaṭṭato nissaritam adatvā tattheva sīdāpanato micchāpaṭipadābhāvena
satte saṃyojetīti saṃyojanam, viśesato bhavasamyojanam taṇhāti āha “**taṇhā-
yetam nāman**”ti. Na taṇhāyeva mānādayopi saṃyojanattam sādheti nāma
sabbaso saṃyojanato suṭṭhu bandhanato. Tena vuttaṃ- “avijjānīvaraṇānam,
bhikkhave, sattānam taṇhāsamyojanānan”ti (saṃ. ni. 2.125-126).

Imaṃ catukkanti, “ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ anuyuttā, ye
attakilamathānuyogaṃ anuyuttā”ti evamāgataṃ imaṃ catukkaṃ nissāya. “Eta-
dagge ṭhapito”ti, vatvā taṃ nissāya ṭhapitabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ, “**bhaga-
vato hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ussādanā-apasādanā Paññāyanti** tathāgatena vinetabbapu-
ggalavasena dhammadesanāya pavattetabbato. **Ayaṃ puggalo ...pe... ācārasa-
mpannoti vā natthi** paresam anuddesakavasena dhammadesanāya pavattanato.

329. Parammukhā avaṇṇanti nindiyassa dosassa nindanaṃ. Na hi kadāci nindiyo pasam̐siyo hoti, taṃ pana kālaṃ ñatvāva kathetabbanti āha, “**yuttapatta-kālaṃ ñatvāvā**” ti. **Khīṇavādepi eseva nayo** tassa rahovādena samānayogakkhamattā.

330. Ghāṭiyatīti vadhīyati. **Saddopi bhijjati** nassati, bhedo hotīti attho. **Gelañña-ppattoti** khedaṃ parissamaṃ patto. **Apalibuddhanti** dosehi ananupatitaṃ.

331. Abhinivissa (2.0392) **voharatīti** evametaṃ, na ito aññathāti taṃ janapadaniruttiṃ abhinivisitvā samudācarati. **Atidhāvananti** samaññaṃ nāmetaṃ lokasañketasiddhā paññattīti paññattimatte aṭṭhatvā paramatthato thāmasā parāmassa voharaṇaṃ.

332. Aparāmasantoti anabhinivisanto samaññāmattova **voharati**.

333. Mariyādabhājanīyanti yathāvuttasammāpaṭipadāya micchāpaṭipadāya ca aññamaññaṃ sañkarabhāvavibhājanaṃ. Raṇanti sattā etehi kandanti akanda-ntāpi kandanakāraṇabhāvatoti raṇā; rāgadosamohā, dasapi vā kilesā, sabbepi vā ekantākusalā, tehi nānappakāradukkhanibbattakehi abhibhūtā sattā kandanti; saha raṇehīti **saraṇo**. Raṇasaddo vā rāgādireṇūsu niruḷho. Tenāha “**sarajo sakilesa**” ti. Pāḷiyaṃ pana “sadukkho eso dhammo” ti-ādina āgatattā kāmasukhānuyogādāyopi “saraṇo” ti vuttāti dukkhādīnaṃ raṇabhāvo tannibbattakasabhāvānaṃ akusalānaṃ saraṇatā ca veditabbā. **Araṇoti-ādīnaṃ padānaṃ vuttavipariyāyena** attho veditabbo.

Vatthum sodhetīti nirodhasamāpajjanena mahapphalabhāvakaraṇena dakkhiṇeyyavatthubhūtaṃ attānaṃ visodheti; nirodhasamāpattiyā vatthuisodhanaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitānaṃ paccekabuddhānaṃ mahākassapattherādīnaṃ dinnadakkhiṇāvisuddhiyā dīpetabbaṃ. Tenāha “**tathā hī**” ti-ādi. **Tathevāti** iminā “piṇḍāya caranto” ti-ādiṃ upasaṃharati. Mettābhāvanāya mudubhūtacittabahumānapubbakaṃ dentīti, “subhūtithero dakkhiṇaṃ visodheti” ti vuttaṃ. Tena dāyaka-topi dakkhiṇāvisuddhiṃ dasseti. Vatthusodhanaṃ pana paṭibhāgato. **Evam pana kātum sakkāti** sāvakānampi kimevaṃ lahuvuṭṭhānādhiṭṭhānaṃ sāvakesu ciṇṇavasībhāvo sambhavatīti pucchati. Itaro aggasāvakamahāsāvakesu kiṃ vattabbaṃ, pakatisāvakesupi vasippattesu labbhatīti te dassento, “**āma sakkā**” ti-ādīmāha. Sesam̐ suviññeyyameva.

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Dhātu vibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Aparikkhīṇāyukaṃ (2.0393) pukkusātikulaputtaṃ uddissa gamananti katvā vuttaṃ “**turitagamanacārikan**” ti. Mama vāsupagamanena tava cittassa aphā-sukaṃ anīṭṭhaṃ **sace natthi**. **Soti** pubbupagato. **Dinnaṃ dinnameva vaṭṭatīti** ekavāraṃ dinnaṃ dinnameva yuttaṃ, na puna dātābbanti adhippāyo. **Kataṃ katamevāti** saṅgahatthaṃ kataṃ anucchavikakammaṃ katameva, na taṃ puna vipariva-

ttetabbanti adhippāyo.

Pukkusātimhi ubhayathāpi kulaputtabhāvo paripuṇṇo evāti āha- “**jātikulaputtopi ācārakulaputtopi**” ti. **Tatrāti** tasmim takkasīlato āgamane. **Añke nipannadāraḥkaṃ viya janam toseti** tuṭṭhim pāpeti. **Ratanāni uppajjanti** pabbatasamuddādisannissitattā paccantadesassa. **Dassaniyanti** dassaneneva sukhāvahaṃ. **Evarūpanti** dassaniyaṃ savaniyañca.

Anagghakambale mahagghakambale. **Sāraḥkaṇḍaketi** candanasārādisāramayakaraṇḍake. **Likhāpetvā** ukkirāpetvā. **Lākhāya vaṭṭāpetvāti** mukhaṃ pidahitvā lākhāparikammaṃ kāretvā.

Anto dussabhaṇḍikaṃ atthīti aññāsi nātigarukabhāvato. **Anagghā ahesunti** vaṇṇasampattiphassasampattipamāṇamahattadunnimmāpiyatāhi mahagghā ahesuṃ, mahāpuñño rājā tassa atthevāti adhippāyo.

Yadi evaṃ, “kinnu kho pesemī” ti kasmā vīmaṃsaṃ āpajjīti āha- “**apica kho panā**” ti-ādi. Soti bimbisāro rājā. **Vicinituṃ āradḍho** ratanassa anekavidhattā uttaruttariñca paṇītatarādibhāvato. **Suvaṇṇarajatādīti** suvaṇṇarajatapavāḷamaṇimuttāveḷuriyādi. **Indriyabaddhanti** cakkhādi-indriyapaṭibaddhaṃ. **Padesanti** guṇavasena ekadesaṃ na pāpuṇāti.

Sāmaṃ saccānaṃ abhisambuddhatāsāmañña, “**buddharatanampi duvidhan**” ti vuttaṃ. **Buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi**, yasmā pana imasmim loke parasmim vā pana buddhena sadiso na vijjatīti. Paṭhamabodhiyaṃyeva pavattatīti katvā vuttaṃ “**ghosopi**” ti-ādi.

Rājā tuṭṭho cintesi, “tattha avijjamānaṃyeva pesetuṃ

laddhan”ti. **Tasmā**ti yasmā paripuṇṇaṃ ekadivasampi tasmim padese buddhānaṃ āvāsapariggaho (2.0394) natthi, tasmā. **Pubbadisāmukhanti** pubbadisābhimukhaṃ sīhapañjaraṃ. Tenassa suvibhūtālokataṃ dasseti.

Evaṃ anaññasādhāraṇassa bhagavato idiso samudāgamoti dassetuṃ, “**evaṃ dasa pāramiyo pūretvā**”ti-ādi vuttaṃ. Evaṃ sampannasamudāgamassa tadanurūpā ayaṃ phalasampadāti dassetuṃ, “**tusitabhavanato**”ti-ādi vuttaṃ.

Ariyadhammo nāma ariyamaggappadhāno, ariyamaggo ca sattatiṃsabodhipakkhiyasaṅgaho, te ca uddesamatteneva gahitāti āha- “**sattatiṃsabodhipakkhiye ekadesena likhitvā**”ti. Cūlasīlādīni **brahmajāle** (dī. ni. 1.8-9) āgatanayena vedita-bbāni. **Chadvārasaṃvaram** **satisampajaññanti** manacchaṭṭhānaṃ dvārānaṃ saṃvaraṇavasena sattaṭṭhānikaṃ satisampajaññaṃ. Dvādasappabhedam cīvarādicatuppaccayasantaṃ. Araññarukkhamūlādīnañca vibhaṅgaṃ bhāvanānukūlaṃ **senāsanaṃ**. “Abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādīnā vuttaṃ **nīvaraṇappahānaṃ**. **Parikammanti** kasiṇādiparikammaṃ. Pāḷiyaṃ āgatanayena **aṭṭhatimsa kammaṭṭhānāni**. Visuddhipaṭipāṭiyā **yāva āsavakkhayā** imaṃ paṭipattiṃ **ekadesena likhi**. **Soḷasavidhanti** soḷasavidhabhāvanāya payogaṃ.

Kilañjamayeti nānāvidhabhittivibhatte saṅhasukhumaratanaparisisbbite kilañjamayasamugge. **Bahi vatthena veṭhetvā**ti paṭhamaṃ sukhumakambalena veṭhetvā paṭipāṭiyā tettimsāya samuggesu pakkhipitvā tato bahi sukhumavatthena veṭhetvā chādetvā. Tiṇagacchapahānasammajjanādīnā **sodhitamattakameva hotu**, Kadali-puṇṇaghaṭaṭhapanadhajapaṭākussāpanādi-alāṅkaraṇena mā niṭṭhāpethāti attho. **Rājānubhāvena paṭiyādethāti** mama rājānurūpaṃ sajjetha, alāṅkarothāti attho. **Antarabhogikānanti** anuyuttarājamahāmatānaṃ. **Javanadūtetī** khippaṃ gacchantakadūtapurise. Tālehi saha avacarantīti **tālāvacaṛā**.

Raññā paṇṇākāraṃ uddissa katapūjāsakkārassa amaccato sutattā **paṇṇākāraṃ uccaṭṭhāne ṭhapetvā sayam nīcāsane nisinno**. **Nāyaṃ aññassa ratanassa bhavissatīti** ayaṃ parihāro aññassa maṇimuttādibhedassa ratanassa na bhavissati maṇimuttādīhi abhisāṅkhatattā. **Balavasomanassaṃ** (2.0395) **uppajji** ciratana-kālaṃ buddhasāsane bhāvitabhāvanatāya vāsītavāsanatāya ghaṭe dīpo viya abbhantare eva samujjalamaṇaparipakkatīhetukabhāvato.

Dhāremīti icchāmi, gaṇhāmīti attho. **Dvejjhavacananti** dveḷhakabhāvo. **Antaraṃ karotīti** dvinnaṃ pādānaṃ antaraṃ taṃ lekhaṃ karoti, ekena pādēna atikkamīti attho. **Tassā gatamaggenāti** tāya deviyā vivaṭṭamānāya nāsītāya gatamaggēna. **Taṃ pana lekhaṃti** pukkusātīnā katalekhaṃ. Paṇṇacchattakanti tālapattamuṭṭhiṃ.

Satthugāravenāti satthari uppannapasādapemabahumānasambhāvena. Tadā satthāraṃyeva manasi katvā tanninnabhāvena gacchanto, “pucchissāmī”tipi cittaṃ na uppādesi, “ettha nu kho satthā vasatī”ti parivitakkasseva abhāvato; rājagahaṃ pana patvā rañño pesitasāsanavasena tattha ca vihārassa bahubhāvato **satthā kahaṃ vasatīti pucchi**. Satthu ekakasseva nikkhamaṃ pañcacattālīsa yojanāni padasā gamanañca dhammapūjāvasena katanti daṭṭhabbaṃ. Dhammapūjāya ca buddhānaṃ āciṇṇabhāvo heṭṭhā vitthāritoyeva. Buddhasobhaṃ pana paṭicchādetvā aññātakavesena tattha gamaṇaṃ tassa kulaputtassa vissatthava-

sena maggadarathapaṭipassambhanattham. Appaṭipassaddhamaggadaratho hi dhammadesanāya bhājanam na hotīti. Tathāhi vakkhati, “nanu ca bhagavā” ti-ādi.

Urudhanti visālanti keci. **Atirekatiyojanasatanti**-ādinā anvayato byatirekato ca maccheravinayane sabrahmacārīnam ovādadānam. **Accantasukhumāloti**-ādinā satthu dhammagāravena saddhiṃ kulaputtassapi dhammagāravam saṃsandati sametīti dasseti. Tena bhagavato katassa paccuggamanassa ṭhānagatabhāvam vibhāvento aññesampi bhabbarūpānam kulaputtānam yathāraham saṅgaho kātabboti dasseti.

Brahmalokappamāṇanti uccabhāvena. **Ānubhāvenāti** iddhānubhāvena yathā so sotapatham na upagacchati, evam vūpasametum sakkoti. **Avibbhantanti** vibbhamarahitam nillolupam. **“Bhāvanapumsakam panetan”** ti vatvā tassa vivaraṇattham, “pāsādikena iriyāpathenā” ti vuttam. Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanam daṭṭhabbam. Tenāha **“yathā iriyato”** ti-ādi. **Amanāpo** (2.0396) hoti passantānam. Sīhaseyyāya nipannassapi hi ekacce sarīrāvayavā adhokhittavikkhittā viya dissanti. Kaṭiyam dvinnam ūrusandhīnam dvinnāñca jāṇusandhīnam vasena **catusandhikapallaṅkam**. **Na patiṭṭhātīti** nappavattati, “kaṃsi tvan” ti-ādinā apucchite kathāpavatti eva na hoti. **Appatiṭṭhitāya kathāya na sañjāyatīti** tathā pana pucchāvasena kathāya appavattitāya upari dhammakathā na sañjāyati na uppaṇṇati. **Itīti** tasmā. **Kathāpatiṭṭhāpanattham** kathāpavattanattham kathāsamuṭṭhāpanattham vā pucchi.

Sabhāvameva kathetīti attano bhagavato adiṭṭhapubbattā “adiṭṭhapubbakam kathamam jāneyyan” ti sabhāvameva kevalam attano ajjhāsayameva katheti; na pana sadevakassa lokassa supākaṭam sabhāvasiddham buddharūpakāyasa bhāvam. Atha vā **sabhāvameva kathetīti** “idamevan” ti jānantopi tadā bhagavato ruciyā tathāpavattamānam rūpakāyasabhāvameva katheti appavikkhambhanti adhippāyo. Tenāha- **“tathā hi nan”** ti-ādi, vipassanālakkhāṇameva paṭipadanti adhippāyo.

343. “Pubbabhāgapaṭipadam akathetvā” ti vatvā pubbabhāgapaṭipadāya akathane kāraṇam pubbabhāgapaṭipadañca sarūpato dassetum, **“yassa hī”** ti-ādi vuttam. Aparisuddhāyapi pubbabhāgapaṭipadāya vipassanā tathā na kiccakārī, pageva avijjamānāyāti, **“yassa hi ...pe... aparisuddhā hoti”** cceva vuttam. Pubbabhāgapaṭipadā ca nāma saṅkhepato pannarasa caraṇadhammāti āha- **“sīlasamvaram ...pe... imam pubbabhāgapaṭipadam ācikkhati”** ti. **Yānakiccam sādheti** maggagamanena akilantabhāvasādhanattā. Cirakālam paribhāvitāya paripakkagatāya hetusampadāya upaṭṭhāpitaṃ **sāmaṇerasīlampi paripuṇṇam** akhaṇḍādibhāvappattiyā, yaṃ pubbahetuttā “sīlan” ti vuccati.

Dhātuvo paramatthato vijjamānā, paññattimattho **puriso avijjamāno**. Atha kasmā bhagavā arahattassa padaṭṭhānabhūtam vipassanam kathento “chadhātu-ro” ti avijjamānappadhānam desanam ārabhīti āha- **“bhagavā hī”** ti-ādi. **Katthaci** “tevijjo chaḷabhiñño” ti-ādīsu **vijjamānena avijjamānam dasseti**. **Katthaci**- “itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati” ti-ādīsu (a. ni. 1.1) **avijjamānena vijjamānam dasseti**. **Katthaci** “cakkhuviññānam (2.0397) sotaviññānan” ti-ā-

dīsu (vibha. 121) **vijjamānena vijjamānaṃ dasseti. Katthaci-** “Khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappeti”ti-ādīsu (dī. ni. 1.275) **avijjamānena avijjamānaṃ dasseti.** Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. “Chadhāturo”ti hi samāsatto avijjamāno puggalavisayattā, tassa padassa avayavattho pana appadhānattho vijjamāno, so saddakkamena appadhānopi atthakkamena padhānoti āha- **“vijjamānena avijjamānaṃ dassento”**ti. Puggalādhiṭṭhānāyetta desanāya kāraṇaṃ dassetuṃ, **“sace hi”**ti-ādi vuttaṃ. **Upaṭṭhāpeyyāti-** “dhātuyo”i-cceva kulaputtassa cittaṃ niveseyya tathā sañjāneyya, evaṃ dhammaṃ dese-yyāti attho. **Sandehaṃ kareyyāti** asati purise ko karoti? Ko paṭisaṃvedeti, dhātuyo evāti kiṃ nu kho idaṃ, kathaṃ nu kho idanti saṃsayamaṃ uppādeyya? **Sammohaṃ āpajjeyyāti** caturaṅgasamannāgate andhakāre vattamānaṃ viya desiyamāne atthe sammohaṃ āpajjeyya. Tathābhūto ca desanāya abhājanabhūtattā **desanaṃ sampaṭicchituṃ na sakuṇeyya. Evamāhāti** evaṃ “chadhāturo”ti āha.

Yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsīti yaṃ rūpārūpadhammasamūhaṃ pabandhava-sena pavattamānaṃ adhiṭṭhānavisesavisiṭṭhaṃ- “puriso satto itthi”ti-ādinā tvaṃ sañjānāsi, **so chadhāturo.** Santesupi chadhātuvinimuttesu dhātvantaresu sukhāva-ggahaṇatthaṃ tathā vuttaṃ taggahaṇeneva ca tesāṃ gahetabbato, svāyamattho heṭṭhā dassito eva. **Sesapadesūti** “chaphassāyatano”ti-ādipadesupi. Cattāri adhi-ṭṭhānāni catasso patiṭṭhā etassāti **caturādhiṭṭhāno**, adhiṭṭhāti patiṭṭhāti etenāti **adhiṭṭhānaṃ**, yesu patiṭṭhāya uttamatthaṃ arahattaṃ adhigacchati, tesāṃ paññā-dīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tenāha **“svāyamaṃ bhikkhū”**ti-ādi. **Ettoti vaṭṭato. Vivatṭi-**tvāti vinivaṭṭitvā apasakkivā. **Ettoti vā** etehi chadhātu-ādīhi. Ettha hi nivatṭhassa āyattassa uttamāya siddhiyā asambhavoti. **Patiṭṭhitanti** ariyamaggādhigamava-sena suppatiṭṭhitā. Evañhi sabbaso paṭipakkhasamucchindanena tattha pati-ṭṭhito hoti. **Maññassavā nappavattantīti** chahipi dvārehi pavattamānasotāya maggena visositāya sabbaso vigatāya sabbaso vicchedappattiyā na sandanti. Tenāha **“nappavattanti”**ti. Yasmā māne (2.0398) sabbaso samucchinne asamu-cchinno anupasanto kilesa nāma natthi, tasmā āha- **“muni santoti vuccati”**ti rāga-ggi-ādīnaṃ nibbānena **nibbuto.**

Paññaṃ nappamajjeyyāti, “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti”ti-ādinayappavattāya (ma. ni. 1.423; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 3.15; vibha. 519; mahāni. 161) appamādappaṭipattiyā samādhivipa-ssanāpaññaṃ nappamajjeyya. Etena pubbabhāgiyaṃ samathavipassanābhāva-namāha. **Saccamanurakkheyyāti** saccānurakkhanāpadesena silavisodhanamāha; sacce ṭhito samādinnaṣilaṃ avikopetvā paripūrento samādhisaṃvattaniyataṃ karoti. Tenāha **“vacīsaccaṃ rakkheyyā”**ti. **Kilesapariccāgaṃ brūheyyāti** tadaṅgā-divasena kilesānaṃ pariccajanavidhiṃ vaḍḍheyya. **Kilesavūpasamaṇaṃ sikkhe-yyā**ti yathā te kilesā tadaṅgādivasena pariccattā yathāsamudācārappavattiyā santāne pariḷāhaṃ na janenti; evaṃ kilesānaṃ vūpasamaṇavidhiṃ sikkheyya **paññādhiṭṭhānādīnanti** lokuttarānaṃ paññādhiṭṭhānādīnaṃ. **Adhigamatthāyāti** paṭilābhathāya.

347. Pubbe vuttānanti, “caturādhiṭṭhāno, yattha ṭhitaṃ maññassavā nappavatta-

nti”ti (ma. ni. 3.343) evaṃ pubbe vuttānaṃ.

348. Vattabbaṃ bhaveyyāti niddesavasena vattabbaṃ bhaveyya. **Ādīhī**ti evamā-dīhi. **Kiccaṃ natthi** kiccābhāvato. **Uppaṭipāṭidhātukanti** ayathānupubbikaṃ. **Yathā-dhammavasenevā**ti desetabbadhammānaṃ yathāsabhāveneva. **Sappāyaṃ dhutaṅganti** attano kilesaniggaṇhanayoggaṃ dhutaṅgaṃ. **Cittarucitanti** attano citta-pakatiyā ācariyehi virocetabbaṃ, cariyānukūlanti attho. **Hatthipadopamasuttādīsūti ādi-**saddena visuddhimaggadhātu vibhaṅgādiṃ saṅgaṇhāti.

354. Ayampetthāti pi-saddo sampiṇḍanatto. Tena “athāparaṃ upekkhāyeva avasissati”ti uparidesanaṃ sampiṇḍeti. Sopi hi pāṭiyekko anusandhīti. Nanu cāyaṃ yathā-uddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā niddesopi (2.0399) bhavissatīti yathānu-sandhinayo vijjatīti? Na, viññāṇadhātuniddesanayena desanāya appavattattā tenāha “**heṭṭhato**”ti-ādi. **Yaṃ vā panāti-ādinā** pana desanāya sānusandhitaṃ vibhāveti. Na hi buddhā bhagavanto ananusandhikaṃ desanaṃ desenti. **Āgamanī-yavipassanāvasenā**ti yassā pubbe pavattattā āgamanīyaṭṭhāne ṭhitā vipassanā, tassā vasena. **Kammakāra-kaviññāṇanti** “netam mama nesohamasmi, na meso attā”ti evaṃ vipassanā-kiccakāra-kam vipassanāsahitaṃ viññāṇaṃ. **Viññāṇadhātu-vasenā**ti yathā-uddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā bhājanavasena. **Satthu kathanatthā-yāti** satthārā uddesameva katvā ṭhapitattā niddesavasena kathanatthāya. Akathita-bhāvo eva hissa avasiṭṭhatā kathanatthāya paṭivijjhanatthāya ca. Paṭipakkhaviga-mena tassa cittassa parisuddhatāti āha “**nirupakkilesan**”ti. Upakkilesānaṃ pana pahīnabhāvato **pariyodātaṃ**. Samudayavasena **udayadassanatthañceva** paccaya-nirodhavasena **atthaṅgamadassanatthañca**. Kāraṇabhāvena sukhāya vedanāya hitanti

sukhavedaniyaṃ. Tenāha “sukhavedanāya paccayabhūtan” ti.

360. Rūpakammaṭṭhānampi catudhātuvavatthānavasena, **arūpakammaṭṭhānampi** sukhadukkhavedanāmukhena **paguṇaṃ jātaṃ**.

Satthu kathanatthameva avasissatīti, “kulaputtassa paṭivijjhanatthan” ti vuttamevatthaṃ nisedheti, tasmā vuttamevatthaṃ samatthetuṃ, “**imasmim̐ hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Kulaputtassa rūpāvacarajjhāne**ti kulaputtena adhigatarūpāvacarajjhāne. Tenāha- “**bhikkhu paguṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracattajjhānan**” ti. Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayogyaṃ aṅgārabhājanaṃ idha “ukkā” ti adhippetanti āha “**aṅgārakapallan**” ti. **Sajjeyyāti** yathā tattha pakkhittasuvaṇṇaṅca tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. **Nihaṭadosanti** vigaṭibhūtakāḷakaṃ. **Apanītakasāvanti** apagatasukhumakāḷakaṃ.

Ariyamagge paṭiṭṭhāpetukāmena nāma sabbasmimpi lokiyadhamme virajjanatthāya dhammo kathetabboti adhippāyena, “**kasmā panā**” ti-ādinā codanā katā. Vineyyadamanakusalena bhagavatā veneyyajjhāsayavasena tāva cattajjhānupekkāya vaṇṇo kathitoti tassa parihāraṃ vadanto, “**kulaputtassā**” ti-ādimāha.

361. Tadanudhammanti (2.0400) tassa arūpāvacarassa kusalassa anurūpadhammaṃ, yāya paṭipadāya tassa adhigamo hoti, tassa pubbabhāgapaṭipadanti attho. Tenāha “**rūpāvacarajjhānan**” ti. **Taggahaṇāti** tassa gahaṇena tassā paṭipattiyā paṭipajjamānena. **Ito uttarinti** “viññāṇaṅcāyatanan” ti-ādīsu.

362. Tassevāti arūpāvacarajjhānassa. Etaṃ pana savipākaṃ arūpāvacarajjhānaṃ samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatam̐. Pakappitanti** paccayavasena savihitam̐. **Āyūhitanti** sampiṇḍitam̐. **Karontena kariyatīti** paṭipajjanakena paṭipajjīyati saṅkharīyati. Nibbānaṃ viya na niccaṃ na sassatam̐. Atha kho khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **tāvakālikam̐**. Tato eva cavanādisabhāvanti sabbametam̐ rūpāvacaradhammesu ādinavavibhāvanaṃ. **Dukkhe paṭiṭṭhitanti** saṅkhāradukkhe paṭiṭṭhitam̐. **Atāṇanti** cavanasabhāvāditāya tāṇarahitam̐. **Aleṇanti** tato arakkhattā liyanaṭṭhānarahitam̐. **Asaraṇanti** appaṭisaraṇam̐. **Asaraṇibhūtanti** sabbakālampi appaṭisaraṇam̐.

Samattapattavise khandhādīsu gahite duttikicchā siyāti, “**khandham̐ vā sīsam̐ vā gahetum̐ adatvā**” ti vuttaṃ. **Evamevāti** etthāyaṃ upamāsaṃsandanā- cheko bhisakko viya sammāsambuddho. Visavikāro viya kilesadukkhānubandho, bhisakkassa viyaṃ ṭhānato cāvetvā upari āropanaṃ viya bhagavato desanānubhāvena kulaputtassa kāmabhāve nikantiṃ pariyādāya arūpajjhāne bhavanaṃ. Bhisakkassa viyaṃ otāretvā pathaviyaṃ pātanaṃ viya kulaputtassa orambhāgiyakilesadukkhāpanayanaṃ.

Asampattassāti arūpāvacarajjhānaṃ anadhigatassa. **Appaṭiladdhassevāti** tassa vevacanaṃ. **Sabbametanti** “aniccaṃ adhuvan” ti-ādinā vitthārato vuttaṃ sabbametam̐ **ādinavaṃ. Ekapadeneva “saṅkhatametam̐” ti katesi** saṅkhatapadeneva tassa atthassa anavasesato pariyādinattā.

Nāyūhatīti bhavakāraṇacetanāvasena byāpāraṃ na samūheti na sampiṇḍeti. Tenāha- “**na rāsīm̐ karotī**” ti. Abhisāṅkharāṇaṃ nāma cetanābyāpāroti āha- “**na abhisāṅcetaṃ**” ti. Taṃ pana phaluppādanasamatthatāya phalena kappananti āha “**na kappetī**” ti. Sace abhisāṅkharacetanā uḷārā, phalamahattasaṅkhātāya

vuḍḍhiyā hoti, anuḷārā ca avuḍḍhiyāti āha- “**vuḍḍhiyā vā parihāniyā vā**” ti. **Buddha-visaye thatvāti** bhagavā (2.0401) attano buddhasubuddhatāya sīhasamānavutti-tāya ca desanaṃ ukkaṃsato sāvakehi pattabbaṃ visesaṃ anavasesento tathā vadati, na sāvakavisayaṃ atikkamitvā attano buddhavisayameva desento. Tenāha- “**arahattanikūṭaṃ gaṇhī**” ti. Yadi kulaputto attano ...pe... paṭivijjhi, atha kasmā bhagavā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhīti āha “**yathā nāmā**” ti-ādi.

Ito pubbeti ito anāgāmiphalaḍḍhigamato uttari upari. **Assāti** kulaputtassa. **Kathe-ntassa** bhagavato dhamme **neva kaṅkhā na vimati** paṭhamamaggeneva kaṅkhāya samucchinnattā. **Ekaccesu ṭhānesūti** tathā vineyyaṭṭhānesu. Tathā hi ayampi kula-putto anāgāmiphalaṃ patvā bhagavantaṃ sañjāni. Tena vuttaṃ “**yato anenā-**” ti-ādi.

363. Anajjhositā Ti anajjhosanīyāti ayamatthoti āha- “**gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yuttā**” ti.

364. Rāgo va anusayo **rāgānusayo**, so ca paccayasamavāye uppajjanārahoti vattabbaṃ labhatīti vuttaṃ- “**sukhavedanaṃ ārabba rāgānusayo uppajjeyyā**” ti. Na pana tassa uppādanaṃ atthi khaṇṇattayasamāyogāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Itaranti** adukkhamasukhavedanaṃ. **Visaṃyuttoti** kenaci saññojanena asaṃyuttatāya eva niyatavippayutto. Kāyassa koṭi paramo anto etassāti **kāyako-ṭṭikaṃ**. **Dutiyapadeti** “jīvitapariyantikaṃ” ti imasmiṃ pade. **Visevanassā** Ti upādānassa. **Sītībhavissantīti** padassa “nirujjhissantī” ti attho vutto, kathaṃ pana vedayitānaṃ dvādasasu āyatanesu nirujjhanaṃ sītībhāvappattīti codanaṃ sandhāyāha- “kilesā hi” ti-ādi. **Samudayapañhenāti** mahāsatipaṭṭhāne (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133) samudayasaccanīrodhapañhena. Nanu sabbaso kilesapariḷāhavigame sītībhāvo nāma vedanānīrodhamattena adhippeto; tena idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti vedayitānaṃ accantanīrodhasaṅkhāto sītībhāvopi kilesasamucchedenevāti āha “**vedayitānipī**” ti-ādi.

365. Idamaṃ (2.0402) **opammaṣaṃsandananti** ettha saññojanā dīpasikhā viya, adhiṭṭhānakapallikā viya vedanāya nissayabhūtā cattāro khandhā, telaṃ viya kilesā, vaṭṭi viya kammavaṭṭaṃ, upaharaṇakapuriso viya vaṭṭagāmī puthujjano, tassa sīsacchedakapuriso viya arahattamaggo santānassa samucchedakaraṇato, anāhārāya dīpasikhāya nibbāyanaṃ viya kammakilesānaṃ anantarapaccayato anāhārāya vedanāya anupādisesavasena nibbāyanaṃ.

Ādimhi samādhivipassanāpaññāhīti pubbabhāgapaṭipadābhūtā tayā paṇḍasa-mādhito arahattassa padaṭṭhānabhūtavipassanāpaññāto ca. **Uttaritarāti** visiṭṭha-tarā. **Evaṃ samannāgatoti** ettha **evaṃ**-saddo idaṃsaddatthavacanoti āha- “**iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānenā**” ti. Sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ khepetīti **sabbadukkhaḥkhayo**, aggamaggo, taṃpariyāpannatāya tattha ñāṇanti āha- “**sabba-dukkaḥkhaye ñāṇaṃ nāma arahattamagge ñāṇaṃ**” ti. **Arahattaphale ñāṇaṃ adhi-ppetaṃ** vuttanayena sabbadukkhaḥkhaye sante tannimittaṃ vā uppannañāṇanti katvā. **Tassāti**, “evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena paññādhiṭṭhānena samannāgato hoti” ti vuttabhikkhuno.

366. Hīti yasmā. **Vimuttīti** arahattaphalavimutti, tasmā sabbadukkhaḥkhaye

ñāṇanti arahattaphalaññāṇaṃ adhippetamaṃ. **Saccanti paramatthasaccaṃ nibbānaṃ**, na maggasaccaṃ. Kāmaṃ arahattaphalavimutti paṭipakkhehi akopaniyatāya akuppā, “sacce ṭhitā”ti pana vacanato, “**akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā**”-ti āha. **Vitathanti** naṭṭhaṃ, jarāya maraṇena ca vipariṇāmetabbatāya yādisaṃ uppādāvattāya jātaṃ, tato aññādisanti attho. Tathā hi taṃ jarāmaraṇehi parimūsitabbarūpatāya “musā”ti vuttaṃ. Tenāha- “**mosadhammanti nassanasabhān**”ti. **Taṃ avitathanti** taṃ vuttanayena avitathaṃ nāma, **taṃ sabhāvo** Sabbakālaṃ teneva labbhanato. **Samathavipassanāvasena vacīsaccatoti** samathavipassanāvasena yaṃ visuddhimattaṃ vacīsaccaṃ, tato. **Dukkhasaccasamudayasaccehi** tacchavipallāsabhūtasabhāvehi. Iti nesaṃ yathāsakaṃ sabhāvena avitathabhāve amosadhammatāya tehipi avitathabhāvā paramatthasaccaṃ nibbānameva **uttaritaraṃ. Tasmāti** nibbānasseva uttaritarabhāvato.

367. Upadhīyati (2.0403) ettha dukkhanti **upadhī**, khandhā kāmagaṇā ca. Upadahanti dukkhanti **upadhī**, kilesābhisaṅkhārā. **Paripūrā gahitā parāmaṭṭhāti** pariyaṭṭabhāvena taṇhāya gahitā diṭṭhiyā parāmaṭṭhā. **Samathavipassanāvasena kilesapariccāgatoti** vikkhambhanavasena tadaṅgappahānavasena ca kilesānaṃ pariccajanato. **Uttaritaro** visiṭṭhatarassa pahānappakārassa abhāvato.

368. Āghātakaraṇavasenāti cetasi kāghātassa uppajjanavasena. **Byāpajjanavase-nāti** cittassa vipattibhāvavasena. **Sampadussanavasenāti** sabbaso dussanavasena. **Tīhi** Padehi yadi arahattamaggena kilesānaṃ pariccāgo cāgādhiṭṭhānaṃ, arahattamaggeneva nesaṃ vūpasamo upasamādhiṭṭhānaṃ hotīti dasseti. Ettha visesena pariccāgo sampajhanaṃ anuppattidhammatāpādanaṃ cāgo, tathā pana pariccāgena yo so nesaṃ tadā vūpasantatāya abhāvo, ayaṃ upasamoti aya-metesam viseso.

369. Maññitanti maññanā, “etaṃ mamā”ti-ādinā kappanāti attho. Avijjāvibandhanataṇhāgāhādīnaṃ sādharmaṇabhāvato **ayamahanti** ettha **ahanti** diṭṭhimaññanāda-ssanaṃ, sā pana diṭṭhi mānamaññanāya attaniyagāhavasena hotīti sveva “a-n”ti iminā gahitoti āha- “**ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭati**”ti. **Ābādha-ṭṭhenāti** paṭipīḷanaṭṭhena. Maññanāvasena hi sattānaṃ tathā hoti. **Antodosatṭhe-nāti** abhantaraduṭṭhabhāvena. Maññanādūsitattā hi sattānaṃ attabhāvo dukkha-tāmūlāyatto, kilesāsucipaggharaṇato uppādanirodhabhaṅgehi uddhamuddhaṃ pakkapabhinno hotīti phalūpacārena “maññitaṃ gaṇḍo”ti vutto. **Anupaviṭṭhatṭhe-nāti** anupavisitvā hadayamāhacca adhiṭṭhānena. Maññitañhi pīḷājananato antotu-danato duruddharaṇato sallaṃ. **Khiṇāsavamuni** sabbaso kilesānaṃ santattā, tato eva pariḷāhānaṃ parinibbutattā vūpasantattā **santo** upasanto **nibbutoti vuccati**. **Yattha ṭhitanti** yasmim asekhabhūmiyaṃ ṭhitaṃ. Yadi bhagavā attano desanāñā-ṇānurūpaṃ desanaṃ pavattāpeyya, mahāpathaviṃ pattharantassa viya, ākāsaṃ pasārentassa viya, anantāparimeyyalokadhātuyo paṭicca tesam ṭhitākāraṃ (2.0404) anuppūraṃ vicinantassa viya desanā pariyosānaṃ na gaccheyya. Yasmā panassa vineyyajjhāsayanurūpameva desanā pavatti, na tato paraṃ aṇuma-ttampi vaḍḍhati. Tasmā vuttaṃ- “**sabbāpi dhammadesanā saṃkhittāva, vitthārade-sanā nāma natthi**”ti. Nanu sattapakaraṇadesanā vitthārakathāti? Na sāpi vitthāra-

kathāti āha- “**samantapaṭṭhānakathāpi saṃkhittāyevā**” ti. Sannipatitadevaparīsāya ajjhāsayānurūpameva hi tassāpi pavatti, na satthudesanāññānurūpanti. **Yathānu-sandhiṃ pāpesi** yathā-uddiṭṭhe anupubbena anavasesato vibhajanavasena desanāya niṭṭhāpitattā. **Vipañcitaññū ...pe... katesi** nātisaṅkhepavithhāravasena desitattā.

370. Aṭṭhannaṃ parikkhārānanti nayidamanavasesapariyādānaṃ, lakkhaṇavacanaṃ panetaṃ, aññatarassāti vacanaseso. Tathā hi, “mayhaṃ iddhimayaparikkhāralābhāya paccayo hotū” ti patthanaṃ paṭṭhapetvā pattacīvaraṃ, pattaṃ, cīvarameva vā dinne carimabhava iddhimayaparikkhāro nibbattatīti vadanti. **Adinna-ttāti** kecivādo, tenāha “**kulaputto**” ti-ādi. **Okāsābhāvatoti** upasampadālakkhaṇassa asambhavato. Tenāha- “**kulaputtassa āyuparikkhīṇan**” ti. **Udakatittha ...pe... āraddho** paramappicchabhāvato.

Vibbhantāti bhantacittā. **Siṅgena vijjhitvā ghātesī** purimajātibaddhāghātātāyāti vadanti.

Mānusaṃ yoganti manussattabhāvaṃ. Attabhāvo hi yujjati kammakilesehīti “yogo” ti vuccati. **Upaccagunti**

upagacchiṃsu. **Upakoti**-ādi tesaṃ nāmāni.

Gandhakatṭhehīti candanāgarusaḷaladevadāru-ādīhi gandhadārūhi. Sesāṃ suviññeyyameva.

Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. Ācikkhanāti (2.0405)- “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodha-gāminī paṭipadā ariyasaccaṃ”ti ādito kathanaṃ. **Desanāti** tasseva atthassa atisa-jjanaṃ pabodhanaṃ. **Paññāpanā**ti pakārehi ñāpanā, sā pana yasmā itthamidanti veneyyānaṃ paccakkhato dassanā, tesaṃ vā santāne paṭiṭṭhāpanā hoti, tasmā āha- “**dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā**”ti. **Paṭṭhapanāti** paṭiṭṭhāpanā. Yasmā paṭṭhapiyamānasabhāvā desanā bhājanaṃ upagacchanti viya hoti, tasmā vuttaṃ- “paññāpanā”ti, jānāpanāti attho. **Vivaṭakaraṇāti** desiyamānassa atthassa vivaṭabhāvakaraṇaṃ. **Vibhāgakiriyāti** yathāvuttassa atthavibhāgassa vitthārakaraṇaṃ. **Pākaṭabhāvakaraṇanti** agambhīrabhāvāpādanaṃ. Aparo nayo- catusaccasaññitassa atthassa paccekaṃ sarūpato dassanavasena idanti ādito sikkhāpanaṃ kathanaṃ **ācikkhanā**, evaṃ parasantāne pabodhanavasena pavattāpanā **desanā**, evaṃ vineyyānaṃ cittaparitosajananena tesaṃ buddhiparipācanaṃ “**paññāpanā**”ti vuccati. Evaṃ paññāpentī ca sā desiyamānaṃ atthaṃ veneyyasantāne pakārato ṭhapeti paṭiṭṭhāpetīti “**paṭṭhapanā**”ti vuccati. Pakārato ṭhapentī pana saṃkhittassa vitthārato paṭivuttassa punābhīdhānato “**vivaraṇā**”ti, tassevatthassa vibhāgakaraṇato “**vibhajanā**”ti, vuttassa vitthārenābhīdhānato vibhattassa hetudāharaṇadassanato, “**uttānikammaṃ**”ti vuccati. Tenāha- “**pākaṭabhāvakaraṇaṃ**”ti, hetūpamāvasena-tthassa pākaṭabhāvakaraṇatoti attho.

Anuggāhakāti anuggaṇhanakāmā. Svāyamanuggaho saṅghavattthivasena pākaṭo hotīti āha “**āmisasaṅghenā**”ti-ādi. Janetā janettīti āha “**janikā mātā**”ti. Vuddhiṃ parisāṃ āpādetīti **āpādetā**. Tenāha “**posetā**”ti. Idāni dvinnaṃ mahātherānaṃ yathākkamaṃ sabrahmacārīnaṃ bhagavatā vuttehi janikaposikamātutuṭṭhāniyehe saṅgāhakataṃ vitthārato dassetuṃ, “**janikamātā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Paratoghosena vināpi uparimaggādhigamo hotīti “**paccattapurisakārenā**”ti vuttaṃ. Paṭhamamaggo eva hi sāvakānaṃ ekantato ghosāpekkhoti. **Pattesupīti pi**-saddena pageva appattesūti dasseti. Bhavassa (2.0406) appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha “**accharāsaṅghātamattampi**”ti. **Janetāti** janako, thero pana ariyāya janayitā. **Āpādetāti** vaḍḍhetā paribrūhetā. Purimasmīṃ saccadvaye sammasanaggaḥaṇaṃ lokiyattā tassa, itarasmīṃ tassa aggahaṇaṃ lokuttarattā.

Kāmehe nikkhanto saṅkappo **nekkhammasaṅkappo**. Svāyamaṃ tato nikkhamaṇattho tesaṃ paṭipakkhabhāvato tehi viśaṃsaggato virajjanato samucchindanato sabbaso vivittabhāvato ca hotīti dassetuṃ, “**kāmapaccanīkatṭhenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāmapadaghātanti** yathā kāmo padaṃ paṭiṭṭhaṃ na labhati, evaṃ

hananaṃ, kāmasamucchedanti attho. Kāmehi sabbaso vivittattā kāmavivitto, ariyamaggo, tassa anto, ariyaphalaṃ, tasmiṃ **kāmavivittante. Eseva nayoti** iminā “byāpādapaccanīkaṭṭhenā” ti-ādiyojanaṃ atidisati. Sabbe cete nekkhammasaṅkappaḍayo nānācittesu labbhantīti yojanā. Yadi ekacitte labbhanti, kathaṃ tividhamiccāsaṅkappānaṃ samugghātoti āha “**tatra hī**” ti-ādi. **Na nānā labbhatīti** iminā tividhakiccakāritaṃ sammāsaṅkappassa dasseti. Kiccavasena hi tassa nāmassa lābho. Sammāvācādīnampi maggakkhaṇe ekacitte labbhamānānampi catukcikkāritāya catubbidhanāmāditā veditabbā. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnathappakāsanā samattā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. Mahāpajāpatigotamīti ettha **gotamīti** tassa gotamagottato āgataṃ nāmaṃ, mahāpajāpati pana guṇato. Taṃ vivarituṃ, “**nāmakaraṇadivase panassā**” ti-ādi vuttaṃ. Mahatiṃ uḷāraṃ pajamaṃ jananaṃ aposanehi parirakkhatīti **mahāpajāpati**. Paribhogavasena na haññatīti **ahataṃ. Sippikānanti** tantavāyānaṃ. **Vāyanaṭṭhānanti** vīnaṭṭhānaṃ. **Tāni maṃ na toseti** kāyikassa puññassa abhāvato. Tenāha- “**sahattā katameva (2.0407) maṃ toseti**” ti. **Pisitvā** nibbattaṃ katvā. **Pothetvāti** sukhumabhāvāpādanatthaṃ dhanukena netvā. **Kālānukālāñca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṃ aggahesi** ekadivasanti adhippāyo. Evañhi “ekadivasaṃ pana ...pe... akāsī” ti purimavacanena taṃ na virujjheyya.

Cha cetanāti chabbidhā cetanā. Na hi tā chayeve cetanāti. **Saṅghe gotami dehi ...pe... saṅgho cāti** idameva suttapadaṃ. **Saṅghe gotami dehīti** saṅghassa dānāya niyojesi, tasmā saṅghova dakkhiṇeyyataroti ayamevettha attho. **Yadi evanti-ādinā** tattha byabhicāraṃ dasseti. **Rājamahāmattādayoti-ādinā** tattha byatirekato nidassanaṃ āha. **Mahantatarā bhavyeṃyanti** ānubhāvādinā mahantatarā bhavyeṃyamaṃ, na ca taṃ atthīti. **Tasmāti** yasmā guṇavisiṭṭhahetukaṃ dakkhiṇeyyamaṃ anapekkhitvā attano dīyamānassa dāpanaṃ labhati, tasmā. **Mā evamaṃ gaṇhāti** sammāsambuddhato saṅghova dakkhiṇeyyo” ti mā gaṇha.

Tattha nicchayasādhakaṃ suttapadaṃ dassento, “**nayimasmim loke ...pe... vipulaphalesinan**” ti āha. Svāyamattho ratanasutte (khu. pā. 6.3; su. ni. 226), “yaṃ kiñci vittaṃ” ti gāthāya, aggapasādasuttādīhi (itivu. 90) ca vibhāvetabboti. Tenāha- “**sattārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthī**” ti.

Gotamiyā antimabhavikatāya dānassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya anuppādanato na taṃ garutaraṃ saṅghassa pādāpane kāraṇanti āha- “**pacchimāya janatāyā**” ti-ādi. **Vacanatopīti** tassa vatthayugassa satthu eva paṭiggahaṇāya vacanatopi. Tenāha “**na hī**” ti-ādi.

Sattā saṅghapariyāpannova īdise ṭhāne aggaphalaṭṭhatāya aṭṭha-ariyapuggalabhāvato, sace panassa na sayamaṃ saṅghapariyāpannatā, kathaṃ saṅghe pūjite sattā pūjito nāma siyāti adhippāyo. **Tīni** saraṇagamanāni tayo eva aggapasādāti

vakkhatīti adhippāyo. Abhidheyānurūpāni hi liṅgavacanāni. **Na ruhati** ayāthāva-
paṭipattibhāvato, na gihivesaggahaṇādinā gihibhāvassa paṭikkhipitattā. **Na vatta-
bbametam** “**sathā saṅghapariyāpanno**”ti sathubhāvato. Sāvakasamūho hi
saṅgho (2.0408). Saṅghagaṇe hi sathā uttaritaro anaññasādhāraṇaguṇehi sama-
nnāgatabhāvato mūlaratanabhāvato ca.

377. Sampatijātassa mahāsattassa satta-padavīti-hāragamaṇam dhammatāva-
sena jātam, paraṇ tadaññadaharasadisī paṭipattīti āha- “**hatthapādakiccaṇ asādhe-
ntesū**”ti.

378. **Paccūpakāraṇ na sukaraṇ vadāmi** anucchavikakiriyaṇ kātuṇ asakkuṇe-
yyattā. Abhivādenti etenāti **abhivādanaṇ**. Vandamānehi antevāsikehi ācariyaṇ
“sukhī hotū”ti-ādinā abhivādenti nāma. Tena vuttaṇ “**abhivādanaṇ**”ti. **Tadabhi-
mukho ...pe... vanditvā nipajjati**, seyyathāpi āyasmā sārīputto. Kālānukālaṇ upa-
ṭṭhānaṇ bījayanapādasambāhanādi **anucchavikakammaṇ karaṇam** nāma. **Anu-
cchavikaṇ kiriyaṇ kātuṇ na sakkotiyeva**, yasmā ācariyena katassa dhammānu-
ggahassa antevāsinaṇ kariyamāno āmisānuggaho saṅkhampi kalampi kalabhā-
gampi na upetiyevāti. Tena vuttaṇ “**na suppatikāraṇ vadāmi**”ti.

379. **Pāṭipuggalikaṇ dakkhiṇam ārabha samuṭṭhitaṇ**, “taṇ me bhagavā paṭi-
ggaṇhatū”ti mahāpajāpatigotamiyā vacanaṇ nimittaṇ katvā desanāya uṭṭhitattā.
Na kevalaṇca tassā eva vacanaṇ, atha kho **ānandattheropi ...pe... samādapesi**,
tasmā vibhāgato **cuddasasu ...pe... hotīti dassetuṇ**, imaṇ desanaṇ **ārabhi**.
Tattha patipaccekaṇ puggalaṇ dīyatīti **pāṭipuggalikaṇ**. Paṭhamasaddo yathā
aggattho, evaṇ seṭṭhapariyāyopīti āha “**jeṭṭhakavasenaṇ**”ti. **Aggā** uttame khet-
te pavattattā. **Dutiyaṇ tatiyāpi paramadakkhiṇāyeva** sabbaso sammāvikkhambhitarā-
gādikilesattā. Rāgādayo hi adakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇam. Tenevāha- “tiṇado-
sāni khettāni, rāgadosā ayaṇ pajā”ti-ādi (dha. pa. 356). Yasmā pana savāsanaṇ
sabbaso samucchinnakilesehi tato eva sabbaso appaṭihataññācārehi anantāpa-
rimeyyaguṇagaṇadhārehi sammāsambuddhehi sadiso sadevake loke koci dakkhi-
ṇeyyo natthi. Tasmā “**paramadakkhiṇāyevā**”ti sāsāṅkaṇ vadati. Yasmā pañcā-
bhiñño aṭṭhasamāpattilābhī eva (2.0409) hoti lokiyābhiññānaṇ aṭṭhasamāpatti-a-
dhiṭṭhānattā, tasmā “**lokiyapañcābhiññe**”icceva vuttaṇ, na “aṭṭhasamāpattilābhi-
mhi”ti tāya avuttasiddhattā. **Gosīladhātuko** gosīlasabhāvo, sīlavatā sadisasiloti
attho. Tenāha “**asaṭho**”ti-ādi. Tena na alajjidhātuko pakatisiddho idha puthujjana-
sīlavāti adhippetoti dasseti.

Paricchindantoti ettakoti paccekappamāṇato tato eva aññamaññaṇ asaṅkara-
tova paricchindanto. Kathaṇ pana asaṅkhyeyyabhāvena vuccamāno vipāko pari-
cchinno hoti? Sopi tassa paricchedo eva itarehi asaṅkiṇṇabhāvādīpanato, etada-
tthameva pubbe asaṅkaraggahaṇam kataṇ. **Guṇavasenaṇ**ti lakkhaṇasampannādi-
guṇavasena. **Upakāravasenaṇ**ti bhogarakkhādi-upakāravasena. **Yaṇ posanattam**
dinnaṇ, idaṇ na gahitaṇ dānalakkhaṇāyogato. Anuggahapūjanicchāvasena hi
attano deyyavattupariccāgo dānaṇ bhayarāgaladdhukāmakulādivasena sāvajjā-
bhāvato. **Tampi na gahitaṇ** ayāvadatthattā- aparipuṇṇabhāvena yathādhippetapha-
ladānāsamatthabhāvato. **Sampattassā**ti santikāgatassa. Tena sampattipayojane

anapekkhataṃ dasseti. **Phalaṃ paṭikañkhitvā**ti “idaṃ me dānamayaṃ puññaṃ āyatiṃ sukhahitabhāvāya hotū”ti-ādinā phalaṃ paccāsīsitvā. Tenassa phaladāne namiyataṃ dasseti, **yāvadatthanti** iminā paripuṇṇaphalataṃ. **Sataguṇā**ti ettha **guṇa-**saddo na “guṇena nāmaṃ uddhareyyan”ti-ādīsu (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76; netti. aṭṭha. 4.38) viya sampatti-attho, “taddiguṇan”ti-ādīsu viya na vaḍḍhanattho, “pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā”ti-ādīsu (su. ni. 173) viya na koṭṭhāsatho, “antaṃ antaguṇan”ti-ādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3) viya na antabhāgattho, atha kho ānisaṃsatthoti dassento, “**satā-nisaṃsā**”ti āha, te ānisaṃse sarūpato dassetuṃ, “**āyusatan**”ti-ādi vuttaṃ. **Satagu-**ṇāti vā satavaḍḍhikāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nipparitasam karotī**ti āyu-ādīnaṃ ānisaṃsānaṃ aparittāsaṃ karoti. Atha vā **nipparitasam karotī**ti āyu-ādīnimittaṃ aparittāsaṃ karoti. Atha vā **nipparitasam karotī**ti āyu-ādīni tato (2.0410) uttarimpi āhārādihetu aparittāsaṃ karoti. Attabhāvavinimuttasañcaraṇassa abhāvā, “**bhavasatepi vutte ayamevattho**”ti vuttaṃ. **Sabbatthā**ti, “puthujjanadussīle”ti-ādīsu sabbavāresu. **Nayo netabboti**, “āyusahassaṃ vaṇṇasahassan”ti-ādiko nayo.

Sāsanāvatarāṇaṃ nāma yāvadeva vaṭṭadukkhaniṭṭharaṇatthaṃ, tañca magga-paṭivedhanaṃ, tasmā nibbedhabhāgiyasaraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānaṃ pabbajjā upasampadā silaparipūraṇaṃ adhiccittasikkhānuyogo vipassanābhāvanāti sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipatti eva hotīti āha- “**tisaraṇaṃ gato upāsakopi**”ti-ādi. Tattha yathā nibbedhabhāgiyo samādhi tāva nāma paramparāya ariyamaggādhigamassa paccayabhāvato upanissayo; tathā nibbedhabhāgiyaṃ silaparipūraṇaṃ upasampadā pabbajjā upāsakassa dasasu pañcasu sīlesu paṭiṭṭhānaṃ antamaso saraṇādigamaṇampi nibbedhabhāgiyaṃ ariyamaggādhigamassa upanissayo hotiyevāti, “sabbāpesā

sotāpatti phalāsacchikiriyāya paṭipatti”ti vuttā. Tattha anaññasādhāraṇa-vijjācaraṇādi-asaṅkhyeyya-aparimeyya-guṇa-samudaya-pūrite bhagavati saddhamme ariyasaṅghe uḷāratarabahumānagāravataṃ gato. “Sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti tapparāyaṇatādi-ākārappatto ñāṇapariso dhito pasādo saraṇagamananti tena vatthugatena pasādena paribhāvite santāne kataṃ puññakkhetasampattiyā mahapphalaṃ mahānisaṃsameva hotīti āha- **“tasmim dinnadānampi asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ”**ti. Tayidaṃ saraṇaṃ vatthuttaye pasādabhāvena ajjhāsayasampattimattaṃ, tādisassa pana pañcasīlaṃ ajjhāsayasampatti-upathambhito kāyavacīsaṃyamoti tattha dinnam tato uttari mahapphalanti, dasasīlaṃ pana paripuṇṇuposathasīlaṃ, tattha dinnam mahapphalanti, **“tato uttari mahapphalan”**ti vuttaṃ. Sāmaṇerasīlādīnaṃ pana uttari viṣiṭṭhatarādhībhāvato tattha tattha dinnassa visesamahapphalatā vuttā.

Maggasamaṅgitā nāma maggacittakkhaṇaparicchinā, tasmīṅca khaṇe kathaṃ dātum paṭiggahetuṅca sambhavatīti codeti **“kiṃ pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātun”**ti. Itaro tādisse sati samayeti dassento, **“āma sakkā”**ti paṭijānitvā, **“āradhavi passako”**ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. **Tasmim khaṇeti** tasmim pakkhipana-kkhaṇe. Yadi aṭṭhamakassa sotāpannassa dinnadānaṃ (2.0411) phalato asaṅkhyeyyameva, ko nesaṃ visesoti āha **“tathā”**ti-ādi. Tena satipi asaṅkhyeyyabhāvasāmaññe atthi nesaṃ appabahubhāvo saṃvaṭṭaṭṭhāyī asaṅkhyeyyamahākappāsaṅkhyeyyānaṃ viyāti dasseti. Maggasamaṅgīnaṃ tena tena odhinā saṃkilesadhammānaṃ pahiyamānattā vodānadhammānaṃ vaḍḍhamānattā apariyositakiccattā aparipuṇṇaguṇatā, pariyositakiccattā phalasamaṅgīnaṃ paripuṇṇaguṇatāti taṃtaṃ maggaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ khettātisayatā veditabbā. Heṭṭhimahetṭhi mehi pana maggaṭṭhehi uparimānaṃ maggaṭṭhānaṃ phalaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ uttaritaratā pākaṭā eva. Tathā hi uparimānaṃ dinnadānassa mahapphalatā vuttā.

380. Kāmañcetta buddhappamukhe ubhato saṅghe kevale ca bhikkhusaṅghe dānaṃ atthi eva, na pana buddhappamukhe bhikkhusaṅghe, taṃ pana buddhappamukha-ubhato saṅgheneva saṅgahitanti aviruddhaṃ. **Na pāpuṇanti** mahapphalabhāvena sadisatampi, kuto adhikataṃ.

“Tathāgate parinibbute ubhato saṅghassa” icceva vuttattā- **“kiṃ panā”**ti-ādinā codeti. Itaro parinibbute tathāgate taṃ uddissa gandhapupphādipariccāgo viya cīvarādipariccāgopi mahapphalo hotiyevāti katvā paṭipajjanavidhiṃ dassetuṃ, **“ubhato saṅghassā”**ti-ādi vuttaṃ. “Ettakāyeva, bhikkhū uddisathā”ti evaṃ paricchadassa akaraṇena upacārasīmāpariyāpannānaṃ khettapariyāpannānaṃ vasena **aparicchinnakamahābhikkhusaṅghe**.

Gottaṃ vuccati sādharmaṇānaṃ, **mattasaddo** luttaniddiṭṭho, tasmā samaṇāti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno**. Tenāha **“nāmamattasamaṇā”**ti. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhato samaṇagaṇo **saṅgho**, tasmā saṅgho dussīlo nāma natthi. **Guṇasaṅkhāyāti** ānisaṃsagaṇānāya, mahapphalatāyāti attho. **Kāsāva ...pe... asaṅkhyeyyāti** vuttā saṅghaṃ uddissa dinnatā. Yathā pana saṅghaṃ uddissa dānaṃ hoti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ, **“saṅghagatā dakkhiṇā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **cittikāranti** gāraṃ.

Saṅghato na puggalato. **Aññathattaṃ āpajjati** “imassa mayā dinnam saṅghassa dinnam hoti”ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā, “saṅghassa dassāmi”ti deyyadhammaṃ (2.0412) paṭiyādetvā sāmaṇerassa nāma dātappaṃ jātanti aññathattaṃ āpajjati; tasmā tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hotiyeva puggalavasena cittassa pariṇāmitattā. **Nibbematiko hutvāti** “kiṃ nu kho mayā imassa dinnam hoti vā na vā”ti vimatiṃ anuppādetvā, “yo panā”ti-ādinā vuttākārena karoti.

Tatthāti-ādinā vuttassevatthassa pākaṭakaraṇatthaṃ vatthum nidasseti, “**parasamuddavāsino**”ti-ādinā. **Opuñjāpetvā** paribhaṇḍam kāretvā, haritagomayena upalimpitvāti attho. **Kāsāvakaṇṭhasaṅghassāti** kāsāvakaṇṭhasamūhassa. **Ko sodheti** mahapphalabhāvakaraṇena ko visodheti. Mahapphalabhāvāpattiyā hi dakkhiṇā visujjhati nāma. Tattha yesam hatthe dinnam, tesam vasena paṭiggāhakato dakkhiṇāya visuddhattā,- “tadāpāham, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇam asāṅkhyeyyam appameyyam vadāmi”ti (ma. ni. 3.380) ca vuttam, tasmā kammavaseveva dakkhiṇāvisuddhiṃ pucchati. Itaro ariyasaṅghe dinnadakkhiṇāya nibbisiṭṭham katvā vuttattā matthakappattasseva ariyasaṅghassa vasena dakkhiṇāvisuddhiṃ dassento, “**sāriputta ...pe... sodhenti**”ti vatvā puna, “ye keci arahanto sodhenti”ti dassento, “**apicā**”ti-ādimāha. **Therā ciraparinibbutāti** idaṃ ajjatanānampi ariyānam sāvakaṭam dassentena maggasodhanavasena vuttanti daṭṭhabbam, na uddissa puññakaraṇe sati akaraṇappattiyā. Evañhi “asītimahātherā sodhenti”ti idaṃ suvuttam hoti, na aññathā.

“Saṅghagatāya dakkhiṇāyā”ti kāmañcetaṃ sādharmaṇavacanaṃ, tathāpi tattha tattha puggalaviseso ñātabboti dassento, “**atthi buddhappamukho saṅgho**”ti-ādimāha. **Na upanetabbo** bhagavato kāle bhikkhūnam abhiññāpaṭisambhidāguṇavasena ativiya uḷārabhāvato, etarahi tadabhāvato. **Etarahi saṅgho ...pe... na upanetabboti** ettha nayānusārena attho vattabbo. **Tena teneva samayenāti** tassa tassa kālassa sampattivipattimukhena paṭipattiyā uḷārataṃ anuḷāratañca ulliṅgeti. Yattha hi bhikkhū guṇehi sabbaso paripuṇṇā honti, tasmim samaye saṅghagatā dakkhiṇā itarasmim samaye dakkhiṇato mahapphalatarāti daṭṭhabbā. **Saṅghe cittikāram kātum sakkontassāti** suppaṭipannatādim saṅghe āvajjitvā saṅghagatena (2.0413) pasādena saṅghassa sammukhā viya tasmim puggale ca gāravavasena dentassa puthujjanasamaṇe dinnam mahapphalataram saṅghato uddisitvā gahitattā, “saṅghassa demī”tiyeva dinnattā ca.

Eseva nayoti iminā, “sotāpanne dinnam mahapphalataran”ti evamādim atidi-sati. **Ādi-saddena** uddisitvā gahito sakadāgāmī, pāṭipuggaliko anāgāmīti evamādi saṅgahitam. **Mahapphalatameva**. Tenāha bhagavā- “na tvevāham, ānanda, kenaci pariyaena saṅghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikaṃ dānam mahapphalataram vadāmi”ti (ma. ni. 3.380). Yadi khīṇāsava dinnadānato saṅghato uddisitvā gahitadussilepi dinnadānam mahapphalam, evam sante- “sīlavato, mahārāja, dinnam mahapphalam, no tathā dussile”ti idaṃ kathanti āha- “**taṃ imam nayam gahāyā**”ti-ādi. Saṅghato uddisitvā gahaṇavidhiṃ pahāya dussilasseva gahaṇavasena vuttam. **Imasmim catukke daṭṭhabbanti** imassa padassa vasena daṭṭhabbam. Tattha hi “paṭiggāhakā honti dussilā pāpadhammā”ti āgataṃ.

381. Visujjhatīti na kilissati, mahājutikārī mahāvippahārā hotīti attho. **Sucidhammoti** rāgādi-asucividhamanena sucisabhāvo. **Na pāpadhammoti** na nihīnasa-bhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammo hi ekantanihīno. Jūjako sīlavā kalyāṇa-dhammo na hoti. Tassa mahābodhisattassa attano puttadānaṃ dānapāramiyā matthakaṃ gaṇhantaṃ mahāpathavīkampanasamatthaṃ jātaṃ, svāyaṃ dāna-ḡuṇo vessantaramahāraññā kathetabboti.

Uddharatīti bahulaṃ katapāpakammavasena laddhavinipātato uddharati. Tasmā natthi mayhaṃ kiñci cittassa aññathattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṃ. **Pāpitakāleyevāti**, “idaṃ dānaṃ asukassa petassa hotū”ti uddisanavasena patte pāpitakāleyeva. **Assāti** petassa. **Pāpuṇīti** phalasaṃpattiyā vasena pāpuṇi. Ayañhi pete uddissa dāne dhammatā.

Tadā (2.0414) kosalarañño pariccāgavasena ativiya uḷārajjhāsayataṃ, buddha-ppamukhassa ca bhikkhusaṅghassa ukkaṃsagatagaṇavisitṭhataṃ sandhāyāha, “**asadisadānaṃ kathetabban**” ti.

Asārampi khattanti sārāhīnaṃ dukkhettaṃ. **Samayeti** kasanārahe kāle. **Paṃsuṃ apanetvāti** nissāraṃ paṃsuṃ nīharitvā. **Sārabijānīti** sabhāvato abhisāṅkhārato ca sārabhūtāni bijāni. **Paṭiṭṭhapetvā** Ti vapitvā. **Evanti** yathā kassako attano payogasaṃpattiyā asārepi khette phalaṃ adhigacchati. Evaṃ sīlavā attano payogasam-pattiyā dussīlassapi datvā phalaṃ mahantaṃ adhigacchati. **Iminā upāyenāti** iminā paṭhamapade vuttanayena. **Sabbapadesūti** sabbakoṭṭhāsesu **visujjhanaṃ** vuttaṃ, tatiyapade pana visujjhanaṃ paṭikkhittameva.

382. Arahato dinnadānameva aggaṃ dānacetanāya kenaci upakkilesena anu-pakkiliṭṭhattā, paṭiggāhakassa aggadakkhiṇeyyattā. Tenāha- “**bhavālayassa bhava-patthanāya abhāvato**” ti, “ubhinnaṃpi”ti vacanaseso. **Khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatīti** idaṃ tassa appahīnakilesajanassa viya kammakammaphalānaṃ saddahanākārena pavatti natthīti katvā vuttaṃ, yato arahā “asaddho akataññū ca ...pe... poriso”ti (dha. pa. 97) thomiṃyati. Asaddhanaṃ anumānapakkhikaṃ, anu-mānañca saṃsayapubbakaṃ, nissandiddho ca kammakammaphalesu paccakkha-bhāvaṃ gato. Tameva hi nicchitabhāvasiddhaṃ nissandiddhataṃ sandhāya- “**dānaphalaṃ saddahantā**” ti-ādi vuttaṃ. Yadi evaṃ tena katakammaṃ kammala-kkhaṇappattaṃ hotīti āha “**khīṇāsavenā**” ti-ādi. Tenevāha- “**nicchandarāgattā**” ti, etañca lakkhaṇavacanaṃ, kenaci kilesena anupakkiliṭṭhattāti adhippāyo. **Assāti** khīṇāsavassa dānaṃ.

Kiṃ pana sammāsambuddhenāti-ādinā dāyakato dakkhiṇāvisuddhi coditā, **sāri-puttattherenāti-ādinā** pana paṭiggāhakatoti vadanti; tadayuttaṃ, sāvakassa mahap-phalabhāve saṃsayābhāvato, heṭṭhā nicchitattā ca, tasmā ubhayenapi dāyakato dakkhiṇāvisuddhi eva coditā. Sā hi idha sādharmaṇavasena nicchitattā saṃsayavattu. Tenāha (2.0415)- “**sammāsambuddhena ...pe... vadantī**” ti. **Sammāsa-mbuddhaṃ hīti-ādi** yathāvutta-atthassa kāraṇavacanaṃ. **Añño dānassa vipākaṃ jānituṃ samattho nāma natthi** sabbaso sattānaṃ kammavipākavibhāgajānanañā-ṇassa ananuññātattā. Tenāha bhagavā- “yasmā ca kho, bhikkhave, sattā na

jānanti, dānasamvibhāgassa vipākaṃ yathāhaṃ jānāmi, tasmā adatvā bhujjanti”-
ti-ādi (itivu. 26). Etena ettha ñāṇavisodhanaṃ nāma kathitaṃ, na dakkhiṇāya
visuddhi nāma dāyakato paṭiggāhakato ca vasena hotīti; sammāsambuddhena
sāriputtatherassa dinnadānaṃ sabbaso upakkilesavisuddhiyā ñāṇassa ca ativiya
uḷarattā mahānubhāvaṃ nāma siyā mahātejavantañca; na mahapphalaṃ tesam
santāne paripuṇṇaphalassa asambhavato. Yadi dinnadānaṃ paripuṇṇaphalaṃ
na hoti ubhayavipākadānābhāvato, pavattivipākadāyī pana hotīti dassento, “**dānaṃ
hī**” ti-ādimāha.

Catūhīti sahayoge karaṇavacanaṃ, catūhi sampadāhi sahatatā sahitaṃ
katvāti attho. Imā catasso sampadā sabbasādhāraṇavasena vuttā, na yathādhiga-
tapuggalavasena. Tenāha- “**deyyadhammassa dhammenā**” ti-ādi. **Tasmiṃyeva
attabhāveti** yasmim attabhāve taṃ dānamayaṃ puññaṃ uppannaṃ, tasmiṃyeva
attabhāve vipākaṃ deti, cetanāya mahantattā diṭṭhadhammavedaniyaṃ hutvā
vipacatīti attho. **Pubbacetanādivasenāti** sanniṭṭhāpakajavanavīthito pubbāparavī-
thicetanāvasena, aññathā sanniṭṭhāpakavīthiyaṃyeva pubbacetanādivasenāti
vattabbaṃ siyā. Sā hi cetanā diṭṭhadhammavedaniyabhūtā tasmiṃyeva attabhāve
vipākaṃ deti, na itarā. **Mahattatāti** pubbābhisaṅkhāravasena ñāṇasampayogādiva-
sena cetanāya uḷaratā. **Khīṇāsavabhāvenāti** yassa deti, tassa khīṇāsavabhāvena.
Vatthusampannatāti ettha yathā paṭighasaññā nānattasaññānaṃ vigamena dibba-
vihārānaṃ vasena, byāpādasaññādīnaṃ vigamena brahmavihārānaṃ vasena,
sabbaso rūpasaññānānattasaññānaṃ vigamena āneṅjavihārānaṃ vasena
sabbaso niccasaññādīnaṃ paṭippassaddhiyā sabbasaṅkhāravimukhatāya ariyavi-
hārānaṃ vasena vatthusampannatā icchitā. Taṃtaṃsamāpattisamāpajjanena
santānassa nirodhasādhanaṃ taṃ divasaṃ nirodhassa sādhanatā (2.0416) nāma.
Vatthusampannatāti sabbaso nirodhasamāpattisamāpajjanena vatthusampannatā
icchitā; na sabbaso anavasesasaññānirodhatāyāti āha- “**taṃ divasaṃ nirodhato
vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatā**” ti. Saññānirodhassa cettha accāsannataṃ
sandhāya, “**taṃ**

divasan” ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca vibhaṅgavaggavaṇṇanā.

5. Saḷāyatanavaggo

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. Adhimattagilāno Ti (2.0417) adhikāya mattāya maraṇassa āsannatāya ativiya gilānoti attho. Tenāha “**maraṇaseyyaṃ upagato**” ti. **Akhaṇḍaṃ akāsi** gahapattino satthari paramapemattā. **Yattakaṃ cassāti**, “sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā” ti vuttaṃ yattakaṃ assa gahapatissa.

384. Osakkantīti parihāyanti. **Ottharantīti** abhibhavanti. Usmā nāma kammajatejodhātu, sā saha jīvitindriyanirodhā pariyādiyati, yāva tā āyu-usmā vattanti, tāva maraṇantikā vedanā vattanteva viññāṇassa aniruddhattā. Tenāha “**yāva usmā**” ti-ādi.

385. Tīhi gāhehīti taṇhāmānadiṭṭhiggāhehi. **Paṭibāhituṃ** vikkhambhetuṃ. **Cakkhuṃ tīhi gāhehi na gaṇhissāmīti** mānaggāhapaṭikkhepamukhena cakkhusmiṃ aniccānupassanāti dasseti. Aniccānupassanāya hi sati appatiṭṭho mānaggāho, dukkhānupassanāya sati appatiṭṭho taṇhāggāho, anattānupassanāya sati appatiṭṭho diṭṭhiggāhoti, gāho ca nāma oḷāriko, tasmīṃ vigatepi nikanti tiṭṭheyyāti taṃ vijahāpetukāmena, “na ca me cakkhunissitaṃ viññāṇaṃ bhavissati” ti vuttanti āha- “**viññāṇaṅcāpi me cakkhunissitaṃ na bhavissati**” ti. **Sabbaṃ kāmabhavarūpanti** kāmabhūmipariyāpannaṃ sabbaṃ rūpakkhandhamāha- “kāmarūpabhavarūpan” ti vā pāṭho. So yutto imassa vārassa eva anavasesapañcavokārabhava-pariyāpannato. Tathā hi upari catuvokārabhavo anavasesato vutto.

386. Idhalokanti ettha saṅkhāralokavisayoti adhippāyena, “**vasanaṭṭhānaṃ vā**” ti-ādi vuttaṃ, tañca kho paṭhamadutiyavārehi idhaloko gahitoti katvā. Paṭhamadutiyavārehi pana idhaloko paralokoti vibhāgena vinā pañcavokārabhavo gahito; tathā tatiyavāre pañcavokārabhavo catuvokārabhavo ca gahitoti puna diṭṭhadhammasamparāyavasena taṃ vibhajitvā dassetuṃ, “**na idhalokan**” ti-ādi vuttaṃ (2.0418). Idhalokanti ca satta-saṅkhāravaseneva gahitaṃ. Sabbampi saṅkhāravasena pariggahetvā dassetuṃ, “**yampi me diṭṭhan**” ti-ādi vuttanti keci. **Aparitassanattaṃ** taṇhāparitassanāya anuppādanattaṃ. Yassa diṭṭhadhammoti vuccati, tassa pana abhāvato, “**manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāmā**” ti vuttaṃ. Yesaṃ pana “idhalokan” ti iminā sattalokassapi gahaṇaṃ icchitaṃ. Tesāṃ matena, “manussalokaṃ ṭhapetvā” ti yojanā.

387. Allīyasīti attabhāve bhogesū ca apekkhaṃ karosīti attho. **Evarūpīti** yādisī tadā dhammasenāpatinā kathitā, evarūpī. **Dhammakathā na sutapubbāti** yathāka-thitākārameva sandhāya paṭikkhepo, na sukhumagambhīrasuññatāpaṭisaṃyuttatā-sāmaññaṃ. Tenāha “**evaṃ panā**” ti-ādi.

Mayā gatamaggameva anugacchasīti dānamayapuññabhāvasāmaññaṃ gahetvā vadati, na bodhisattadānabhūtaṃ dānapāramitaṃ. **Na paṭibhātīti** ruccana-vasena citte na upatiṭṭhati. Tenāha “**na rucati**” ti. Tathā hesa vaṭṭābhīratoti. Ujuma-ggāvahā vipassanā bhagavatā panassa kathitapubbā.

388. Esitaguṇattā esiyamānaguṇattā ca isi, asekkhā sekkhā kalyāṇaputhujjanā ca, isiṇaṃ saṅgho, tena nisevanti **isisaṅghanisevitaṃ**. Kāmaṃ tassa vihārassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena nisīdananipajjanāya rukhalatādivasena bhūmisayādivasena ca anaññasādhāraṇā mahatī ramaṇiyatā attheva, sā pana gehassitabhāvena ariyānaṃ cittaṃ tathā na toseti; yathā ariyānaṃ nisevitabhāve-nāti āha- “**paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā**” ti. Tenāha bhagavā-“yathā arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyakan” ti (dha. pa. 98; theragā. 991; saṃ. ni. 1.261). Apacayagāminī cetaṇā sattānaṃ suddhimāvahatīti āha- “**kammanti maggacetaṇā**” ti. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena kile-sānaṃ vikkhambhanaṭṭhena ca **vijjā**, maggasammādiṭṭhīti āha- “**vijjāti maggapa-ññā**” ti. **Samādhipakkhiko dhammo** nāma sammāvāyāmasatisamādhayo. Tathā hi vijjābhāgiyo samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṃ tassa atthīti **sīlanti** āha- “**sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ uttaman**” ti. **Diṭṭhisāṅkappoti** sammāsaṅkappo. Tattha sammā-sāṅkappassa upakāra-kabhāvena vijjābhāgo (2.0419). Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati, yathā sammāsaṅkappo paññākkhandhena saṅgahito, evaṃ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti. Tenāha- “**dhammoti vāyāma-satisamādhayo**” ti. “Dhammo” ti hi idha sammāsamādhi adhippeto,- “evaṃ dhammā te bhagavanto ahesun” ti-ādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.198; saṃ. ni. 5.378) viya. **Vācākammantājīvāti** sammāvācākammantājīvā maggapariyāpannā eva, te sabbe pi gahitāti. Tenāha- “**etena atthaṅgikena maggenā**” ti.

Upāyenāti yena vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo, tena **samādhipakkhiyaṃ** vipa-ssanādhammañceva maggadhammañca. “Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsa-mādhīṃ desessāmi sa-upanisaṃ sapaṭikkhāraṇaṃ” ti (ma. ni. 3.136) hi vacanato sammāsamādhi-ādayo maggadhammāpi samādhipakkhiyā. **Vicineyyā** Ti vīmaṃ-seyya, bhāveyyāti attho. **Tatthāti** hetumhi bhummavacanaṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha- “**tasmiṃ ariyamagge visujjhatī**” ti. **Pañcakkhandha-dhammaṃ vicineyya**, pañcupādānakkhandhe vipasseyya. Tesu hi vipassiyamā-nesu vipassanā ukkaṃsagatā. Yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, evaṃ accantavisuddhiyā sujjhati. Tenāha- “**evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhatī**” ti. Idhāpi nimittatthe bhummavacanaṃ. Saccesu vā paṭivijjhīyamānesūti vacanaseso.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanaṃ, avadhāraṇanti attho. **Sāriputto-vāti** ca avadhāraṇaṃ tassa sāvaka bhāvato sāvakesu sāriputtova seyyoti ima-

matthaṃ dīpeti. **Kilesa-upasamenā**ti iminā mahātherassa tādiso kilesūpasamoti dasseti, yassa sāvakassa visaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṃ- “yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā”ti idaṃ kathanti? Tesaṃ tesaṃ buddhānaṃ sāsane paññāya pāramippattasāvakavasenetam vuttanti daṭṭhabbam. Atha vā- “natthi vimuttiyā nānattan”ti (dī. ni. ṭī. 3.141; vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā) vacanato sāvakehi vimuttipaññāmatam sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha- “**pāraṅgatoti nibbānaṃ gato**”ti-ādi. Sesaṃ suviññeyyameva.

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. Channoti (2.0420) idaṃ tassa nāmanti āha “**evaṃnāmako thero**”ti. Yassa pana sathārā parinibbānakāle brahmadaṇḍo āṇatto, ayaṃ so na hotīti dassento āha- “**na abhinikkhamanaṃ nikkhantatthero**”ti, lokanāthassa abhinikkhamanakāle kapilapurato nikkhantoti attho. **Gilānapucchakā**ti gilānassa pucchanakā, gilāna-bhāvassa avatthaṃ sotukāmāti attho. Sasanato hiṃsanato **satthanti** āha “**jīvitahāra-kasatthan**”ti.

390. Upavajjam etassa natthīti **anupavajjam**, karajakāyaṃ katvā āyatim uppattirahitanti attho. Tenāha “**anuppattikan**”ti.

391. Khayavayaṃ ñatvāti saṅkhāragataṃ khaṇabhaṅgaṃ netvā ñāṇena yāthāvato ñatvā. **Netam mamā**ti dukkhato samanupassanā saṅkhāresu diṭṭhesu mamaṃkārābhāvato. **Nesohamasmī**ti aniccato samanupassanā aniccato tesu diṭṭhesu ahaṃkārābhāvato. **Na meso attā**ti anattato samanupassanā anattato tesu diṭṭhesu attaggāhābhāvatoti āha- “**netam mama ...pe... attāti samanupassāmī**”ti.

393. Tasmā puthujjanoti yasmā ariyo sabbaso pariññātavatthuko dukkhavedanaṃ adhvāsetuṃ asakkonto nāma natthi, tasmā puthujjano, kevalaṃ pana adhimāneneva- “nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ, pariciṅṅo me sathā, nirodhaṃ disvā”ti vadatīti adhippāyo. **Idampī**ti idampi, “nissitassa calitan”ti-ādi. Taṇhānissitabhāvena hi āyasmā channo māraṇantikaṃ vedanaṃ adhvāsetuṃ asakkonto ito cito parivattanto calati vipphandati, tasmā “nissitassa calitan”ti-ādi manasikātabbam, tena idaṃ sabbam taṃ vipphanditam na bhavissatīti adhippāyo. **Kappasaddo** kāla-pariyāyopi hoti, na kālavisesavācako evāti āha- “**niccakappanti niccakālan**”ti. Yathā appahīnataṇhādiṭṭhiko puggalo taṃnissito allino, evaṃ tāhipi nissito amuttabhāvatoti āha- “**taṇhādiṭṭhīhi nissitassā**”ti. **Calitanti** yathā yathā asamāraddhāya sammāpaṭipattiyā ādīnavavasena calantaṃ pana yasmā ariyassa vinaye virūpaṃ calitaṃ nāma hoti, tasmā āha- “**vipphanditam hoti**”ti. Tādise pana (2.0421) papañcavikkhambhanavasena cittassa calite asati bhāvanāya vīthipaṭipannatāya kilesapaṭippassaddhi eva hotīti āha “calite asati passaddhi”ti. Tena vuttaṃ- “**kilesapa-ssaddhi nāma hoti**”ti.

Bhavantaram disvā namanatṭhena **nati**. Tenāha- “**natiyā asatīti bhavattāya āla-**

yanikantipariyuṭṭhānesu asatī” ti. **Paṭisandhivasena āgati nāmā**ti paṭisandhiggaha-
ṇavasena bhavantarato idheva āgamaṇaṃ nāma, **cutivasena** cavanavasena ito
bhavantarassa **gamaṇaṃ nāma na hoti** āgatigatiyā asati katūpacitassapi
kammaṃ uppatiparikappavasena pavattiyā abhāvato. **Cavanavasena** nibbatta-
bhavato cavanavasena **cuti**, āyatiṃ upapajjanavasena upapāto na hoti. Yato gati
āgati cavaṇaṃ upapāto na hoti, tato eva nevidha, na huraṃ, na ubhayamantarena,
kāyassa gatiyā āgatiyā ca abhāvato sabbaso cutūpapāto natthi; tena na idhaloke
ṭhitoti vattabbo. Na paraloke ṭhitoti vattabbo, na ubhayamantarena ṭhitoti vattabbo.
Tenāha **“nayidha loke”** ti-ādi. Tattha idhalokaparalokavinimuttassa saṃsaraṇapa-
desassa abhāvato, “na ubhayamantarenā” ti vuttoti ubhayapariyāpanno na hoti
paṭikkhipanto, **“na ubhayattha hoti”** ti āha. **Ayameva antoti** yo idhaloke paraloke ca
abhāvo avijjamānatā anuppajjanaṃ, ayameva sakalassa dukkhamūlassa anto
pariyosānaṃ.

394. Kaṇṭhanāḷiṃ chindīti nāḷiṃ chindituṃ ārabhi. Tasmim chindituṃ āradha-
kkhaṇe chedo ca vattati; **maraṇabhayañca okkami** avītarāgabhāvato, tato eva **gati-**
nimittaṃ upatṭhāti. “Sopi nāma sabrahmacārīnaṃ anupavajjantaṃ byākāritvā sarā-
gamaraṇaṃ marissatī” ti saṃviggamānaso **saṅkhāre** aniccādivasena **parigga-**
ṇhanto. Arahattaṃ patvāti pubbe bahuso vipassanāya udayabbayañāṇaṃ pāvi-
tattā tāvadeva arahattaṃ patvā arahattaphalapaccavekkhaṇānantaraṃ kaṇṭhanā-
ḷicchadapaccayā jīvitanirodhena **samasīsī hutvā parinibbāyi**. Na hi antimabhavi-
kassa arahattaṃ appatvā jīvitantarāyo hoti. **Therassāti** āyasmato channattherassa.
Byākaraṇenāti hetumhi karaṇavacanaṃ “byākaraṇena hetunā” ti. Tannimittañhi
thero vīriyaṃ (2.0422) paggaṇhanto vipassanaṃ ussukkāpeti. **Imināti**, “atthi,
bhante” ti-ādivacanena. **Theroti** āyasmā sārīputtatthero. **Pucchatīti**, bhante, tathā
kulasamaggapasuto kathaṃ parinibbāyissatīti pucchati. “Pubbe kulesu saṃsa-
ṭṭhavihārī” ti sabrahmacārīnaṃ paññātassapi **imasmim** “honti hete

sāriputtā”ti-ādinā bhagavato vutta-**ṭṭhāne asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi.** Pakkampi nipakkaṃ viya sammāpaṭipajjamānāpi keci asaṅṅatā upaṭṭhahanti. Sesam suviññeyyameva.

Channovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. Anantarāsutte “paṭisallānāti phalasaṃpattito”ti vuttaṃ, tathā dhammasena nāpatino ariyavihārassa adhippetattā, idha pana akatakiṇṇassa paṭisallānaṃ nāma kāyavivekoti āha- **“paṭisallānāti ekibhāvā”**ti. “Cakkhuvīññeyyā rūpā”ti panettha viññeyyarūpaṃ vijānantassa dvārabhūtaṃ cakkhūnti ubhayaṃ ajjhattikaṃ bāhiraṅca āyatanaṃ abhinanditādisāmaṅṅena **tañceti** ettha **taṃ**-saddena ekajjhaṃ paccāmaṭṭhanti āha- **“tañceti taṃ cakkhuñceva rūpañcā”**ti. Yaṃ panettha viññeyyasaddena jotitaṃ viññāṇaṃ taṃ sampayuttadhammāti tadubhayaṃ, “manovīññeyyā dhammā”ti padena kathitamevāti idha na gahitaṃ. Esa nayo sesesupi. **Samodhānenāti** sahāvaṭṭhānena, cittaṇa nandiyā taṇhāya saha pavattiyā cittaṇaṃ upattiyāti attho. Tenāha- “uppajjati nandī”ti. **Pañcakkhandhadukkhasa samodhānanti** pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhasaccassa paccavokāre sahappavatti hoti. Yasmā dukkhaṃ uppajjamānaṃ channaṃ dvārānaṃyeva vasena uppajjati, tathā samudayoti, tasmā āha- **“iti chasu dvāresū”**ti-ādi. Kilesavaṭṭassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭassa ca kathitattā āha- **“vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti”**ti. **Dutiyanayeti** “santi ca kho”ti-ādinā vutte dutiye desanānaye. **Pāṭiyekko anusandhīti** na yathānusandhī nāpi ajjhāsayānusandhīti adhippāyo, pucchānusandhissa pana idha sambhavo eva natthīti. **Sattasu ṭhānesūti** akkosane paribhāsane pāṇippahāre leḍḍuppahāre daṇḍappahāre satthappahāre jīvitāvoropaneti imesu sattasu. “Bhaddakā vatime”ti-ādinā khantipaṭisaṃyuttaṃ **sīhanādaṃ nadāpetuṃ.**

396. **Caṇḍāti** (2.0423) kodhanā, tena dūsitacittatāya duṭṭhāti vuttā. **Kibbisāti** pāpā. **Pharusāti** īsakampi pasādasinehābhāvena luddā. Pharusavacanaṭṭāya vā **pharusā,** tathābhūtā pana luddā nāma honti, tasmā vuttaṃ **“kakkhaḷā”**ti. **Idaṅcā teti,** “hatthacchedaṃ nāsikacchedaṃ”ti evamādiṃ idaṅca anīṭṭhaṃ karissāmāti bhayadassanena tajjessanti.

Ghaṭikamuggarenāti daṇḍānaṃ kira aggapasse ghaṭākāraṃ dassenti, tena so “ghaṭikamuggaro”ti vuccati. **Ekatodhārādinā** satthena karavālakhaggādinā. **“Indriyasamvarādīnaṃ etaṃ nāmaṃ”**ti vatvā yattha yattha indriyasamvarādayo “damo”-ti vuttā, taṃ pāṭhapadesaṃ dassento **“saccenā”**ti-ādimāha. Manacchaṭṭhāni indriyāni dameti saṃvaretīti **indriyasamvaro,** Damo. Rāgādipāpadhamme dameti upasametīti **damo,** paññā. Pāṇātipātādikammakilese dameti upasameti vikkhambhetīti **damo** Uposatho. Byāpādavihesādike dameti vinetīti **damoti** āha- **“imasmimṃ pana sutte khanti ‘damo’ti veditabbā”**ti. **Upasamoti tasseva** damassa **vevacanaṃ,**

tasmā damo ca so byāpādādīnaṃ vinayanaṭṭhena tesam̐yeva upasamaṇaṭṭhena upasamo cāti **damūpasamo**, adhivāsanakhanti.

397. Tattha khantiyaṃ katādhikāro taṃ janapadaṃ gantvā mahājanassa avassayo hoti, tasmā tadassa apadānaṃ samudāgamato paṭṭhāya vibhāvetuṃ, “**ko panesa puṇṇo**” ti-ādi āradhāṃ. **Etthā**ti etasmiṃ sunāparantaṃ janapade. **Asappāya-vihāra**nti bhāvanābhīyogassa na sappāyaṃ vihāraṃ.

Dve bhātaroti avibhattasāpateyyā avibhattavohārasam̐yogā. Tenāha “**tesū**” ti-ādi. **Janapadacārikaṃ caranto** bhaṇḍaṃ gaheṭvā janapadesu vikkayaṃ karonto.

“Buddhapūjaṃ dhammapūjaṃ saṅghapūjaṃ karissāmā” ti **tanninnā. Aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsīti**, “buddho” ti vacanaṃ assutapubbaṃ sotapathaṃ upagataṃ anappakaṃ pītisomanassaṃ samuṭṭhāpentaṃ pītisamuṭṭhānapañītarūpehi chavica-mmādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsī. **Vissajjanti** vikkiṇanavasena viniyojitaṃ. **Kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhātīti** bhāvanāvīthiṃ na otarati. **Mayhaṃ asappāyoti** mayhaṃ kammaṭṭhānabhāvanāya sappāyo upakāro na hoti.

Koci (2.0424) **caṅkamituṃ samattho nāma natthi** mahatā samuddavīcisaddena upaddutattā bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇānato. Tenāha “**samuddavīciyo**” ti-ādi. **Soti** makuḷavīhāro.

Uttamajavena gacchamānā yathādhippetāṃ maggaṃ atikkamitvā **aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi**.

Uppādikaṃ utṭhāpetvāti mahāvātamaṇḍalasamuṭṭhāpanena tasmīṃ padese mahāsamuddaṃ saṃkhobhento mahantaṃ uppādaṃ utṭhāpetvā.

Thero, “amhe āvajjeyyāthā” ti kaniṭṭhassa vacanaṃ saritvā antarantarā āvajjeti, tasmā tadāpi āvajjeti, taṃ sandhāya vuttaṃ- “**tasmīṃyeva khaṇe āvajjitvā**” ti. **Sammukheti** sīsaṭṭhāne. **Paṭivedesunti** pavedesuṃ, upāsakā mayanti paṭijāniṃsu. **Imināti** iminā mayhaṃ pariccattakoṭṭhāsena. **Maṇḍalamāḷanti** muṇḍamaṇḍalamāḷasadisāṃ paṭissayaṃ. **Paricārakāti** avasesagāmino.

Saccabandhassa okāsaṃ karonto “**ekūnapanācasatānan**” ti āha. **Taṃ divasaṃ ...pe... aggahe**si, tena so thero paṭhamaṃ salākaṃ gaṇhantānaṃ etadagge ṭhapito.

Vāṇijagāmaṃ gantvāti vāṇijagāmasamīpaṃ gantvā. **Buddhakolāhalanti** buddhānaṃ upagamma sattānaṃ uppajjanakutūhalaṃ.

Mahāgandhakuṭiyaṃyevāti jetavanamahāvīhāre mahāgandhakuṭiyaṃyeva. **Pari-caritabbanti** upaṭṭhātabbaṃ.

Gandhakaṭṭhānīti candana-agarusalaḷādīni sugandhakaṭṭhāni. Sesāṃ suviññeyyamevāti.

Puṇṇovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. Saṅghassa bhāraṃ akāsi upāyena nandakattherassa ovādena vineta-
bbānaṃ bhikkhunīnaṃ vinayatthaṃ. Tenāha “**imaṃ panā**” ti-ādi. Pariyāyati (2.0425)
pavattatīti **pariyāyo**, paṭipāṭīti āha- “**pariyāyenāti vārenā**” ti. **Assāti** nandakatthe-
rassa. **Vadāpesi** aññehi attano anokāsabhāvaṃ. **Pariyāyena ovaḍantīti** ovaḍituṃ
samatthā bhikkhuniyo vārena ovaḍanti. Idaṃ pariyāyena ovaḍanaṃ. **Cittaṃ**
ekaggaṃ hoti pasīdati pubbacariyasiddhena gāravabahumānena gehassitapema-
vasena.

Gotamīti mahāpajāpatigotamī. **Setṭhissāti** bārāṇasissetṭhino.

Teti paccekabuddhe. **Kim nu khoti pucchi** ciratarakālaṃ puññakiriyāya paribhā-
vitasantānatāya, paccekabuddhesu ca gāravabahumānatāya. **Duggatehipi sakkā**
kātunti duggatehipi yathāvibhavaṃ katā kuṭi tumhākaṃ vasituṃ sakkāti pucchi.

Hatthakammaṃ dethāti hatthakammaṃ katvā dethāti attho. **Ānisaṃsaṃ ācikkhi-**
tvāti “tādisānaṃ mahesīnaṃ kataṃ veyyāvaccamaṃ amhākampi dīgharattaṃ hitāya
hoti. Āvāsadānañca nāma mahapphalaṃ mahānisaṃsaṃ nibbattaṭṭhāne mahāsa-
mpatti-āvahaṃ bhavissatī” ti-ādinā ānisaṃsaṃ ācikkhitvā. **Gāḷhena ovādena tajje-**
tvāti, “imesu nāma karontesu tvaṃ kasmā na karosi, mama jeṭṭhakadāsassa
bhariyabhāvaṃ na jānāsi. Sabbehipi kariyamānassa hatthakammaṃ akaraṇe
tuyhaṃ idañcidañca dukkhaṃ āgamissatī” ti bhayena tajjetvā. **Sataṃ sataṃ**
hutvāti sataṃ sataṃ dāsaputtā ekajjhaṃ hutvā ekañca ekañca kuṭiṃ katvā adāsi.
Caṅkamanāḍiparivāranti caṅkamanarattiṭṭhānadivāṭṭhānabhojanāḍiparivāraṭṭhā-
nasahitaṃ. **Jaggitvā** upaṭṭhāpetvā. **Vissajjāpesīti** pariccajāpesi. **Parivattāpetvāti**
cetāpetvā. **Ticīvarānīti** saḥassagghanikāni ticīvarāni katvā adāsi. **Kālena kālanti**
kāle kāle, kismiñci kāleti attho. **Rajje ṭhitassāti** sabbabhūtūpakārarajje ṭhitassa.

Nandakattheropīti tadā jeṭṭhakadāso etarahi nandakatthero pabbajitvā ara-
hattaṃ patto. **Jeṭṭhakadāsīdhitā ...pe... aggamahesiṭṭhāne ṭhitāti** mahāpajāpatigo-
tamim sandhāya vadati. **Ayamāyasmā nandakoti** ayameva samudāgamato
āyasmā nandakatthero. **Etāva tā bhikkhuniyoti** etāvatā samudāgamato pañcasatā
bhikkhuniyo.

399. Hetunāti (2.0426) ñāyena aviparītapapaṭipattiyā. Pubbabhāgā hi purimā
purimā paṭipadā pacchimāya kāraṇaṃ. **Yāthāvasarasato diṭṭhanti** yathābhūtasa-
bhāvato paccakkhaṃ viya.

401. Taṃ sabhāvaṃ taṃsabhāvanti tassā vedanāya paccayabhāvena anu-
rūpaṃ.

403. Paṭhamataraṃyeva aniccāti tassāpi chāyāya aniccabhāvo paṭhamataraṃ-
yeva siddho. Na hi kadāci aniccaṃ nissāya pavattaṃ kiñci niccaṃ nāma atthīti.

404. Anupahanitvāti avināsetvā. Kathaṃ pana maṃsakāyaṃ cammakāyañca
avināsetvā itaresaṃ kantanaṃ hotīti byatirekamukhena dassetuṃ, “**tatthā**” ti-ādi
vuttaṃ. **Cammaṃ alliyāpentoti** camme laggāpento cammapaṭibaddhaṃ karonto.
Cammaṃ baddhaṃ katvāti vivarakāle na phāleno cammabaddhe katvā. **Evaṃ**
akatvāti evaṃ maṃsacammakāyānaṃ vināsaṃ akatvā, vilimaṃsādivikanta-
nena aññamaññaṃ vivecetvā. Tattha **vilimaṃsanti** cammanissitamāsaṃ, paṭi-
cchannakilomakanti ca vadanti. **Nhārūti** sukhumanhāru. **Bandhananti** cammamaṃ-

sānaṃ sambandhaṃ. Tenāha- “**sabbacamme laggavilipanamaṃsamevā**” ti. **Antara-kilesamevā**ti antare citte jātattā sattasantānantogadhatāya abhantarabhūtakilesameva.

405. Tajjaṃ vāyāmanti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi purisena kuṭhārinā chejjaṃ chindite chejjaṭṭhānassa sallakkhaṇaṃ icchitabbaṃ, tassa paṭighāta-bhāvo icchitabbo, kāyapariḷāhābhāvo icchitabbo, tassa avatṭhānaṃ icchitabbaṃ, kiccantare ajjupekkhaṇaṃ icchitabbaṃ, evaṃ paññāya kilese chindantassa yogino vīriyabalena saddhiṃ sati-pīti-passaddhi-samādhī-upekkhāsambojjhaṅgaṃ icchitabbanti āha- “**evaṃ na vinā chahi ...pe... sakkoti**” ti.

407. Tena kāraṇenāti yena tāsāṃ bhikkhunīnaṃ sā dhammadesanā sappāyā, āsevanamandatāya pana ajjhāsayena paripuṇṇasaṅkappā na jātāyeva; puna tathā desanāya sati āsevanabalavatāya paripuṇṇasaṅkappā bhavissanti; tena kāraṇena tvampi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415. Sabbapacchimikā Ti (2.0427) sabbāsaṃ kaniṭṭhā sotāpannā, anariyā tattha kāci natthīti attho. Tenāha- “**sesā pana ...pe... khīṇāsavā cā**” ti. **Yadi evanti** akhīṇāsavāpi tādisā bhikkhunī atthi. Evaṃ sati sukkhavipassakabhāvenapi sati khīṇāsavabhāve ariyassa vinaye aparipuṇṇasaṅkappāvāti adhippāyena codeti, “**kathaṃ paripuṇṇasaṅkappā**” ti? Itaro ajjhāsayapāripūriyāti kāraṇaṃ vatvā, “**yassa hī**” ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. **Ajjhāsayapāripūriyā**ti tattha adhippāyapāripūriyā, na sabbaso guṇapāripūriyāti adhippāyo. Tenāha “**kadā nu kho**” ti-ādi. Etena pādaka-jjhānasammasitajjhānānaṃ visadisatāya puggalassa vipassanākāle pavatta-ajjhāsayavasena ariyamagge

bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgānaṃ viśesatāti ayamatto dīpitoti veditabbo. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Nandakovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. Vimuttiṃ paripācentīti kilesānaṃ paṭippassaddhivimuttibhūtaṃ arahattaṃ sabbaso pācenti sādheti nibbāpentīti **vimutti-paripācanīyā. Dhammāti** kāraṇa-dhammā. Tenāha- “**visuddhikāraṇavasenā**” ti, arahattasaṅkhātāya visuddhiyā sampādanavasenāti attho. Saddhindriyādayo visujjhamānā maggapaṭipāṭiyāva sabbaso assaddhiyādīhi cittaṃ vimocentā aggaphalavimuttiṃ sampādentī. Tesamaṃ pana visuddhi bālaparivajjanena paṇḍitapayirupāsanaena pasādāvahadhammapaccavekkhaṇāya ca hoti. Tato idha pannarasa dhammā adhippetāti dassento, “**vuttañhetan**” ti-ādimāha.

Tattha **assaddhe puggaleti** saddhārahite puggale. Te hi nissāya na kadāci saddhā sambhavati, tesamaṃ pana diṭṭhānugati-āpajjanena aññadatthu asaddhiyameva vaḍḍhati, tasmā te paṭibhayamaggo viya dūrato vajjetabbā. **Assaddhiyanti** ca saddhāya paṭipakkhabhūtā asaddheyjavatthusmiṃ adhimuccanākārena pavattā saṃkilesadhammā veditabbā. **Saddhe puggaleti** saddhāsampanne puggale. Te hi nissāya saddheyjavatthusmiṃ anuppannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. **Saddheyjavatthūti** ca buddhādīni ratanāni kammakammaphalāni ca. **Sevatoti** labbhamānaṃ saddhāsampadaṃ uppādetuṃ vaḍḍhetuñca nisevato. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **sevato** upasaṅkamato. **Bhajato** tesamaṃ paṭipattiyamaṃ bhattiṃ kubbato. **Payirupāsatotī** tesamaṃ ovādānusāsanaikāraṇavasena upaṭṭhahato. **Pasādaniyasuttantā** nāma buddhādiguṇapaṭisaṃyuttā pasādāvahā sampasādaniyasuttādayo. Te hi paccavekkhato buddhādīsu anuppannā pasannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ (2.0428) āpajjati. **Imehi tihākārehīti** imehi yathāvutthehi tīhi kāraṇehi. Paṭipakkhadūrībhāvato paccekamaṃ sūpahārato ca āsevanaṃ bhāvanaṃ labhanti. **Saddhindriyamaṃ visujjhati** maggaphalāvahabhāvena acchati visuddhiṃ pāpuṇāti. Iminā nayena sesapadesupī attho veditabbo.

Ayamaṃ pana viśeso- **kusīte** Ti alase sammāpaṭipattiyamaṃ nikkhattadhure. **Āraddhavi-riyeti** paggahitavīriye sammāpaṭipanne. **Sammappadhāneti** anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādivasena pavatte cattāro upāyappadhāne. **Paccavekkhato** paṭipattiṃ avekkhato. Te hi paccavekkhato līnaṃ abhibhavitvā sammadeva ārambhadhātu-ādi anuppannānaṃ vidhinā satisampadāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṃvattati. **Asamāhite** bhantamigabhantagonasappaṭibhāge vibbhantacitte. **Samāhite** upacārasamādhinā appanāsamādhinā ca sammadeva samāhitacitte. **Jhānavimokkheti** savitakkasavicārādijhānāni paṭhamādivimokkhe ca. Tesañhi paccavekkhaṇā uparūpari accantameva samādhānāya saṃvattati. **Duppaññeti** nippaññe,

ariyadhammassa uggahaparipucchāsavanasammasanābhāvena sabbaso paññā-
rahite ca. **Paññavanteti** vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samannāgate.
Gambhīrañāṇacariyanti gambhīraṃ khandhāyatanadhātusaccapaṭiccasamuppā-
dādibhedam ṇāṇassa caritabbaṭṭhānaṃ, yattha vā gambhīrañāṇassa cariyam
pavattati. Tattha hi paccavekkhaṇā sammohaṃ vidhamati, anuppannāya paññāya
uppādāya bhīyyobhāvāya saṃvattati. **Suttantakkhandheti** suttasamūhe.

Pubbe saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇāni, “vimuttiparipācanīyā dhammā”ti
vuttānīti idha saddhādike aññe ca dhamme dassento, “**aparepi**”ti-ādimāha. Tattha
saddhādīnaṃ vimuttiparipācanīyatā dassitā eva, aniccasaññādīnaṃ (2.0429)
pana vimuttiparipācanīyatāya vattabbameva natthi vipassanābhāvato. Tenāha-
“**ime pañca nibbedhabhāgiyā saññā**”ti. **Kalyāṇamittatādayoti** kalyāṇamittatā sīla-
saṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikā paññā ime kalyāṇamittatā-
dayo pañca dhammā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana “**meghiyasuttasaṃva-
ṇṇanāyam**” (udā. aṭṭha. 31) vuttanayena veditabbo. **Lokaṃ volokentassāti** buddha-
veneyyasattalokaṃ buddhacakkhunā visesato olokontassa.

419. Āyasmato rāhulassa indriyānaṃ paripakkattā saddhiṃ paṭṭhapitapatthanā
devatā udikkhamānā tiṭṭhanti,- “kadā nu kho uttari āsavānaṃ khaye vinessati”ti.
Yadā pana satthā evaṃ parivittakesi, tāvadeva samānājjhāsayatāya sabbakālaṃ
taṅkhaṇaṃ āgamentiyo tā devatāyo taṃ samavāyaṃ disvā ekasmiṃ andhavana-
smiṃyeva sannipatitā. Upālissa gahapatino dīghanakhaparibbājakassa catusacca-
dhammesu dassanakiccena pavatto sotāpattimaggoti tesu suttesu (paṭi. ma. aṭṭha.
2.2.30) **paṭhamamaggo “dhammacakkhun”ti vutto**, tassa dassanatthassa sātisa-
yattā, brahmāyuno pana phalañāṇāni heṭṭhimāni tīṇi sātisayānīti **brahmāyusu-
tte**(ma. ni. 2.383 ādayo) **tīṇi phalāni “dhammacakkhun”ti vuttāni**. Idaṃ panettha
āyasmato rāhulassa maggañāṇaṃ phalañāṇaṃca dassanattho sātisayo, tāhi ca
devatāhi yaṃ ṇāṇaṃ adhigataṃ, taṃ sātisayamevāti vuttaṃ- “**imasmiṃ sutte
cattāro maggā, cattāri ca phalāni dhammacakkhanti veditabbāni**”ti. Kiṃ pana
sāvakānaṃ saccābhisamayañāṇe atthi koci visesoti? Āma atthi. So ca kho pubba-
bhāge vuṭṭhānagāminivipassanāya pavattiyākāravisesena labheyya kāci visesa-
mattā. Svāyamatto **abhidhamme** “no ca kho yathā diṭṭhippattassā”ti saddhāvimu-
ttato diṭṭhippattassa kilesappahānaṃ pati visesakittanena dīpetabbo. Kiṃ pana
āyasmā rāhulo viya tā devatā sabbā ekacittā pageva cattāri phalāni adhigaṇhiṃ-
sūti? Noti dassento “**tattha hi**”ti-ādimāha. Kittakā pana tā devatāti āha “**tāsañca
panā**”ti-ādi.

Rāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. Ādimhi (2.0430) **kalyāṇanti** ādikoṭṭhāse kalyāṇaṃ etassāti vā ādikalyāṇo,
taṃ **ādikalyāṇaṃ**, ādikalyāṇabhāvo ca dosavigamena icchitabbo. Yañhi sabbaso

vigatadosaṃ, taṃ paripuṇṇaguṇameva hotīti “**niddosaṃ**”ti vuttaṃ. **Katvā**ti ca padaṃ, “**kalyāṇaṃ katvā bhaddakaṃ katvā**”ti purimapadadvayenapi yojetabbaṃ. Desanākāro hi idha kalyāṇasaddena gahito. Tenevāha- “desetabbadhammassa kalyāṇatā dassitā hoti”ti, dutiye pana atthavikappe desetabbadhammassa kalyāṇatā mukhyeneva kathitā itarassa atthāpattito. **Majjhekalyāṇaṃ pariyoṣānakalyāṇanti** etthāpi eseva nayo. Ayañca desanāya thomanā buddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇāvāti dassetuṃ, “**iti bhagavā ariyavaṃsaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Dhammaggaṇāpi desanāya thomanā evāti “**navahi padehī**”ti vuttaṃ.

Vedanā yāthāvato jānanaṃ, tañca maggakiccaṃ, tassa upāyo vipassanāti-āha- “**sahavipassanena maggena jānitabbāni**”ti. Pariññābhisamayādikiccena nibbatīyā asammoḥato ca paṭivijjhitabbo. **Tebhūmakacittameva kathitaṃ** sammasanatthānassa adhippetattā. Esa nayo dhammāyatanādīsūpi. Dhammāyatanassa vā āyatanabhāvato **bahiddhā**gahaṇaṃ, na sabbaso anajjhatabhāvato. **Vipākavedanā-paccayā javanakkhaṇe uppannataṇhāti** chattimsavipākavedanaṃ nissāya evaṃ assādentī anubhaveyyanti akusalajavanakkhaṇato uppannataṇhā.

422. Pāṭiyekko anusandhīti yathānusandhi-ādīnaṃ asambhavatoti adhippāyena vuttaṃ. **Heṭṭhāti** viññāṇaphassavedanātaṇhānaṃ paccayāyattavuttitādassanena cakkhāyatanādīnaṃ rūpāyatanādīnañca paccayāyattavuttitā dīpitā apaccayuppannassa paccayābhāvato, yañca paccayāyattavuttikaṃ, taṃ aniccaṃ uppādasambhavato, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattāti khandhapañcake ca channaṃ chakkānaṃ vasena ghanavinibbhogakaraṇena atthato anattalakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ. Na sarūpatoti sarūpatopi taṃ vibhāvetukāmo teneva chachakkānaṃ vasena ghanavinibbhoganayena byatirekato ca anvayato ca dassento bhagavā- “cakkhu attāti yo vadeyyā”ti-ādīmāhāti yathānusandhikāva (2.0431) desanā vibhāvitā. Tenāha “**heṭṭhā kathitānaṃ hī**”ti-ādi. Heṭṭhā pana channaṃ chakkānaṃ vasena vinibbhogadassanamattaṃ, na anattalakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ, idha pana sarūpato anattalakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ adhippāyena anusandhantābhāvajotānā. Yādi anattabhāvo nāma catūsūpi saccesu labbhateva, sabbepi hi dhammā anattā, ime panettha dvepi nayā sammasanavasena pavattāti vuttaṃ- “**dvinnaṃ saccānaṃ anattabhāvadassanattānaṃ**”ti. **Na upapajjati**ti upapattisaṅkhātayuttīyā na sametīti ayamettha atthoti āha “**na yujjati**”ti. Attavādinā- “nicco dhuvo sassato”ti abhimato, cakkhuñca uppādavantatāya aniccaṃ, yaṃ paccayāyattavuttitā, tasmā “cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati”ti-ādi. Sakkāyavattu cakkhu anattā aniccabhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhuṃ aniccaṃ paccayāyattavuttibhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhu paccayāyattavutti uppādisambhavato seyyathāpi ghaṭo. **Vigacchatī**ti bhaṅgupattiyā sabhāvāvigamena vigacchati. Tenāha “**nirujjati**”ti.

424. Yasmā kilesavaṭṭamūlakaṃ kammavaṭṭaṃ, kammavaṭṭamūlakañca vipāka-vaṭṭaṃ. Kilesuppatti ca taṇhādiggāhapubbikā, tasmā “**tiṇṇaṃ vā gāhānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetuṃ**”ti āha. Yasmā pana taṇhāpakkhikā dhammā samudayasaccaṃ, cakkhādayo dukkhasaccaṃ, tasmā vuttaṃ- “**dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetuṃ**”ti. **Taṇhāmānadiṭṭhiggāhāva veditabbā** sakkāyagāminipaṭipadāya adhi-

ppetattā. “Etaṃ mamā”ti-ādinā gahaṇamevettha anupassanāti āha- “**gāhattayava-sena passati**” ti.

Tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasenati taṇhādiggāhapaṭipakkhabhūtānaṃ dukkhāniccānattānupassanānaṃ vasena, tāhi vā tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasena viniveṭhanavasena anuppādanavasenaati attho. Paṭipakkhavasena vivaṭṭaṃ dassetunti yojanā. **Sakkāyanirodhagāminī paṭipadāti** ettha nirodhadhammo sarūpeneva dassetoti āha- “**nirodho ...pe... dassetun**” ti. **Paṭisedhavacana**nīti paṭikkhepavacanaṇi.

425. Taṇhādīnaṃ anupādiyanavacanaṇi **taṇhādiṭṭhivaseneva vuttāni** taṇhādiṭṭhīnaṃyeva abhinandanādivasena pavattisabbhāvato. Appahīnattho anusaya-tthoti (2.0432) āha- “**anusetīti appahīno hoti**” ti ariyamaggena hi appahīno thāmagato rāgādikilesa anusayo kāraṇalābhe sati uppajjanārahabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Vaṭṭadukkhakilesadukkhassa**ti vaṭṭadukkhassa ceva kilesadukkhassa ca. Sa-upādisesanibbānaṇhi kilesadukkhassa antakaraṇaṃ, anupādisesanibbānaṃ vaṭṭadukkhassa.

426. Tesanti anusayānaṃ. **Paṭikkhepavasena**ti pajahanavasena, appavattikaraṇavasenaati attho. **Avijjaṃ pajahitvāti** anavasesato avijjaṃ appavattidhammataṃ āpādetvā. Kāmaṃ heṭṭhimamaggañāṇampi avijjāpahāyini vijjā eva, taṃ pana ñāṇaṃ avijjāya anavasesappahāyakaṃ na hoti, aggamaggañāṇe pana uppanne avijjāya lesopi nāvasissatīti tadeva avijjāya pahāyakanti āha- “**arahattamaggavijjaṃ uppādetvā**” ti.

427. Sayameva tathāgate attano buddhānubhāvena desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattāti **anacchariyametam**, atha kiṃ acchariyanti āha “**iman**” ti-ādi. **Kathente-pīti** ettha **itisaddo** pakārattho, imināva pakārenāti attho. **Pattā evāti** saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā evāti yojanā. **Etampi anacchariyaṃ**, satthu sammukhā sāvakā samudāgamā mahābhiññā pabhinnapaṭisambhidā tathā tathā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desentīti. Tenāha- “**mahābhiññappattā hi te sāvakā**” ti.

Mahāmaṇḍapeti lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusannipāto jātoti tesam pahonakavasena kate mahati sāṇimaṇḍapeti vadanti. **Tesupi thānesūti** tesu yathā-vuttamahāmaṇḍapādīsu thānesu. Mahāthero atthīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Devattherassa guṇe sutvā pasannamānaso mahāthero,

tathāpi vatthasampattiyā pasīditvā “**tvam pana nhāpehi**” ti āha.

Heṭṭhāpāsādeti ca kalyāṇiyamahāvihāre uposathāgāre heṭṭhāpāsāde ekadā uparipāsāde ekadā, kathesīti. Cūḷanāgassa tathā mahatī parisā devatānubhāvena abhiññāpādanam ahoṣīti keci (2.0433). Thero pana mahiddhiko ahosi, tasmā tāva mahatiṃ parisam abhiññāpesīti apare.

Tato tatoti tassaṃ tassaṃ disāyaṃ. **Ekovāti** ekacco eva, na bahuso, katipayāva puthujjanā ahesunti attho. Sesam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Chachakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. Mahantāni saḷāyatanāni adhikicca pavattattā **mahāsaḷāyatanikaṃ**, mahantatā ca tesam mahantaṃ lokasannivāsam abhibyāpetvā ṭhitattā ayoniso gayhamānānaṃ mahato anathāya samvattanato, yoniso gayhamānānaṃ mahato atthāya hitāya sukhāya samvattanato ca daṭṭhabbā. **Jotakanti** bodhakaṃ.

429. Sikhāppattāya vipassanāya jānanampi yathābhūtajānanameva maggena jānanassa āsannakāraṇabhāvatoti āha- “**sahavipassanena maggena ajānanto**” ti. **Vuḍḍhiṃ gacchanti**ti paccayasamodhānena bhavayonigatiṭhitisattāvāsapāḷiyā aparāparaṃ parivuḍḍhiṃ gacchanti. Evaṃbhūtā paguṇabhāvamāpāditā samathavipassanādhammā viya suṭṭhutamaṃ vasībhāvaṃ pāpitā jhānābhiññā viya ca vasībhūtā hutvā uparūpari brūhentīti āha- “**vasībhāvaṃ gacchanti**” ti. Tathā hi te kadāci bhavapatthanāya anuppāditāyapi appahīnabhāvenevassā tiṭṭhanti. Akusalā dhammāva yebhuyyena dassanāyatanena vināsadassanato pavattanti parivaḍḍhanti ca. **Pañcadvārikadarathā**ti pañcadvārikajavanasaḥagatā akusaladarathā. Evaṃ **manodvārikadarathā** veditabbā. **Santāpāti** darathehi balavanto sampayuttadhammānaṃ nissayassa ca santāpanakarā. Pariḷāhāti tatopi balavantarā tesameva paridahanakarā.

430. **Pañcadvārikasukhaṃ**, na kāyappasādasannissitasukhameva. **Manodvārikasukhanti** manodvārikacittasannissitasukhaṃ, na yaṃ kiñci cetasikasukhaṃ tassa kāyikasukhaggahaṇeneva (2.0434) gahitattā. **Pañcadvārikajavanena samāpajjanam vā vuṭṭhānam vā natthīti** idaṃ manodvārikajavanena tassa sambhavaṃ dassetuṃ, maggassa vasena vuttaṃ, na pana tappasaṅgasaṅkānivattanatthaṃ. Viññattimattampi janetuṃ asamatthaṃ samāpajjanassa kathaṃ paccayo hoti, buddhānaṃ pana bhagavantānaṃ hotīti ce? Tathāpi tassa āsannaṭṭhāne pañcadvārikacittappavattiyā asambhavo eva tādisassa pubbābhogassa tasmim kāle asambhavato. Eteneva yā kesañci ariyadhamme akovidānaṃ ghaṭasabhāvādīsu buddhitulyakāritāpatticodanā; sā paṭikkhittāti daṭṭhabbā taṃtaṃpurimābhogavasena tena tena pañcadvārikābhiniyatamanoviññāṇassa parato pavattamānamanoviññāṇena tasmim tasmim atthe vaṇṇasaṅṭhānādivisesassa vinicchinitabbato. **Uppannamattakameva hotīti** pañcadvārikajavanam tādisam kiñci atthanicchaya-

kiccaṃ kātuṃ na sakkoti, kevalaṃ uppannamattameva hoti. **Ayanti** “ādināvānupassino”ti-ādinā vuttā.

431. Kusalacitta ...pe... bhūtassāti vuṭṭhānagāminivipassanāsahagatakusalacittassa sampayuttacetosukhasamaṅgībhūtassa. **Pubbasuddhikāti** magguppattito, vipassanārambhatopi vā pubbeva suddhā. Tenāha- “**ādito paṭṭhāya parisuddhāva honti**”ti. **Sabbathakakārāpakaṅgānīti** silavisodhanassa cittasamādhānassa vipassanābhīyogassa maggena pahātabbakilesapahānassāti sabbassapi maggasambhārakiccassa kārāpakaṅgāni. **Aṭṭhaṅgiko vāti** paṭṭhamajjhāniko vā aṭṭhaṅgiko, dutiyajjhāniko vā **sattaṅgiko hoti**.

Imameva suttapadesaṃ gahetvāti, “yā tathābhūtassa diṭṭhī”ti-ādinā sammādiṭṭhī-ādinā pañcannaṃyeva tasmīṃ ṭhāne gahitattā lokuttaramaggo pañcaṅgikoti vadati. **Soti** tathā vadanto vitaṇḍavādī. **Anantaravacanenevāti**, “yā tathābhūtassa diṭṭhī”ti-ādivacanassa, “evamassāyan”ti-ādinā anantaravacanena. **Paṭisedhitabboti** paṭikkhipitabbo. “Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti hi idaṃ vacanaṃ ariyamaggassa pañcaṅgikabhāvaṃ ujukameva paṭikkhipati. Yadi evaṃ “yā tathābhūtassa diṭṭhī”ti-ādinā tattha pañcannaṃ eva aṅgānaṃ gahaṇaṃ kimatthiyanti āha “**uttari cā**”ti-ādi. **Sammāvācaṃ bhāveti** ariyamaggasamaṅgī. Tenāha “**micchāvācaṃ pajahati**”ti. Yasmiñhi (2.0435) khaṇe sammāvācā bhāvanāpāripūriṃ gacchati, tasmīṃyeva micchāvācā pajahiyatīti. **Saheva viratiyā pūrenti** Samucchedaviratiyā vinā dukkhapariññādināṃ asambhavato. **Ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti** parisuddhe sīle patiṭṭhitasseva bhāvanāya ijhanato. Yathāvuttamatthaṃ ganthantarenapī samatthetuṃ, “**subhaddasuttepi cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato**, na pañcaṅgikoti adhippāyo.

Sammāsati maggakkhaṇe kāyānupassanādicatukiccasādhikā hotīti taṃ catubbidhaṃ katvā dassento, “**maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā**”ti āha. Na catummaggasampayuttatāvasena. Esa nayo **sammappadhānā**dīsipi. Aññamaññānativattamānā yuganaddhā yuttā viya ariyamaggayuganaddhā aññamaññaṃ paṭibaddhāti yuganaddhā. Tenāha- “**ekakkhaṇikayuganandhā**”ti ariyamaggakkhaṇe eva hi samathavipassanā ekakkhaṇikā hutvā samadhuraṃ vattanti. Tenevāha “**ete hī**”ti-ādi. **Aññasmīṃ khaṇe samāpatti, aññasmīṃ vipassanāti** idaṃ tesam tattha tattha kiccato adhikabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññathā. Na hi paññārahitā samāpatti, samādhirahitā ca vipassanā atthi. **Ariyamagge pana ekakkhaṇikā** samadhuratāya ekarasabhāvenāti attho. **Phalavimuttīti** arahattaphalavimuttī. Sesam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanāya linatthappakāsanā samattā.

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. Samavisamaṃ Carantīti kāyasamādiṃ samaññeva, kāyavisamādiṃ visamaññeva caranti karonti paṭipajjanti. Taṃ pana samavisamaṃ aññamaññaṃ viru-

ddhattā visadisattā na ekasmiṃ kāle sambhavatīti āha- “**kālena samaṃ kālena visa-**
man” ti. **Samacariyampi hi etanti** pubbe samacariyāya jotitattā vuttaṃ.

437. Ākaronti adhippetamatthaṃ ñāpenti pabodhentīti **ākārā**, ñāpakakāraṇanti
āha- “**ke ākārāti kāni kāraṇāni**” ti. **Anubuddhiyoti** (2.0436) anumānañāṇāni. Tañhi
yathādiṭṭhamatthaṃ diṭṭhabhāvena anveti anugacchatīti “anvayā” ti vuccati. **Haritati-**
ṇacampakavanādivasenāti haritakambalādisadisatiṇādivasena vitthāritakanakapa-
ṭṭādisadivikasitacampakavanādivasena. Ādisaddena cettha kīcakaveṇusaddama-
dhurasaphalāphalavasena saddarasānaṃ atthibhāvo veditabboti. Campakavase-
neva pana phassagandhānampi atthibhāvo vuttoti. Tenāha- “**rūpādayo pañca**
kāmaguṇā atthi” ti. “**Itthirūpādīni sandhāyetaṃ kathitan**” ti vatvā indriyabaddhā vā
hontu rūpādayo anindriyabaddhā vā, sabbepi cete kilesuppattinimittatāya kāma-
guṇā evāti codanaṃ sandhāya visabhāgitthigatā rūpādayo savisesaṃ kilesuppa-
ttinimittanti dassento, “**tāni hī**” ti-ādīmāha.

Tattha **tānī**ti rūpādīni. **Hi**-saddo hetu-attho. Tena yathāvuttamatthaṃ samattheti,
“yasmā purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, tasmā itthirūpādīni sandhāya etaṃ
kathitan” ti. **Purisassa cittanti** purisassa catubhūmakaṃ kusalacittaṃ **pariyādāya**
gahetvā antomuṭṭhigataṃ viya katvā. “Hatthikāyaṃ pariyādiyitvā” ti-ādīsu (saṃ. ni.
1.126) hi gahaṇaṃ pariyādānaṃ nāma, “aniccasaññā bhāvitā bahulikatā sabbam
kāmarāgaṃ pariyādiyati” ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.102) khepanaṃ pariyādānaṃ, idha
ubhayampi vaṭṭati. Idāni yathāvuttamatthaṃ sutteneva sādhetuṃ, “**yathāhā**” ti-ādi
vuttaṃ. Tattha “**nāhaṃ, bhikkhave**” ti-ādīsu **na**-kāro paṭisedhattho. **Ahanti**
bhagavā attānaṃ niddisati. **Bhikkhaveli**ti bhikkhū ālapati. **Aññanti** idāni vattabbaṃ
itthirūpato aññaṃ. **Ekarūpampī**ti ekampi rūpaṃ. **Samanupassāmī**ti ñāṇassa sama-
nupassanā adhippetā, heṭṭhā **na**-kāraṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Ayañhettha
attho- “ahaṃ, bhikkhave, sabbaññutaññāṇena sabbaso olokento aññaṃ ekarū-
pampi na samanupassāmī” ti. **Yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī**ti yaṃ
rūpaṃ rūpagarukassa purisassa sabbampi kusalacittaṃ pavattituṃ appadānava-
sena pariyādiyitvā gahetvā khepetvā ca tiṭṭhati. **Yathayidaṃ itthirūpanti** itthiyā
rūpakāyaṃ. **Rūpasaddo** khandhādi-anekatthavācako, idha pana itthiyā catusamu-
ṭṭhāne rūpāyatane vaṇṇadhātuyaṃ daṭṭhabbo. “Itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa
cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati” ti (2.0437) idaṃ purimasseva daḥhikaraṇatthaṃ vuttaṃ.
Purimaṃ “yathayidaṃ, bhikkhave, itthirūpan” ti idaṃ opammavasena vuttaṃ, idaṃ
pariyādānabhāve nidassananti daṭṭhabbaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. Dhammasenāpatino paṭisallīyanassa adhippetattā, upari ca pāḷiyaṃ,
“suññatāvihārena kho ahaṃ, bhante, etarahi bahulaṃ viharāmi” ti (ma. ni. 3.438)
vuttattā “**paṭisallānāti phalasaṃpattito**” ti āha.

Vippasannānīti visesato pasannāni. **Okāsavasenāti** indriyānaṃ paṭiṭṭhitokāsavasena. Nanu tāni indriyāni sabhāvato vippasannāni hontīti? Saccamaṃ honti. Na hidaṃ tādisaṃ pasannataṃ sandhāya vuttaṃ, idaṃ pana santapaṇītasamāpattisamuṭṭhitānaṃ paccupaṭṭhitānaṃ cittajarūpānaṃ vasena sesatisantatirūpānaṃ seṭṭhataraṃ paṇītabhāvāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Phalasaṃpattitoti** suññatānupassanāvasena samāpannaphalasaṃpattito. Mahantānaṃ buddhādīnaṃ purisānaṃ vihāro **mahāpurisavihāro**. Tenāha- “**buddha ...pe... vihāro**” ti. **Vihārato paṭṭhāyāti** parikkhitte ca vihāre parikkhepato paṭṭhāya, aparikkhitte ca parikkhepārahaṭṭhānato paṭṭhāya. Keci pana “vihārabbhantarato paṭṭhāyā” ti vadanti. **Yāva gāmassa indakhilāti** gāmassa abbhantarindakhilo. **Gehapaṭipāṭiyācaritvāti** piṇḍāya caritvā. **Yāva nagaradvārena nikkhamaṇāti** nagaradvārena yāva nikkhamaṇapadesā. **Yāva vihārāti** yāva vihārabbhantarā. **Paṭikkantamaggoti** nivattanaṃ maggo. Ārammaṇe paṭihaññanākārena pavattamānampi paṭighasampayuttaṃ citte paṭihanantaṃ viya pavattatīti āha- “**citte paṭihaññanakilesajātan**” ti. **Divasañca rattiñca anusikkhantaṇāti** etaṃyeva rāgādippahāyiniṃ sammāpaṭipattiṃ divā ca rattiñca anu anu sikkhantaṇa uparūpari vaḍḍhentaṇa.

440. Pahīnā nu kho me pañca kāmagaṇāti ettha kāmagaṇappahānaṃ nāma tappaṭibaddhachandarāgappahānaṃ. Tathā hi vuttaṃ- “tiṭṭhanti citrāni tatheva (2.04 loke, athettha dhīrā vinayanti chandan” ti. **Ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānāti** ekasseva bhikkhuno, “pahīnā nu kho me pañca kāmagaṇā” ti-ādinā pāḷiyaṃ āgatā nānāpaccavekkhaṇā honti. **Nānābhikkhūnanti** viṣuṃ viṣuṃ anekesaṃ bhikkhūnaṃ. **Paccavekkhaṇā nānāti** vuttanānāpaccavekkhaṇā. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ, “**kathan**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**paccavekkhati**” ti vuttaṃ, kathaṃ pana paccavekkhatīti āha “**pahīnā nu kho**” ti-ādi. **Vīriyaṃ paggayhāti** catubbidhasammappadhānavīriyaṃ ārabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhitvā. Maggānantaraṃ anāgāmiphalaṃ patvāti vacanaseso. **Phalānantaraṃ magganti** tasmīṃ anāgāmimagge ṭhito phalasaṃpattito vuṭṭhāya aggamaṃ tthāya vipassanaṃ ārabhitvā tasmīmyeva āsane na cireneva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattamaggaṃ gaṇhanto nirodhadhammānuppattiyā vipassanāparivāsābhāvato phalānantaraṃ maggappatto nāma hotīti katvā.

Tato vuṭṭhāyāti maggānantaraphalato vuṭṭhāya. Maggānantarato

hi vuṭṭhito maggato vuṭṭhito viya hotīti tathā vuttaṃ. “**Phalānantaraṃ maggan**”ti ettha phalaṃ anantaraṃ etassāti phalānantaraṃ. “Phalānantaraṃ maggan”ti padadvayenapi anāgāmiṃmaggaṃphalāni ceva vadatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nīvaraṇādīsupi eseva nayoti** ettha, “pahīnā nu kho me pañca nīvaraṇā”ti-ādinā yojanā veditabbā. **Etesanti** ettha etesaṃ nīvaraṇapañcupādānakkhandhasatipaṭṭhānādīnaṃ. **Pahānādīnīti** pahānapariññābhāvanāsacchikiriya. **Nānāpaccavekkhaṇā hotīti** tā paccavekkhaṇā nānāti adhippāyo. **Etāsu pana paccavekkhaṇā-sūti** etāsu kāmagaṇapaccavekkhaṇādīsū dvādasasu paccavekkhaṇāsu. **Ekam paccavekkhaṇam paccavekkhati** dvādasasu navesu ekeneva kiccāsiddhito. **Añño bhikkhu. Ekanti aññaṃ paccavekkhati.** Aññattho hi ayaṃ **ekasaddo** “ittheke”ti-ādīsū (ma. ni. 3.21, 27) viyāti. Nānābhikkhūnaṃ pana ekā paccavekkhaṇā, nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇāti evaṃ catukkapaccavekkhaṇampi ettha sambhavati. Imassa pana dvayassa vasena abhisamayo natthīti tadubhayaṃ aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭṭaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Piṇḍapātapaṛisuddhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. Evaṃnāmake Ti (2.0439) “gajaṅgalā”ti evaṃ itthilīṅgavasena laddhanāmake majjhimapadesassa mariyādaṭṭhānabhūte nigame. **Suveḷu nāma** nicalarukkhoti vadanti. Tato aññaṃ evāti pana adhippāyena “**ekā rukkhajātī**”ti vuttaṃ. Cakkhusotānaṃ yathāsakavisayato nivāraṇaṃ damanaṃ indriyabhāvanā, tañca kho sabbaso adassanena asavanevāti āha- “**cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇāti**”ti. Sati hi dassane savane ca tāni adantāni abhāvitānevāti adhippāyo. Cakkhusotāni ca asampattaggāhitāya durakkhitānīti brāhmaṇo tesameva visayaggahaṇaṃ paṭikkhipi. **Asadisāyā**Ti aññatitthiyasamayehi asādhāraṇāya. **Ālayanti** kathetukāmatākāranti attho.

454. Vipassanupekkhā Ti āradhaviṇṇasakassa vipassanāññāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhatabhūtā vipassanāsaṅkhātā upekkhā. Sā pana yasmā bhāvanāvisesappattiyā heṭṭhimehi vipassanāvārehi santā ceva paṇītā ca, pageva cakkhuvīññāṇādisahagatāhi upekkhāhi, tasmā āha- “**esā santā esā paṇītā**”ti. **Atappikāti** santapaṇītābhāvanārasavasena tittim na janeti. Tenevāha-

“Suññāgāraṃ pavīṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;

amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato”ti. (dha. pa. 373);

Itīti evaṃ vakkhamānākārenāti attho. **Ayaṃ bhikkhūti** ayaṃ āradhaviṇṇasakko bhikkhūti yojanā. **Cakkhudvāre rūpārammaṇamhīti** cakkhudvāre āpāthagate rūpārammaṇe. **Manāpanti** manāpabhāvena pavattanaṃ. **Majjhatte manāpāmanāpanti** iṭṭhamajjhatte manāpabhāvena amanāpabhāvena ca pavattanaṃ manāpāmanāpaṃ nāmāti. Tenāha (“neva manāpaṃ na amanāpan”ti). Iminā manāpa-

bhāvo gahito, “neva manāpan”ti iminā manāpabhāvo majjhatto ca ubhayaṃ eka-desato labbhatīti, “**manāpāmanāpan**”ti vuttaṃ. Evaṃ ārammaṇe labbhamānavise-savasena tadārammaṇassa cittassa pākatikaṃ pavatti-ākāraṃ dassetvā idāni tappaṭisedhena ariyassa (2.0440) vinaye anuttaraṃ indriyabhāvanaṃ dassetuṃ, “**tassa rajjituṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ yojanā- tassa cittaṃ iṭṭhe ārammaṇe rajjituṃ vā aniṭṭhe ārammaṇe dussituṃ vā majjhatte ārammaṇe muyhituṃ vā. **Adatvā**ti nisedhetvā. **Pariggahetvā**ti parijānavasena ñāṇena gahetvā ñātātiraṇapa-hānapariññāhi parijānitvā. **Vipassanaṃ majjhatte ṭhapetī**ti anukkamena vipassanu-pekkaṃ nibbattetvā taṃ saṅkhārupekkaṃ pāpetvā ṭhapeti. **Cakkhumā**ti na pasādacakkhuno atthitāmattajotanaṃ; atha kho tassa atisayena atthitājotanaṃ, “sīlavā”ti-ādīsu viyāti āha- “**cakkhumāti sampannacakkhu visuddhanetto**”ti.

456. Īsakaṃ poṇeti majjhe uccaṃ hutvā īsakaṃ poṇe, na antantena vaṅke. Tenāha- “**rathīsā viya utṭhahitvā ṭhite**”ti.

461. Paṭikūleti amanuññe ārammaṇe. **Appaṭikūlasaññī**ti na paṭikūlasaññī. Taṃ pana appaṭikūlasaññitaṃ dassetuṃ, “**mettāpharaṇena vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha paṭikūle aniṭṭhe vatthusmiṃ sattasaññite mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṃhā-rena vā saṅkhārasaññite pana dhātuso upasaṃhārena vāti yojetabbaṃ. **Appaṭikūla-saññī viharatī**ti hitesitāya dhammasabhāvacintanāya ca nappaṭikūlasaññī hutvā iriyāpathavihārena viharati. **Appaṭikūle** iṭṭhe vatthusmiṃ sattasaññite kesādi-asu-cikoṭṭhāsamattamevāti **asubhapharaṇena vā**ti asubhato manasikāravasena. Idaṃ rūpārūpamattaṃ aniccaṃ saṅkhatanti **aniccato upasaṃhārena vā**. Tato eva, “dukkhaṃ vipariṇāmadhamman”ti manasi karonto **paṭikūlasaññī viharati. Sesapa-desū**ti, “paṭikūle ca appaṭikūle cā”ti-ādinā āgatesu sesesu dvīsu padesu. Tattha hi iṭṭhāniṭṭhavatthūni ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ yathā sattānaṃ paṭhamam paṭikū-lato upaṭṭhitameva pacchā gahaṇākāravasena avatthantarena vā appaṭikūlato upaṭṭhāti. Yañca appaṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā paṭikūlato upaṭṭhāti, tadubha-yepi khiṇāsavo sace ākaṅkhati, vuttanayena appaṭikūlasaññī vihareyya paṭikūla-saññī vāti.

Tadubhayaṃ (2.0441) **abhinivajjetvā**ti sabhāvato bhāvanānubhāvato ca upa-ṭṭhitaṃ ārammaṇam paṭikūlasabhāvaṃ appaṭikūlasabhāvaṃ vāti taṃ ubhayaṃ pahāya aggahetvā. Sabbasmim vatthusmiṃ pana, “**majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotī**”ti, vatvā tattha paṭipajjanavidhiṃ dassento, “**iṭṭhāniṭṭhesu ...pe... doma-nassito hotī**”ti āha. Idāni yathāvuttamatthaṃ paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhā-vetuṃ, “**vuttaṃ hetan**”ti-ādimāha. Tassattho heṭṭhā vuttanayo eva. **Satoti** sativepu-llappattiyā satimā. **Sampajānoti** paññāvepullappattiyā sampajānakārī. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññāṇena, cakkhunā vā karaṇabhūtena rūpaṃ passitvā. **Neva sumano hoti** gehassitasomanassa paṭikkhepena nekkhammapakkhikāya kiriyāsomanassa-vedanāya.

Imesu cāti “aññathā ca panānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hotī”ti-ādinā (ma. ni. 3.453),- “kathañcānanda, sekho hoti paṭipado”ti-ādinā (ma. ni. 3.460);- “kathañcānanda, ariyo hoti bhāvitindriyo”ti-ādinā (ma. ni. 3.461) ca

āgatesu tividhesu nayesu. **Manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpanti** ettha **manāpa-**
ggahaṇena somanassayuttakusalākusalānaṃ, **amanāpaggahaṇena** domanassa-
yutta-akusalānaṃ, **manāpāmanāpaggahaṇena** tabbidhurupekkhāyuttānaṃ saṅga-
hitattā paṭhamanaye “**saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭati**” ti vuttaṃ. Paṭhama-
naye hi puthujjanassa adhippetattā saṃkilesakilesavippayuttampi yujjati. Dutiya-
naye pana “**so ...pe... aḍḍiyati**” ti-ādivacanato “**paṭhamam saṃkilesaṃ vaṭṭati**” ti
vuttaṃ. Sekkhassa adhippetattā cassa appahīnakilesavasena, “**saṃkilesampi**
vaṭṭati” ti vuttaṃ. Tatiyanaye arahato adhippetattā, “**tatiyam nikkilesameva vaṭṭati**” -
ti vuttaṃ. Sekkhavāre pana “cakkhumā puriso” ti-ādikā upamā ekameva atthaṃ
ñāpetuṃ āha. Tasmā cakkhudvārassa uppanne rāgādike vikkhambhetvā vipassa-
nupekkhāya patitṭhānaṃ ariyā indriyabhāvanāti. Paṭhamanayo vipassakavasena
āgato, dutiyo sekkhassa vasena, paṭhamadutiyo ca sekkhaputhujjanānaṃ mūlaka-
mmaṭṭhānavasena, tatiyo khīṇāsavassa ariyavihāravasena (2.0442) āgato. Paṭha-
manaye ca puthujjanassa vasena, dutiyanaye sekkhassa vasena kusalaṃ vuttaṃ,
tatiyanaye asekkhassa vasena kiriyābyākataṃ vuttanti ayaṃ viseso veditabbo.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca saḷāyatanaṃ vaggavaṇṇanā.

Uparipaṇṇāsaṭṭikā samattā.